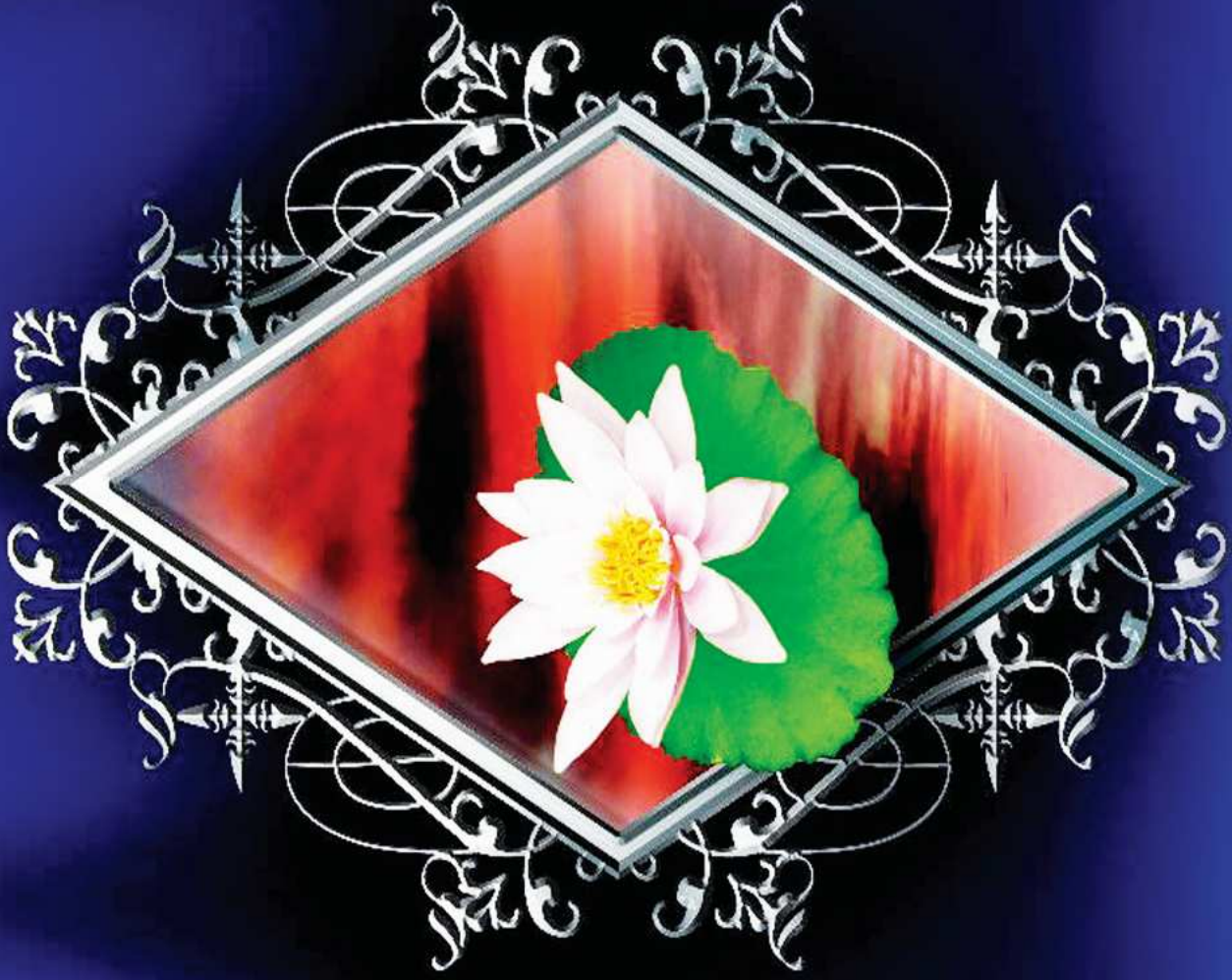

यशोमती नो प्रसन्न प्रसंग (परचिंता-२)

लेखकः

प.पू. आचार्यदेव श्रीमद् विजय
श्री भुवनभानुसूरीश्वरः म.सा.

પ્રાર્થનાન્ અવં ફલસિદ્ધિ
પ્રાર્થનાથી અવશ્ય ફળ સિદ્ધિ થાય છે.

હાસ્ય આલ્યું,
એટલે અનર્થનું ઢાર ખૂલ્યું

વિજયતીય સાથે હસવાથી
કામાગ્નિ પ્રગટે છે...

પરચિંત્તા

એકાંત

એટલા માં શું ?

અતિ પરિચય એટલે

અનર્થની પરંપરાનું સર્જન...

ચાર પ્રકારની ચિંતા

૪. પરચિંતા

ચાર ચિંતાની વિચારણા ચાલે છે. ઉત્તમ આત્મચિંતા છે. મધ્યમ કામચિંતા-વિષયચિંતા છે, અધમ અર્થચિંતા છે. હવે ચોથી પરચિંતાની વાત. પરચિંતા અધમાધમ છે.

પરચિંતા અધમાધમ શા માટે ?

અધમાધમ કેમ ? એટલા માટે કે એક તો નિસ્ખત વિનાની વસ્તુની એ ચિંતા છે. વિષય અને અર્થ સાથે તો સંસારીને નિસ્ખત રહે છે, એનું પ્રયોજન રહે છે, પરંતુ પરનું એવું નથી. ‘ગામમાં ફલાણા ભાઈ આમ કેમ ચાલે છે ?’ આ ચિંતા કરી, ત્યાં પોતાને એ ફલાણા ભાઈ સાથે શું નિસ્ખત છે ? એને શું પ્રયોજન છે એનું ? કશું જ નહિ, છતાં એની ચિંતા કરવા જોઈએ છે, એ પર-ચિંતાને અધમાધમ કહેવાય.

પુરુષાર્થ ચાર પ્રકારના કહેવાય છે, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ. આના માટે કંઈ પણ મહેનત એને પુરુષાર્થમાં ગણી આમાં અર્થ અને કામ આવ્યા, પરંતુ પરને ગણાય ? ના, કેમ કે એનાથી પ્રયોજન કંઈ સરતું નથી. છતાં જો એની પાછળ મન-વચનની મહેનત થાય, અર્થાત્ ચિંતા-વિચારણા કે ચોવટ કરાય તો એ નિષ્પ્રયોજન પ્રવૃત્તિ છે, ગાંડાની પ્રવૃત્તિ છે; માનવ જીવનના કિંમતી સમયનો અને પુરુષાર્થ-શક્તિનો નાશ છે, એક મહા-કિંમતી મૂડીની બરબાદી છે. અર્થ-કામમાં ય બરબાદી તો ખરી, પરંતુ ત્યાં તો પુરુષાર્થનું કંઈક પ્રયોજન છે, ત્યારે અહીં તો કોઈ પ્રયોજન નથી. ‘ફલાણાએ એના છોકરાની વહુની પહેલી સુવાવડ ઘરે કેમ કરાવી ? એના પિયર કેમ ન મોકલી ?’ કહો આ પરચિંતા કરવાનું પોતાને કંઈ પ્રયોજન છે ?

અલ્યા ! કોઈની સુવાવડ સાસરે થઈ કે પિયર થઈ, એ વાતની સુવાવડ તું શું કામ કરે છે ? તારે શું નિસ્ખત છે ? તારે એના પર વિચાર કરવાનો અધિકાર જ શો છે ? પરંતુ ના, મન નવરું પડ્યું તે પ્રયોજન વિનાના ભૂંસા કૂટવા જોઈએ છે. એની આદત પડી ગઈ છે, આવું ને આવું કંઈ ને કંઈ બોલવા-વિચારવા ચળ ઊઠે છે, તે આડેઅવળે મોઢું ઘાલવા જોઈએ છે. અમૂલ્ય પુરુષાર્થ શક્તિનો આ નાશ છે.

બોલવા-વિચારવાની શક્તિ એ બહુ કિંમતી પુરુષાર્થ-શક્તિરૂપી મૂડી છે એવું કદી વિચાર્યું છે ? ધનના દલ્લાને મૂડી સમજો છો, મશીનરી વસાવી, માલ ભર્યો એ મૂડી તરીકે બરાબર ખ્યાલમાં રહે છે, પરંતુ પુરુષાર્થશક્તિ એક અદ્ભુત મૂડી હોવાનું ક્યાં ખ્યાલમાં જ છે ? જો એનો ખ્યાલ હોય તો એને જરાય વેડફી નાખવાનું કરાય ? ધંધા માટે મોટર વસાવી એને મૂડી સમજે છે, પછી કહો ધંધાનાં કાર્ય રખડતાં રાખી એ મોટરને ઈયાં છોકરાં કે સગા-વહાલાને લહેર કરવા માટે મોકલે ખરો ? મશીનરી લાખો રૂપિયા ખર્ચીને વસાવી એને વગર માલે ખાલી ખાલી ફેરવ્યા કરે ? ના, સમજે છે કે ‘એમ કાંઈ મૂડી વેડફી નખાય ?’ તો પછી અહીં કેમ સમજાતું નથી કે મન-વચન-કાયાની પુરુષાર્થ-શક્તિને નકામી વેડફી ન નખાય ? કહો એ એક મહાન મૂડી હોવાનું લક્ષમાં જ નથી. બસ એ મળી છે માટે ‘ગમે ત્યાં ગમે તેમ એને વાપરતા રહેવાની,’-આટલો જ ખ્યાલ છે.

પુરુષાર્થ-શક્તિ એ મહામૂડી કેમ ?

વિચાર કરો તો સમજાય એવું છે કે દુનિયાની કરોડોની સંપત્તિ કરતાં ય ઘણી કિંમતી આ પુરુષાર્થ શક્તિની મૂડી છે. આ લોક અને પરલોક ઉભયની દૃષ્ટિએ એ મૂડી છે.

પુરુષાર્થ શક્તિરૂપી મૂડીનો લૌકિક ઉપયોગ :-

આ લોકની દૃષ્ટિએ જુઓ તો દેખાય કે કાચિક પુરુષાર્થ શક્તિનો ઉપયોગ જો સારા માણસના વિનય, સેવા વગેરે કરવામાં આવે છે તો

એમાંથી લાભ ઊભો થાય છે, કુટુંબની સેવા શુશ્રૂષાથી એનો પ્રેમ, સદ્ભાવ મળે છે. તો પછી ધાર્યું કામ કરાવી શકાય છે. મોટમોટા રાજા, મંત્રી કે શેઠ શાહુકારો આમ જે કાર્ય કરવા તૈયાર નહોતા, તે એમની સેવાકારી પત્નીના કહેવાથી તૈયાર થઈ ગયાના દાખલા બને છે ને ? હોશિયાર માણસો એ રાણી કે શેઠાણી દ્વારા કામ કરાવે છે ને ? કેમ બને છે એ ? પત્નીએ સેવા વિનય વગેરેનો ધંધો કાયિક પુરુષાર્થ શક્તિરૂપી મૂડી દ્વારા ઊભો કર્યો છે માટે.

એવું વચનની પુરુષાર્થ-શક્તિ રૂપી મૂડી અંગે જુઓ કે અમુક પ્રકારના બે બોલ કે ભાષણ ઉપર સામાના આખા હૃદય ફેરવી નખાય છે, અને અશક્ય જેવાં લાગતાં કાર્ય શક્ય બનાવાય છે. વચનની પુરુષાર્થ શક્તિનો ઉપયોગ પ્રિય અને મધુર વાણી-વ્યવહારમાં કરનારા, જુઓ કે એ કેટલી લોકપ્રિયતા, કુટુંબીનો સદ્ભાવ, શેઠનો પ્રેમ જીતે છે ! એના પર કેટલી સુખ શાન્તિ પામે છે ! શું આ પમાડનાર વચન-વ્યાપારની પુરુષાર્થશક્તિ એ મહાન મૂડી ન કહેવાય ?

એવી રીતે માનસિક પુરુષાર્થ શક્તિરૂપી મૂડી અંગે પણ જોશો તો દેખાશે કે એનો ઉપયોગ સ્વસ્થ અને દીર્ઘદષ્ટિની વિચારણા કરવામાં કરનાર પણ કેટ-કેટલી આપદામાંથી બચી જાય છે ! અને કેવા મહાન લાભોનો ભાગી બને છે !

દીવાનની પદવી

રાજાને મંત્રી સ્થાપવો હતો તે પરીક્ષા કરવા પૂછ્યું,

‘મને લાત મારે એને મારે શુ કરવું !’

ઉતાવળિયા મહાજન હતા એમણે માનસિક પુરુષાર્થશક્તિનો બરાબર ઉપયોગ ન કર્યો અને ચટ એકે કહ્યું ‘વળી એમાં તે વિચારવાનું હોય ? આપને લાત મારે ? એને તો ફાંસી જ દઈ દેવી, જેથી ફરી બીજો કોઈ એવું સાહસ જ ન કરે.’ બીજાએ કહ્યું ‘એને બજાર વચ્ચે ઊભો રખાવી સાટકા લગાવવા.’ ત્રીજાએ વળી ત્રીજું કહ્યું. રાજાએ એ બધાને નપાસ કર્યા. જ્યારે એક ડાહ્યા માણસે કહ્યું કે ‘એને સારાં રમકડાં આપવાં, યા હીરાનો હાર આપવો,’ ત્યારે રાજાએ ખુશ થઈ

એને દીવાન પદવી આપી. કેમ એમ ? એણે બીજાઓને ખુલાસો કર્યો કે ‘મૂખાઓ ! જે મહાન સત્તાધીશ છે, જેની પાસે યુનંદા અંગરક્ષકો હાજરાહજૂર છે, એને લાત મારવાની હિંમત કોણ કરે ? એટલું તો પહેલાં વિચારો. એ તો માત્ર બાળ રાજપુત્ર રીસમાં લાત મારે, યા રાણી પ્રેમમાં રિસાઈ હોય તે પગેથી સહેજ લાતનો છણકો કરે. તો ત્યાં તો બાળકને રમકડાં અપાય, અને રાણીને હીરાનો હાર અપાય, એને કાંઈ ફાંસી ન દેવાય, કે ચાબખા ન મરાય.’

આ મગજ-શક્તિ વાપરવાની વાત છે. એ મૂડી છે, એનો યોગ્ય ઉપયોગ જોઈએ તો દીવાનની પદવી જેવો લાભ આપે. એ નથી આવડતું એટલે આજે જુઓ કે કુટુંબમાં પણ કેટલા ક્લેશ ચાલે છે.

મન-વચન-કાયાની પુરુષાર્થ-શક્તિને, પરલોકની દષ્ટિએ વિચાર કરો કે એ કેવું સરસ મૂડીનું કાર્ય બજાવે છે,

કાયા તો હાથીને ય મોટી મળી છે, અને ઊંટને ય મળેલી છે, પરંતુ એની એવી પુરુષાર્થશક્તિ ક્યાં છે ? માનવ જીવનમાં તે છે. સમજપૂર્વકનો થોડો પણ પરોપકાર માનવ દેહથી કરી શકાય છે, એ આપણને મહાપુરુષોનાં ચરિત્રમાંથી જાણવા મળે છે. એમ તો તમે કહેશો કે મેઘકુમારના જીવે પૂર્વે હાથીના અવતારમાં સસલાની દયા કરી હતી ને ? અને એથી મેઘકુમારનો અવતાર મળ્યો હતો ને ? પરંતુ એ વિચારો કે એવા પશુ-પંખીના દાખલા કેટલા મળ્યા કે જે એવા દયા, પરોપકારનાં કાર્ય કરી શક્યા હોય ? વર્તમાનમાં પણ આપણી સામે લાખો કરોડો પશુપંખીની કઈ દશા છે તે સમજી શકીએ છીએ ને ? ત્યાં બિચારાને લગભગ એવી પુરુષાર્થ-શક્તિની મૂડી નથી દેખાતી, ત્યારે મનુષ્યમાં એ દેખાય છે. એનાથી દયા પરોપકાર કરવા માટે વિશાલ ક્ષેત્ર સામે જ છે, અને એ કર્યાના ઉત્તમ ફળમાં ભવાંતરે સુખશાન્તિ, આરોગ્ય તથા નવનવી ધર્મ-પ્રેરણા સ્ફુરણા મળે છે. સુંદર સંસ્કાર-વારસો અને ગુણ-સમૃદ્ધિ મળે છે.

દમયંતીના જીવે પૂર્વ ભવમાં ભરવાડની જાતમાં જન્મ છતાં

મુનિની ભક્તિ કરી હતી. તો આગળ વધતાં એ ઠેઠ મહાસતી, અને મહાસમકિતી દમયંતીના જીવન સુધી પહોંચી. પૂર્વ ભવે મુનિને ગુરુ તરીકે ઓળખતીય નહોતી, માત્ર પરોપકાર કરી લેવો એવી શુભ ભાવના સ્ફુરી હતી, અને દાન દીધું હતું ! એટલા પરોપકારે એને ઊંચે ચઢાવી દીધી !

કાચિક પુરુષાર્થ-શક્તિના સદુપયોગમાં દયા, પરોપકારની જેમ દેવ-ગુરુની ભક્તિ, તપસ્યા, વ્રત-નિયમો, વગેરે એવી સુંદર પ્રવૃત્તિઓ છે કે જેમાંના એકેકના અદ્ભુત ઉત્તમ ફળ પરભવે જોવા મળે છે.

શેઠના નોકરે માત્ર એક કમળ પ્રભુને ચઢાવ્યું અને એના આનંદમાં મગ્ન બન્યો તો ત્યાંથી દેવલોક પામી અહીં રાજકુળે મનુષ્ય જન્મ પામ્યો અને જન્મીને તરતની અવસ્થામાં જ પ્રતિજ્ઞા કરનાર બન્યો કે પ્રભુનાં દર્શન વિના કોઈ દિવસે મોંમાં પાણીનું ટીપું પણ ઘાલવું નહિ. 'શ્રાદ્ધવિધિ'માં આ કથા છે.

ઘરડી મજૂરણા સિંદુવારનું પુષ્પ પ્રભુને અર્પણ કરવા સમવસરણ પર ચઢી અને ત્યાં દરવાજે જ મૃત્યુ થયું. તો મરીને દેવ થઈ ! એ જ પર્ષદામાં એ દેવતા આવ્યો અને રાજાને મુગ્ધ કરી દીધો કે 'અહો ! આ ડોશીમાંથી દેવ ?' કાયાથી આટલી નાનકડી ભેટ કરવાની પુરુષાર્થ-શક્તિનો સદુપયોગ કર્યો એનો કેટલો પ્રભાવ આંકશો ? આંકડા નહિ માંડી શકો. દેવપણાના વિવિધ સુખના પુણ્યના આંકડા શી રીતે મંડાય ?

વૈદ એક વાર બોધ પામ્યો છતાં પાછળથી લાલચમાં પાપના યોગે વાનર બનેલ એને મુનિને જોતાં જાતિસ્મરણ થયું, મુનિના પગમાંથી ઊંડો કાંટો કાઢી વનસ્પતિથી ઘા ઠીકઠાક કરી દીધો; સાથે વ્રતો લઈ લીધાં. દેશાવકાશિક વ્રતમાં એક વાર નિશ્ચિત કરેલી મર્યાદાવાળી જગ્યામાં બેસી રહ્યો અને વિકરાળ સિંહના મોંઢામાં ચવાઈ જવા સુધીની પીડા સહન કરી. આ કાચિક પુરુષાર્થ-શક્તિના સદુપયોગમાં મરીને દેવ થયો.

પુરુષાર્થ-શક્તિની મૂડી યોગ્ય રીતે વાપરી, તો કેટલું સુંદર

પરિણામ !

મૂડીના ઊંધા વેતરણે :-

મૂડી વાપરતાં આવડે તો તો સુખ-સમૃદ્ધિ જોવા મળે, પરંતુ જો એ ન આવડે અને ઊંધા વેતરણ કરાય તો મૂડી તો સાફ તો સાફ, પણ કલેશ-વિટંબણાનો પાર નહિ ! સટ્ટા-જુગાર, વેશ્યા, લોફર મિત્રો વગેરેના નાદે ચડેલાની દશા કેવી આવીને ઊભી રહે છે ! એ જોવા મળે છે ને ? વધુ કમાવાના લોભમાં અધમ મનુષ્યની ભાગીદારી સ્વીકારી અને ધંધો શરૂ કર્યા પછી કેવા પસ્તાવા ખડા થાય છે એ એના અનુભવ કરનાર પાસેથી જાણે તો ખબર પડે. એવી પરિસ્થિતિ સર્જાય છે કે મનને એમ થાય કે આના કરતાં જો મારી પાસે મૂડી જ ન હોત તો કેવું સારું કે આ વેપલા અને આ દિવસ જોવાના તો ન આવત ! ઊંધા વેતરણનું આ ફળ છે. એના બદલે મૂડીનો યોગ્ય ઉપયોગ હોય તો સુખશાંતિ ભોગવનારા બને છે એ પણ જોવા મળે છે.

પુરુષાર્થ-શક્તિની મૂડીમાં પણ આવું છે. જો એને યોગ્ય રાહે વાળો તો પરલોક ઉજ્જવળ બને છે. અને દુરુપયોગ કરો તો ખરાબીનો પાર નથી રહેતો. કાયા સશક્ત નીરોગી મળી છે એના દ્વારા જો અમનચમન અને આરંભ-સમારંભ કર્યે ગયા તો પૂર્વ પુણ્યની અહીં ચટણી થઈ જવાની, અને પાપનો જુમલો એકત્રિત કરી અશરણ-નિરાધાર અને ગરીબડી દશામાં દુર્ગતિના પલ્લે પડી જવાનું થાય છે. જગતના મોટા ભાગની સ્થિતિ આવી બને છે. વાસુદેવોની અહીંની જાહોજલાલીની સામે એમના પર મુશળધાર વરસતાં નરકનાં ભયંકર જુલ્મ જુઓ તો આનું તાદૃશ ચિત્ર નજરે પડે. આવા તો પાર વિનાના દાખલા આ દુનિયા પર બને છે.

કોણિકે ધમપછાડા ઘણા કર્યા, કાયા અને પુણ્યાઈનું જોર છે, એની પુરુષાર્થ શક્તિનો ઉપયોગ એણે ચક્રવર્તી બનવાના ચાળામાં કર્યો, અંતે મરીને છઠ્ઠી નરકમાં ખેંચાઈ ગયો.

એથી ઊલટું થોડો પણ સુંદર કાચિક પુરુષાર્થ આત્માના આ

ભવચક્રની મંજિલમાં એવાં પરિવર્તન લાવી મૂકે છે કે જેના સ્થૂલ હિસાબ ન માંડી શકાય. એવું જ, વચનની પુરુષાર્થ-શક્તિમાં ચમત્કાર છે. થોડી વાર પણ પરમાત્માનું સ્તોત્ર સ્તવન બોલવા-ગાવાનો પુરુષાર્થ કર્યો તો એના ફળમાં કવિ કહે છે.

‘ગગન તણું જિમ નહિ માનં, તેહથી અનંતગુણ જિનગુણગાનં’ આકાશ અપાર-અનંત છે પણ તેના કરતાં અનંત ગુણો લાભ જિનગુણોની સ્તવનાનો છે. મહા કિંમતી ખર્ચ કરીને પ્રભુની અંગ-અગ્ર પૂજા કરી સંગીત-નૃત્ય કર્યા હવે ભાવ પૂજામાં પરમાત્માના શક્તિવ વગેરે સ્તોત્ર તથા સ્તવન અપૂર્વ ભાવોલ્લાસથી લલકાર્યા તો પેલા કરતાં અનંતગણું પુણ્ય મળે છે. વચનની પુરુષાર્થ-શક્તિની જે મૂડી મળી હતી તેનો આ મહાન ઉપયોગ છે. મૂડીને લેખે લગાડવાનું થાય છે. આવું કાંઈ નથી તો લાખોનો લાભ આપી શકે એવી એ મૂડી વેડફાઈ જાય છે ! ફનાફાતિયા થઈ જાય છે ! મૂડી વપરાય તો છે જ પરંતુ અયોગ્ય સ્થાનમાં વપરાવાથી કૂચા થાય છે, મહાનુકસાન પણ સર્જે છે.

વિચારો કે પરમાત્માની થોડી પણ સ્તુતિ-પ્રાર્થનાને બદલે શાહુકારની પેટ ભરીને પ્રશંસા ગાઓ, ભાટાઈ કરો, તો એ શું અને કેટલું ફળ દેખાડે ? ત્યારે એમાં તો હજીય કદાચ બે પૈસા રળવાનું ય બને, પરંતુ કદાચ બે કલાક કૂથલી, વિકથા કે ગામગપાટા કર્યા તો એ વાચિક પુરુષાર્થ-શક્તિ શું પરખાવે ? પુણ્ય તો ઘેર ગયું પણ ઊલટું અઢળક પાપનું પોટલું જ બંધાવે કે બીજું કાંઈ ? એ પાપના પોટલાનો ભાર શે ઊતરવાનો ?

કૂડકપટ કર માયા જોડી, કરી બાતા છલકી;

પાપકી પોટલી સિર પર બાંધી, કિમ હોયે હલકી ?

ખબર નહિ આ જગમેં પલકી.

માનવ ભવની મોંઘેરી પુરુષાર્થ-શક્તિ આમ જ વેડફી નાખવાની ? સ્વાત્માને બંધનકારી બનાવવાની ?

નણંદે બે ભાઈની પરીક્ષા માટે ભોજાઈઓ પર આજ ચઢે એવા આશયનાં બે વચન કાઢ્યાં એક ‘સાડી સાચવજો’ અને બીજું ‘હાથ ચોખ્ખા રાખજો’ બેનના વિશ્વાસ પર ભાઈ પત્ની પર તપ્યા, એને કાઢી મૂકવા તૈયાર થયા. પછી બેન શાણી થાય છે. આ મૂર્ખાઈ ? નવા માણસને શું શિખામણ ન અપાય તે દોષ માની લીધો ? આમ વચનની પુરુષાર્થ-શક્તિનો એક ઉપર બીજો ગેરઉપયોગ ભોજાઈને દોષિત અને ભાઈને ઉલ્લુ બનાવવામાં કર્યો, પરિણામ ? પછીના ભવમાં આ બેનના જીવ પર અસતીપણાનું અને એ સાધ્વી બન્યા પછી પણ હીરાના હારની ચોરીનું કલંક ચઢ્યું. જો કે પછી તો એ પોતાના પૂર્વ પાપકર્મની તથા પાપી સ્વાત્માની નિંદા-જુગુપ્સામાં ચઢી કેવળજ્ઞાન પામે છે, પરંતુ જોવાનું એ છે કે આ ભવમાં મોક્ષે જાય ત્યારે પૂર્વ ભવમાં ધર્મના કેવા સુદર વાવેતર કર્યા હશે ! એટલું છતાં પેલી વાચિક પુરુષાર્થશક્તિનો દુરુપયોગ અને પાછું એ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત નહિ, એ વસ્તુએ કેવા ભયાનક પરિણામ દેખાડ્યા ! વાચિક પુરુષાર્થ મૂડીની કેવી બરબાદી !!

એથી ઊલટું, બીજાના ગુણાનુવાદ બીજાને ધર્મની સલાહ, ઉપદેશ, પ્રભુપ્રાર્થના, સ્વદોષોની ગુરુ આગળ નિંદાગર્હા, મહાપુરુષોનાં જીવનકથન, શાસ્ત્રસૂત્ર ગોખવા પુનરાવર્તન કે પારાયણ કરવા, વગેરે વગેરેમાં જો વાચિક પુરુષાર્થ-શક્તિની મૂડી ખર્ચી હોય તો આત્માને કેવોક ન્યાલ કરી દે ! આમાંની અકેક ચીજની જબરદસ્ત તાકાત છે, ત્યારે અનેક વસ્તુ ભેગી મળે તો તો પૂછવું જ શું ?

મહાનિશીથ સૂત્રમાં આવે છે કે સાધ્વી ગુરુ આગળ પોતાના પાપની આલોચના કરતાં કરતાં અર્થાત્ બાળભાવે ભારે પશ્ચાત્તાપ પૂર્વક કહી બતાવતાં શુભ ભાવનામાં ચઢી કેવળજ્ઞાન પામી ગઈ, મન સાથે વચનની પુરુષાર્થ મૂડીનો કેટલો સરસ ઉપયોગ ! તમને તેવા પાપની આલોચના કરતાં શરમ આવે છે, સંકોચ થાય છે, અહંત્વ નડે છે, પણ આ મૂડીના આવા ઉમદા ઉપયોગની કિંમત નથી. માન ને

અહંત્વ તો કોઈનાં ટકાવ્યાં ટક્યાં નથી, પરંતુ આ મહાન પુરુષાર્થશક્તિની મૂડીના સદુપયોગ ગુમાવાય છે એ ભારે કમનસીબી છે. પરિણામે એ પાપોના ઊંડા શલ્ય આત્મામાં ઊતરી જાય છે, જેનો આ ભવ ખૂટ્યા પછી નિકાલ કરવા માટે દુર્ગતિના, સુમાર વિનાની વિટંબણાભર્યા કેઈ ભવો કરવા પડે છે.

રૂકમી સાધ્વીએ પાપ છુપાવ્યું અને ઉપરથી વચનશક્તિને સફાઈગીરીમાં વાપરી તો પછી એક લાખ ભવ કરવા પડ્યા !! એમ, **લક્ષ્મણ સાધ્વીને** ૮૦૦ કોડાકોડી સાગરોપમ સુધી ભવમાં ભટકવું પડ્યું ! જરાક-શી શરમમાં વચનની પુરુષાર્થમૂડી જરૂરી સ્થાને ન વાપરી તો શો સાર કાઢ્યો ?

મહાન સાધુપુરુષો ધર્મનો ઉપદેશ આપી આપીને કેટલાય જીવોનો ઉદ્ધાર કરે છે, પાપીને ધર્મી બનાવે છે, કોધી-અભિમાની વગેરેને ક્ષમાશીલ, નમ્ર ઈત્યાદિ બનાવે છે. આકાશગામિની વિદ્યાવાળા મુનિએ ચિલાતી પુત્રને ઉપશમ, વિવેક, સંવર એ ત્રણ પદો સંભળાવ્યા, અને ચિલાતી પુત્ર પાપાત્મા મટી મહાન ધર્માત્મા, યોગી પુરુષ બની ગયો !

વચન મૂડીને વેડફી નાખતાં પહેલાં આ બધો બહુ વિચાર કરવા જેવો છે ! અમૂલ્ય મૂડીનો દુરુપયોગ ખતરનાક છે, એ સમજી સદુપયોગનું જ ખાસ લક્ષ રાખવા જેવું છે. એના અનેક માર્ગ છે. બાકી કમમાં કમ દુરુપયોગ તો ન જ કરાય.

માનસિક પુરુષાર્થ શક્તિ તો એક અજબ ગજબની મૂડી છે. પશુને દુર્લભ એવી આપણને અત્યારે ખૂબ જ સુલભ બની ગઈ છે ! એક કરોડ રૂપિયાની કિંમત ખર્ચાને પરદેશથી મશીનરી લઈ આવ્યો હોય, એનાથી ઊંચી ક્વોલિટીનો રકમબંધ માલ લાખોના નફાવાળો પેદા થઈ શકતો હોય, તો એ મશીનરીની એને મન કેટલી કિંમત હોય ? ત્યારે એના કરતાં તો અનંતગુણો લાભ કરાવે એવાં સર્જન જે માનસિક પુરુષાર્થ-શક્તિથી થઈ શકે એમ હોય એની તમારે મન કેટલી કિંમત

હોવી જોઈએ ? અને જો એ કિંમત નજર સામે તરવરતી રહે, તો જેમ પેલો મશીનરીવાળો એને એક ક્ષણ પણ કામ કરતી બંધ ન રહેવા દે, તેમ આ પુરુષાર્થ શક્તિને સારું કામ કરતી બંધ રહેવા દો ખરા ?

પરંતુ માપ કાઢજો, કે આખા દિવસમાં કેટલીવાર માનસિક પુરુષાર્થ શક્તિને એળે યા ઊંધે માર્ગે જવા દો છો ? કેમ એમ ? કહો એની કિંમત નથી સમજાણી. એને શુભ વિચારો શુભ ભાવના, વગેરેમાં કામે લગાડી દીધાથી કેવા મહાન લાભો થાય છે એનો કાં તો ખ્યાલ નથી, અગર ખ્યાલ છતાં બેપરવાઈ છે. મશીનરી એક કરોડ રૂપિયાની છે, અને લાખો રૂપિયાનો લાભ કરાવે એવો માલ ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ છે એ સતત ધ્યાનમાં હોઈને એની પાછળ કેટકેટલી તમન્ના રહે છે, ચીવટ રહે છે, ખંત ઉત્સાહ અને ઉદ્યમ પ્રવર્તે છે; એવું માનસિક પુરુષાર્થ-શક્તિ પાછળ કેમ ન રહે ?

શું માનસિક પુરુષાર્થ-શક્તિ એમ જ મળી ગઈ છે ? જુઓ જગતમાં અસંખ્ય કીડા-મકોડા વગેરે જીવો પાસે એ ક્યાં છે ? અગણિત પશુ-પંખીઓ પાસે એ ક્યાં છે ? ભીલ-ભરવાડ જેવા વિશાલ મનુષ્યગણ પાસે એ શક્તિ ક્યાં દેખાય છે ? અનંતી પુણ્યરાશિ વધી, કહો અનંતી પુણ્યરાશિને કિંમત તરીકે આગળ ધરી ત્યારે આ શક્તિ તમને મળી છે. તો હવે શું એને એળે જવા દેવાય ? કે પળેપળ એમાંથી લાભ ઊઠાવાય ?

મગજ શૂન્ય રાખીને કે પર ચિંતાના આડાઅવળા વિચારોમાં ભટકીને એ કિંમતી માનસિક પુરુષાર્થ શક્તિ એળે જઈ રહી છે, અમૂલ્ય ઘડી બરબાદ થઈ રહી છે !

આજના માનસશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે નિષ્ફળ વિચારો કરવામાં મનની શક્તિ હણાય છે.

નિષ્ફળ વિચાર એટલે ? જે વિચારમાંથી કાંઈ ફળ નીપજવાનું ન હોય એ, દાખલા તરીકે મનને થાય છે કે ‘ફલાણી ચીજ ફૂટી ગઈ, બહુ નુકસાન થયું. એ કેવી સારી હતી ! કેટલી કિંમત એના માટે

ખર્ચા હતી ? આ ઘરના માણસ એવા છે કે એને ફોડી નાખી ! કશું ભાન જ ન મળે કે ચીજ કેટલી સરસ અને કામની હતી !...' આવી બધી વિચારણા એ નિષ્ફળ વિચારણા જ છે. એમાંથી કશું સારું નીપજવાનું નથી, માત્ર મનને ખોટું દોડાદોડ અને હતાશ કરાવવાનું છે. એથી એ કમજોર પડે છે. એવી ને એવી રીતે અન્ય-અન્ય નિષ્ફળ વિચારમાં ગદરાયા પછી ઉત્તમ પવિત્ર વિચારસરણી ચાલુ રાખવા માટે એ સમર્થ નથી રહેતું. જાતમાં જ વિચારી જુઓ કે એક સરખા ધ્યાનથી નવકારવાળી ગણી શકો છો ? કાઉસગ્ગ, ચૈત્યવંદન કરી શકો છો ? ના, મન મુડદાલ બની ગયું છે, ખોટા, નકામા, કચરાપટ્ટી વિચારો કરવામાં એવું ટેવાઈ ગયું છે કે એ ઉત્તમ પવિત્ર સાધના વખતે પણ જપવા દેતા નથી. ન ધારી રીતે વચમાં એ ઘૂસી જ જાય છે. ફજૂલ વિચારો કર્યે જવામાં માનસિક પુરુષાર્થ-શક્તિ ઘવાઈ ગઈ છે, એટલે સારા વિચારોમાં નથી તો એવો જોસ આવતો કે નથી તો એવી સ્થિર ધારા ચાલતી.

માનસિક શાન્તિ અને શક્તિ :- અંગ્રેજીમાં એક 'Poise and Power' 'માનસિક શાન્તિ અને શક્તિ' નામના પુસ્તકમાં આ વસ્તુ સારી રીતે છણી છે. એ કહે છે જેટલા જેટલા નિષ્ફળ વિચાર કર્યે જશો એટલી એટલી મનની શક્તિ હણાતી જશે; અને એવા વિચારોને અટકાવીને મનને શાંત રાખશો, સારા સફળ વિચારમાં કામ કરતું રાખશો એટલા પ્રમાણમાં મનનો પાવર (Power) અર્થાત્ શક્તિ વધશે. પછી એ લખે છે કે એ રીતસર વધ્યા બાદ માનસિક શક્તિના જોર પર ભારે રોગ પણ હટાવી શકશો અને સારી ધારણાઓ સફળ કરી શકશો. ધ્યાન રાખજો અહીં લેખકે સારા વિચાર, સારી ધારણા પર જ ભાર મૂક્યો છે, એટલે દુષ્ટ એવા સફળ પણ વિચારો કે ધારણાઓમાં શાંતિ અને શક્તિ વધવાની નથી.

આ તો આધુનિક લેખકની વાત થઈ, બાકી જૈનશાસન તો પરાપૂર્વ કાળથી કહેતું આવ્યું છે કે,

મનની જીતે જીતવું રે, મનની હારે હાર.

મન લઈ જાવે મોક્ષમાં રે, મન હી ય નરક મોઝાર.

જેમ જેમ સદ્વિચારો અને શુભ ભાવનાઓમાં મનને રમતું રાખો તેમ તેમ મનની શક્તિ વધતી જાય છે. એથી ઊલટું વિચારો, નિષ્ફળ વિચારણાઓ, ભય, શંકા અને નિરાશા-નિસાસાભર્યા વિચારોમાં મનની હાર થાય છે; એ ઉપરના ગુણસ્થાનકે ચઢેલા આત્માને નીચે પાડી નાખે છે.

મનની શક્તિ દ્વારા સિદ્ધિ :-

ત્યારે જગતના પદાર્થોના યથાસ્થિત સ્વરૂપની વિચારણામાં અને શુભ કર્તવ્યોની વિચારણામાં મન આગળ વધતું વધતું સમ્યગ્દર્શન પમાડે છે, અને દેશવરિતિ, સર્વવિરતિ, વગેરે ઊંચા ઊંચા ગુણસ્થાનકના પરિણામમાં ચઢાવે છે. અખંડ પવિત્ર વિચારસરણીમાં એકાગ્રતાથી રમનારા મહાત્માઓને એવી સિદ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે કે જે બીજાને પણ લાભ કરનારી બને છે. દા.ત. વચનસિદ્ધિ દ્વારા ઉપદેશથી પાપી જીવોને પણ પાપમાંથી ઊભા કરી દીધાના અને શેતાનમાંથી સંત બનાવી દેવાના દાખલા છે. મહાવીર પ્રભુના ‘બુજઝ બુજઝ ચંડકોસિયા !’ શબ્દે દુષ્ટ સર્પને મહાત્મા બનાવી દીધો. આની પાછળ પ્રભુના મનની જવલંત તત્ત્વરમણતા કામ કરી રહી હતી.

નંદિષેણે મુનિપણામાં મહાન સંયમ અને ત્યાગ-તપસ્યાના બળ સહિત અખંડ પવિત્ર વિચારસરણી કેળવી હતી, તો એનાથી પ્રાપ્ત થયેલ વચનસિદ્ધિ દ્વારા પાછળથી પતિત વેશ્યાગામી અવસ્થામાં પણ, વેશ્યાને ત્યાં આવેલા દુરાચારી મનુષ્યોને પણ ધર્મોપદેશ આપી બૂઝવ્યા હતા.

શુદ્ધ અહિંસામય અખંડ વિચારસરણી દ્વારા કેળવેલા મનોબળના પ્રભાવે મહાત્માઓની નજીકમાં આવેલા કૂર પશુઓ પણ શાંત થઈ જાય છે. જંગલમાં ધ્યાનમાં રહેતા બળદેવ મુનિ પાસે જંગલી પશુઓ શાંત થઈ બેસી જતા.

ઓજસ કેમ વધે :-

ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે માનસિક પુરુષાર્થ-શક્તિ સારા કામે લગાડી દેવાથી એ કેટલાં સુંદર પરિણામ અહીં પણ ઉપજાવી શકે છે ! તો પરલોક માટે તો પૂછવું જ શું ? એમાં આત્માનું એવું અદ્ભુત ઓજસ વધે છે કે જગતના ભાવોને એ એવા ફિક્કાંફસ કરી દે છે કે જે હવે આત્માને આંજી શકતા નથી, વિહ્વળ કરી શકતા નથી, આત્મા પર કોઈ પ્રભાવ પાડી શકતા નથી. સંગમ દેવતા ઘણુંય મથ્યો, પણ તેજસ્વી મહાવીર પ્રભુને જરાય ક્ષમા-સમતામાંથી ચલિત કરી શક્યો નહિ. મનની પુરુષાર્થ-શક્તિના કરેલા ઊંચા સદુપયોગનું આ પરિણામ છે.

મહામંત્રી વસ્તુપાળના દૃઢ મનોબળ આગળ રાજા વીરધવળને નમતું જોખવું પડ્યું અને મુનિના ગૌરવને જાહેર કરવું પડ્યું.

ખૂબી તો એ છે કે આ માનસિક પુરુષાર્થ-શક્તિરૂપી મૂડી ગરીબને પણ મળી હોય છે, અને એ પણ એના ઊંચા સદુપયોગ કરી શકે છે. ધનની, સન્માનની કે આરોગ્યની સંપત્તિ ન ય મળી હોય, છતાં આ હોઈ શકે છે, અને એને ગરીબ માણસ પણ સારા કામે લગાડી શકે છે.

સ્થિતપ્રજ્ઞતા :- મૂળ વાત એ છે કે માણસે સ્થિતપ્રજ્ઞ બનવું જોઈએ. એક સારો ઉદ્દેશ નક્કી કર્યો, સારી લાઈનદોરી નક્કી કરી, પછી એમાંથી ચલિત નહિ થવાનું, એ સ્થિતપ્રજ્ઞતા. પ્રજ્ઞા, બુદ્ધિ સ્થિર રાખવાની. જગત વિચિત્ર છે એટલે તેવા તેવા સંયોગ ઊભા થાય; તેમ કર્મ વિચિત્ર છે તેથી વિષમ પરિસ્થિતિ ઊભી કરે; પરંતુ એ વિચિત્રતા ધ્યાનમાં રાખી નિર્ધારિત શુભ ઉદ્દેશ અને લાઈનદોરીમાંથી ચસકવાનું નહિ, એનું નામ સ્થિતપ્રજ્ઞતા. એ જાળવી રાખીને વિષમતા-વિચિત્રતા વચ્ચેથી માર્ગ કાઢી લેવાનો.

દાખલા તરીકે જુઓ કે જીવનનો ઉદ્દેશ નક્કી કર્યો કે મારે સુકૃત સારું કમાવું છે. પછી પૂર્વનાં પુણ્ય જાગ્યાં અને લક્ષ્મી આવતી દેખાઈ એટલે જો લોભ-મમતા વધારી તો સુકૃતનો ઉદ્દેશ મોળો પડી જવાનો.

અથવા માનો પુણ્ય ઓછું છે તે જોરદાર કમાઈ નથી થતી, ત્યાં જો મનને એમ થયું કે ‘આપણે તે સુકૃતમાં કેટલે પહોંચી શકીએ ? પાછા મોંઘવારીના ઘરખરચ તો કરવા જ પડે.’ તો આવા માયકાંગલા વિચારો કરતાં સુકૃતનો ઉદ્દેશ મોળો પડવાનો. આમાં સ્થિતપ્રજ્ઞતા ન રહી, એમ ઉદ્દેશ કદાચ મનમાં ટકી રહ્યો પરંતુ એના માટેના શક્ય પણ પ્રયત્નમાં જો ઓછાશ થઈ તો પ્રાયઃ સ્થિતપ્રજ્ઞતાને બદલે પ્રજ્ઞા બુદ્ધિમાં ચંચળતા આવી જવાની. માટે શુભ ઉદ્દેશ અને લાઈનદોરીમાં ડગમગતા નહિ આવવા દેવાની. ધ્યાનમાં રાખજો કે પાછળથી ધનની સગવડ જરા ઓછી થઈ, તો પણ એના પ્રમાણમાં સુકૃતનો પ્રવાહ ચાલુ રાખી શકાય છે; ને તો જ સ્થિતપ્રજ્ઞ બન્યા રહેવાય.

એવી રીતે સેવા-શુશ્રૂષા, વિનયભક્તિ, જ્ઞાન-ધ્યાન, આચાર-વિચાર, ક્ષમા-નમ્રતા, શમ-દમ વગેરે કોઈપણ બાબત આપણા દિલને જચી-કસી, અને હવે એ રાહ પર ચાલવા નક્કી કર્યું, પછી પ્રતિકૂળ સંયોગ ઊભા થાય તો પણ એ નક્કી કરેલ વસ્તુમાંથી ચસકવાની વાત ન જોઈએ. તો જ સ્થિતપ્રજ્ઞતા ટકે.

કેટલીકવાર એવું બને છે કે કોઈએ તપના ગુણ ગાયા એટલે એ સાંભળતાં ઉત્સાહ થઈ આવે છે કે ‘બસ હવે મારે તપના રાહે ચાલવું.’ પછી બીજો કોઈ વળી વ્રતના ગુણ ગાશે ત્યારે મનને એમ થશે કે ‘મારે ભલે તપ ઓછો થાય પણ વ્રત-નિયમમાં આગળ વધવું.’ ત્યાં પછી જો કોઈ જ્ઞાનનો મહિમા સંભળાવનાર મળશે તો પેલા બે મૂકી દઈ જ્ઞાનમાં લાગી જવાની તાલાવેલી જાગશે, ...આમ એકેક નિર્ણય કે ભાવનામાંથી ખસતા જવાય તો ત્યાં સ્થિતપ્રજ્ઞતા નથી રહેતી.

પિતાપુત્રની ચંચળતાનું દૃષ્ટાંત :-

પેલી વાત આવે છે ને કે બાપ-દીકરો ઘોડી વેચવા ચાલ્યા, દીકરો ઘોડી ઉપર અને બાપ ચાલતો દેખી કોઈએ ટીકા કરી કે ‘જુઓ આ કળિયુગનો પ્રભાવ ! ભાઈ ઘોડે ચઢી બેસી બિચારા બુદ્ધા બાપને

પગે ચલાવે છે. આ સાંભળી દીકરાને શરમ આવી, અને એણે નીચે ઊતરી બાપને ઘોડી પર બેસાડ્યો ત્યારે આગળ જતાં કહેનાર કહે છે કે ‘જુઓ આ બાપની નિર્દયતા ! ગુલાબના ફૂલ જેવા આ દીકરાને પગે ઘસડે છે !’ આ સાંભળી બાપે દીકરાને પણ ઘોડી ઉપર બેસાડ્યો. હવે આગળ જતાં કોઈ દયાળુ બીજાને કહે છે. ‘જુઓ આ લોકોની નિર્દયતા ! બિચારી નાની ઘોડી પર બે લટ્ઠેબાજ ચડી બેઠાં છે !’ આ સાંભળીને હવે બંને નીચે ઊતરી ગયા અને ઘોડીને ખાલી ચલાવતા લઈ જાય છે. આ શું થયું ? બંનેમાં સ્થિતપ્રજ્ઞતા ન રહી, એક વિચારમાં મક્કમ રહ્યા નહિ, પરિણામ એ આવ્યું કે આગળ જતાં પુલ પર બંનેને ખ્યાલ ન રહ્યો, અચાનક ઘોડી ગભરાઈ તોફાને ચઢી, કૂદી, લગામ ઢીલી પકડેલી તે છૂટી જતાં ઘોડી પુલ પરથી નીચે પાણીમાં જઈ પડી.

નવી નવી સલાહે કે નવા નવા ઢંગ જોઈને પવનચક્કીની જેમ જે ફર્યા કરે તે સ્થિતપ્રજ્ઞ નથી બની શકતા. તેમ માનસિક પુરુષાર્થ-શક્તિનો સારો લાભ નથી ઊઠાવી શકતા. બાકી જો સ્થિતપ્રજ્ઞ, સ્થિર વિચારવાળા બન્યા રહેવાય તો ગરીબી છતાં કે બીમારી હોય તો પણ માનસિક પુરુષાર્થ શક્તિની મૂડીનો સુંદર ઉપયોગ કરી શકાય છે; માત્ર આ મૂડીની કદર જોઈએ.

માનસિક પુરુષાર્થની પ્રેરણા :-

દિલને થવું જોઈએ કે ‘આવી ગરીબી, બીમારી કે બીજી પ્રતિકૂળતા છતાં મને આ માનસિક પુરુષાર્થની કેવી મહાઅદ્ભુત શક્તિ એક મહાન મૂડી રૂપે મળી છે ! જો હું ધારું સ્થિતપ્રજ્ઞ રહું, તો આ શક્તિનો પળે પળે સદ્વિચાર શુભ ભાવના, તત્ત્વદંષ્ટિ, જિનવચન ભાવિતતા, મહાપુરુષોનાં જીવનસ્મરણ, પરમેષ્ઠીધ્યાન, સદ્ મનોરથ, પ્રભુપ્રાર્થના, જીવદયા...વગેરે કાંઈ ને કાંઈમાં ઉપયોગ કરી શકું; મનમાં એ રાખી શકું. પળે પળ રાખી શકું. એક પળ પણ એ સિવાયની ખાલી ન રાખું કે જેથી કોઈ પણ અપવિત્ર વિચાર મનમાં

દાખલ થઈ શકે. આવી ઊંચી માનસિક પુરુષાર્થ શક્તિની મૂડી ફરી ફરી ક્યાં મળે ? તો એનાં અદ્ભુત ફળ નક્કી કરવાનું કેમ જ જતું કરું ? પેલા, કચરાપટ્ટી વિચારોમાં માનસિક પુરુષાર્થ-શક્તિને વેડફી નાખવાના બાહ્ય લાભ પણ કાંઈ થતો નથી, પછી શા સારુ એમ કરવું ? મન મળ્યું છે તે કાંઈ નવરું નહિ બેસે, કાંઈ ને કાંઈ માનસિક પુરુષાર્થ તો થતો જ રહેવાનો છે, સારો પુરુષાર્થ નહિ રાખું તો નરસો ચાલુ રહેવાનો, માટે ચીવટ રાખીને, બરાબર મન પર ચોકી રાખીને, સારો માનસિક પુરુષાર્થ ચાલુ રાખું. તો જ એ અવલ શક્તિ મળેલી લેખે લાગશે, મન સ્વચ્છ બનશે, સાત્ત્વિક અને તેજસ્વી થશે, જીવન બાદશાહી અને આત્મા ઉન્નત બનશે, અઢળક પાપથી બચી જવાશે, પુણ્યના થોક ઊભા થશે.’...

બહુ વિચાર કરવા જેવો છે. પશુને દુર્લભ એવી માનસિક પુરુષાર્થની તક મળી છે. શક્તિ મળી છે. આ શક્તિ ઉપર તો ઠેઠ ક્ષપકશ્રેણિ અને કેવળજ્ઞાન સુધી મહાત્માઓ પહોંચી ગયા છે. બીજી પરિસ્થિતિ એની એ, છતાં મનની મૂડીના ઉત્તમ વેપાર ઉપર અપૂર્વ સિદ્ધિ !

બાહુબળજીને બેનો આવી કહે છે. ‘વીરા મોરા ગજ થકી ઊતરો,

બસ, બાહુબળજીનું મન આ શબ્દોના ભાવ ઉપર કામે લાગી ગયું. પુરુષાર્થ શક્તિ તો અંદર હતી જ, એનો આના ઉપર ઉપયોગ કર્યો, મનોમન ચઢ્યા તાનમાં.’ ‘પૂર્વ દીક્ષિત અને કેવળજ્ઞાની નાના ભાઈને કેમ નમું !’ એ અભિમાન રાખ્યું હતું તેના ભુક્કા ઊડાડ્યા ‘હવે જઈને તરત નમું, તો જ પાપ તૂટશે’... એવા નમ્રભાવના વિચારમાં ચઢ્યા. ચઢતાં ચઢતાં એ જ માનસિક પુરુષાર્થ શક્તિથી સ્વાત્મ જુગુપ્સા, ગુણીપ્રમોદ, પ્રવચન રાગ, તત્ત્વરમણતા, અનાસંગ યોગ, શુકલ ધ્યાન વગેરેમાં મનનો પુરુષાર્થ વિકસાવ્યો, અને ત્યાં ને ત્યાં પગ ઉપાડતાં કેવળજ્ઞાન પામી ગયા ! આ પુરુષાર્થ શક્તિની કેવી

બલિહારી !

કોને કોને ક્યાં કેવળજ્ઞાન ? :-

ગુણસાગર અને આઠ સ્ત્રીઓ ચોરીમાં હસ્તમેળાપ વખતે,

પૃથ્વીચંદ્ર રાજ્યસિંહાસન ઉપર,

ભરતચક્રવર્તી અરીસાભવનમાં,

મરુદેવા માતા હાથીના હોદા ઉપર,

મૃગાવતી ક્ષમાપના કરતાં,

ચંદનબાળા એમને ઠપકો આપ્યાના પશ્ચાત્તાપમાં,

વર શોધવા નીકળેલી રાજકુમારી પ્રભંજના જંગલમાં સાધ્વીની

મુલાકાતમાં,

ખંધકસૂરિના ૫૦૦ શિષ્ય ઘાણીમાં પિલાતાં,

ઝાંઝરિયા મુનિ તલવારનો ઘા ખાતાં,

એમનો ઘાતક રાજા ત્યાં જ પશ્ચાત્તાપમાં...

આ બધા ત્યાં જ કેવળજ્ઞાન પામી ગયા ! શું ? કેવળજ્ઞાન ! શાના બળ ઉપર ? માનસિક પુરુષાર્થ શક્તિના ઊંચા ઉપયોગ પર ! વિચારો આ મૂડીની કિંમત, ક્ષણમાં કેવળજ્ઞાનના સોદા છે હોં, પણ જો મૂડી વેડફી નાખી હોત તો ? મન બગાડ્યું હોત તો ? તો શું વળી ? કેવળજ્ઞાનનાં ફાંફાં, કદાચ હતા ત્યાંથી નીચે ઊતરી જાત.

જાતની તુલના :-

આ બધા દાખલા સાથે જાતને તોળી જુઓ કે એવા સંયોગમાં જુગજૂની રાગ, દ્વેષ, અહંત્વની ઘરેડમાં ટેવાયેલું મન એ ઘરેડ મુજબ જ કરત કે એ મહાપુરુષોએ કર્યું તે ? ચોરીમાં હસ્તમેળાપ વખતે મનના કેવા રાગ-ભર્યા ગલગલિયા ? રાજ્ય-સિંહાસન ઉપર બેઠા કેવો મદ ? કોઈનું કેવળજ્ઞાન સાંભળી કદાચ મદ ન થાય તો પણ 'ભાઈ ! એ ભાગ્યશાળી. આપણે હમણાં ઉદયકાળ નથી,' આવી જ કાંક સત્ત્વહીનતા આવડે ને ? હજાર વર્ષ જેની પાછળ રોઈ રોઈને આંખ ખોઈ નાખી છે, એ હવે આપણે સામે જઈએ છીએ છતાં બોલાવતો

નથી, ત્યાં મનને રીસ ચઢે કે નહિ ? અરીસાભવનમાં એક આભૂષણ નીચે સરકી પડે તો 'સોની કેવો હજમ ! આવું ઘડાતું હશે ?' અથવા 'લાવ લાવ અંગે બરાબર ચડાવું' આવું થાય કે વૈરાગ્ય ભાવના આવે ? ગુરુણી ઠપકો આપે ત્યાં ક્ષમા મંગાય કે સામો બચાવ ફેંકાય ? શિષ્યાને કેવળજ્ઞાન થાય તો 'વાહ ! મારા ઠપકાએ કેવી સરસ અસર કરી !' એમ અહંત્વનો આફરો ચઢે કે જાતનો પશ્ચાત્તાપ થાય ? ઘાણીમાં પિલાતાં ઘોર ગુસ્સો ને નરક સંધાય કે ભારે ક્ષમા-સમતા આવે ?

પશુસુલભ ઘરેડ ? :-

આ બધું વિચારવા જેવું છે. મનની જૂની-પુરાણી ઘરેડ મૂકવી નથી, પરંતુ વિચારવા જેવું છે કે એમાં શી નવાઈ છે ? જનાવરના અને અનાર્ય મનુષ્યભવે ય એવું તો બહુ કર્યું. હવે તો અહીં વીતરાગ પ્રભુના શાસનનાં અદ્ભુત તત્ત્વ મળ્યાં, અનેરી સમજ મળી, પછી પણ મન એની એ જૂની ઘેલી ઘરેડ પર ચાલે ? વિચારો, આટલા ઊંચા દેવ, ગુરુ, અને શાસન સાથેના ભવમાં ઘરેડને નહિ બદલીએ, તો પછી ક્યાં બદલશું ? પરભવે ? ભૂલશો નહિ કે અહીં સમજવા છતાં ઘેલી ઘરેડ પકડી રાખવાથી એના સંસ્કાર દૃઢ થશે, તેથી ભવિષ્યમાં તો અહીં કરતાં ય વધુ ખરાબ સ્થિતિ ઊભી થવાની. પછી ત્યાં તો વધુ રીઠ બનેલી રાગ-દ્વેષ-મદની જૂની ઘરેડ છોડવી ઓર મુશ્કેલ !

પ્રભંજના સતીનો પ્રસંગ :-

પ્રભંજના એક મોટા વિદ્યાધર સમ્રાટ રાજાની પુત્રી છે. પિતાની આજ્ઞાથી જાતે વર શોધવા નીકળી છે. સાથે એક હજાર સખીઓ છે કે જેમણે નક્કી કર્યું છે કે 'પ્રભંજના જેને વરે તેને જ અમારે વરવું.' રસ્તામાં વિહારમાં ચાલી આવતાં સાધ્વીજી સામે મળે છે. સાધ્વીજીને એ વંદના કરે છે, ત્યારે સાધ્વી પૂછે છે,

'આટલા ઉમળકાભેર ક્યાં જઈ રહ્યાં છો ?'

પ્રભંજના કહે છે, 'પતિની શોધમાં. પતિની પસંદગી કરવા.'

સાધ્વીજી સાવધાન કરે છે,

‘જુઓ વિષયસુખની લગનીમાં દોડી રહ્યા છો ખરા, પરંતુ એ આશ્ચર્ય છે કે,

‘વિષય હળાહળ વિષ તિહાં, શી અમૃતબુદ્ધિ રે લો...અહો શી૦’

સંસારના લહાવા લેવા જનારને સાધ્વીજી આ કહી શકે છે. એનું કારણ? સાધ્વીજીએ એમનો, બોલવા ચાલવા પરથી, મહાન વિવેક જોયો છે. વિવેકી એટલે સાર-અસાર, કિંમતી-બિનકિંમતી, લાભકારી-નુકસાનકારી, વગેરેની વચ્ચેનો તફાવત સમજી શકે તે. એવા એમને વિવેકી જોઈને સાધ્વીજી આ કહેવાની હિંમત કરે છે કે ‘જે વિષયસુખને મીઠાં અમૃતઘૂંટડા માની લેવા ધપી રહ્યા છો એ વિષયોમાં અમૃતપણું નહિ, હળાહળ ઝેરપણું છે, કેમ કે એ ભાવી અનેક મોતનાં સર્જન કરે છે ત્યાં તમને અમૃતપણું શું દેખાઈ રહ્યું છે?’

પ્રભંજના સાંભળી થંભી જાય છે. બીજી સખીઓને આગળ જવાની ઉતાવળ છે એટલે એ પ્રભંજનાને કહે છે ‘હમણાં તો આપણે જે કામ માટે નીકળ્યા છીએ તે પતાવો. પછી આનો વિચાર કરીશું. હાલ અહીં વધુ સમય કાઢવા જેવો નથી.’

પરંતુ પ્રભંજના મહાવિવેકી છે, એ એમને ધીરી પાડે છે અને સાધ્વીજીને એ કહે છે કે

‘આપની વાત તદ્દન યથાર્થ છે. પરંતુ અમે તો અનાદિના મોહવશ બનેલા છીએ. હા, અમને લાગે છે કે જે આ વિષયસુખોને ત્યજી દે છે તે ધન્યવાદને પાત્ર છે, બાકી અમારાથી એ એકાએક શેં ત્યજાય?’

મોહવશ અનાદિની જૂની ઘરેડ છોડાતી નથી. એવી અશક્તિ પ્રભંજના પ્રગટ કરે છે. પછી ત્યાં સાધ્વીજી આત્માનું અસલી કેવલ શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શનમય ભવ્ય સ્વરૂપ વર્ણવે છે. નિર્મળ આત્મપર્યાયોની બલિહારી બતાવે છે, અને એના કર્મે સર્જેલી ખરાબી, મહા વિકૃત અવસ્થા અને આત્માની આ ભવસાગરમાં પ્રવર્તી રહેલી નિરાધાર દીન

દુઃખિયારી ચીંથરેહાલ દશાને હૂબહૂ રજૂ કરે છે. આ મનુષ્ય જીવનમાં સમજશક્તિ અને વિવેકની પૃથક્કરણની શક્તિ કેટલી ઉમદા મળી છે ! એ કરવાનું ચૂકે તો કેવો દુઃખદ દીર્ઘકાળ ઊભો થાય,... વગેરે વગેરે વસ્તુનો રોચક ચિતાર સાધ્વીજી ખડો કરી દે છે.

બસ, અહીં પ્રભંજના શ્રોત્રેન્દ્રિયની શ્રવણની પુરુષાર્થ શક્તિને કામે લગાડી દે છે, સાધ્વીજીનો ઉપદેશ સાંભળવામાં એકતાન કરી દે છે. સાથે માનસિક પુરુષાર્થશક્તિનો તો એટલો જોરદાર ઉપયોગ કરે છે કે સાધ્વીજી મહારાજનાં પ્રત્યેક વચનને બરાબર તોલે છે. મોલે છે, એકેક શબ્દ ઉપર સો-હજાર શબ્દ જેટલા ભાવનું સંવેદન કરતી જાય છે. ‘સખી ! હવે તો અહીં મોડું થાય છે, આપણે તો જે કાર્ય માટે નીકળ્યાં છીએ તેનો હાલ વિચાર કરો. ચાલો મોડું થાય છે...’ આ વિચારણા પણ એક માનસિક પુરુષાર્થ છે, પરંતુ એમાં ઊંચી પુરુષાર્થશક્તિની મૂડીનો નાશ છે, બરબાદી છે; ત્યારે, પ્રભંજના જે ગંભીર અને સાત્ત્વિક વિચારણા કરી રહી છે તેમાં પુરુષાર્થશક્તિરૂપી મૂડીનો સદુપયોગ છે, ઉત્તમ વિનિયોગ છે. એવો અદ્ભુત ઉપયોગ એણે કરવા માંડ્યો કે પ્રભંજના એમાં આત્મવિચારણા, સ્વ અને પરની વહેંચણ, પરમાં સ્વની કચરામણ વગેરે વગેરે વિચારતાં-વિચારતાં એ ધ્યાનમાં ચઢી, આત્માને પર-ભાવથી અલગ કરતી ચાલી, ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનકના પરિણામ જગાવવા માંડ્યા, શ્રેણિ માંડી, મોહનીય કર્મના અને કષાયના ભૂકા કર્યા, વીતરાગભાવ પામી, જ્ઞાનાવરણીયાદિ સર્વે ઘાતી કર્મનો સમૂહ વિધ્વંસ કરી કેવળજ્ઞાન પામી ! આ બધું મોંઘેરી માનસિક પુરુષાર્થશક્તિને કામે લગાડવા ઉપર ! મૂડીનો ધીકતો વેપાર જમાવવા ઉપર ! ત્યાં દેવતા આવ્યા, વેશ આપ્યો, બધાને જાણ થઈ, આશ્ચર્ય પામ્યા. ઉપદેશ દેનાર સાધ્વીજી એમ જ ઊભાં છે, અને વર શોધવા નીકળેલી પ્રભંજના મહાસતી કેવળજ્ઞાન પામ્યાં. જેવી તાકાત ! માનસિક પુરુષાર્થ શક્તિનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ જે કરે તે ઊંચાં ઈનામ લે !

નમિરાજનો માનસિક પુરુષાર્થ :-

દાહજવરથી પીડાતા બીમાર નમિરાજ, રાણીઓના 'હવે તો હાથે એકેકું જ કંકણ હોઈ અવાજ નથી થતો,' એવા એવા ખુલાસા ઉપર, એકત્વ ભાવનાના ચિંતનમાં મનનો પુરુષાર્થ ફોરવનારા બન્યા, તો ચારિત્રાવરણ કર્મ તૂટ્યાં, અને એ પ્રત્યેકબુદ્ધ નમિરાજર્ષિ બની ગયા ! ઈંદ્ર પારખું કરવા આવ્યો પણ 'મિહિલાએ ડજ્ઝમાણીએ, ન મે ડજ્ઝઈ કિંચણ,' મિથિલા બળતી હોય છતાં એથી મારું કાંઈ જ બળતું નથી'-વગેરે ખુલાસા ઉપર ઈંદ્ર સજ્જડ થઈ ગયો !

ઝાંઝરિયા ઋષિના ઘાતક રાજાએ સળગતા પશ્ચાત્તાપભર્યા ચિંતનમાં મનની પુરુષાર્થશક્તિ કામે લગાડી દીધી, તો ઋષિહત્યાથી નરકમાં જવાની વાત તો દૂર રહી, ઉપરથી સંસારભ્રમણ અટકાવી દીધું, કેવળજ્ઞાન પામ્યા !

મન-વચન-કાયા, ત્રણેયના પુરુષાર્થની અહીં મહાશક્તિ મળી છે, એમાંય મનની પુરુષાર્થશક્તિ તો એક અજબ-ગજબની મૂડી પ્રાપ્ત થઈ છે. એને બરાબર ચોકસાઈપૂર્વક ચોવીસેય કલાક માત્ર પવિત્ર વાણી-વર્તાવ-વિચારસરણીમાં વાપરવાની છે. જ્યાં કોઈ જરાક જેટલો પણ કુવિચાર કે કુ-લાગણી સ્ફુરી કે તરત જ સાવધાન બની જવાનું 'અહો ! મારી મોંઘેરી માનસિક પુરુષાર્થશક્તિને આ હું ક્યાં કચરામાં કામે લગાડવા ગયો ! ક્યાં મારી પાસે અર્હત્પ્રભુએ ફરમાવેલ ઉત્તમ પવિત્ર વિચારસરણી નથી, ચેતન અને પુદ્ગલના સ્વરૂપનું ચિંતન, અનિત્યાદિ ભાવના, વગેરે નથી કે એ છોડી ફજૂલ ઘેલા વિચારમાં પડું ? કર્મ કાંઈ મારું માનવાનાં નથી તો એને અનુકૂળ કરવાની વ્યર્થ મહેનત કરવા કરતાં હું મારે મારા મનની પુરુષાર્થશક્તિને સારા કામે લગાડી ન દઉં ?' આ સાવધાની હોય તો પવિત્ર ઉત્તમ વિચારમાં ઝીલવું કઠિન નથી.

ચાર પ્રકારની ચિંતા-ઉત્તમ આત્મચિંતા, મધ્યમ કામચિંતા, અધમ અર્થચિંતા અને અધમાધમ પરચિંતા, આમાં ચોથી પરચિંતાને અધમાધમ

કહી, કારણ કે એ ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષ એ ચાર પૈકી કોઈ પુરુષાર્થને સાધી આપતી નથી, ચારમાંના કોઈને ઉપયોગી નથી, અને ઊલટું આત્માની પુરુષાર્થ શક્તિની બરબાદી કરનારી છે. વિચારો પરની ખોટી ચિંતા કર્યાં કરો એમાં શું મળે છે ? શું વળે છે ? એ કાંઈ બે પૈસાની પ્રાપ્તિ કે સુખશાન્તિ નથી ઊભી કરતી. ત્યારે એ ધર્મરૂપ પણ બનતી નથી. પછી મોક્ષ તો શાની જ પમાડે ? પૂછો,

પ્ર.- પણ તે બીજાની દયાભરી ચિંતા હોય તો ધર્મરૂપ બને ને ?

ઉ.- એકાંત નથી, કેમ કે સામો જો અસાધ્ય કોટિનો હોય અને તમારી ચિંતાથી એનું કાંઈ વળવાનું ન હોય, તેમ બીજા બાજુ તમારે પણ એ ચિંતાથી ઊલટું મન વિહ્વળ રહેતું હોય અને તમારી પોતાની આત્મચિંતામાં દખલ થતી હોય તો તેથી તમને પણ શો લાભ ? એવી પરચિંતા કાંઈ ધર્મરૂપ ન બને. એમાં તો ઊંડા ઊતરીને જુઓ તો જાતના કોઈ મમત્વ, અહંત્વ, મહત્વાકાંક્ષા વગેરે દોષ પોષાય છે.

યશોધર મહાત્માના ચરિત્રમાં આવે છે કે એમની પહેલા ભવની પત્ની રાણી નયનાવલિ વિષયલંપટ છે, અને પોતે અનેક ભવો ફરી અનુક્રમે પોતાના જ પૂર્વના પુત્રના પુત્ર બનીને મુનિના સંપર્કે જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પામ્યા છે, સંસાર પરથી ઉદ્વિગ્ન બની ચારિત્ર લઈને ગુરુને કહે છે,

'ભગવન્ ! મારા પૂર્વભવની પત્ની આ નયનાવલિને બોધ પમાડો હોં ? એ બિચારી મોહના રોગથી કેવી પીડાઈ રહી છે !'

ગુરુ કહે છે, 'મહાનુભાવ ! એની ચિંતા તું છોડી દે. તેં જોયું છે કે એનો રોગ અસાધ્ય છે, એનાં આચરણ જ એવાં છે. છતાં તું એની ચિંતા કરે છે એ તારું ખોટું મમત્વ છે. એ મમત્વ સંસારને વધારનારું છે.'

શું કહ્યું ? દેખીતી પરની હિતચિંતા પાછળ પોતાનું ભવવર્ધક મમત્વ પોષાઈ રહ્યું છે, પરહિતની ચિંતા સારી, પરંતુ અસાધ્ય જીવની મમતા-આગ્રહમાંથી ઊઠતી ચિંતા ખોટી. ગુરુએ યશોધરના આત્માનું

નિદાન શોધ્યું, એને થતી પરચિંતાના મૂળમાં એનું પહેલા ભવથી ચાલ્યું આવતું મમત્વ કારણ છે, એમ કહ્યું, ને એ ભવવર્ધક હોવાનું બતાવ્યું.

જે માણસો પોતાની દુષ્ટતા છોડવા તૈયાર નથી, સુધરવા માગતા નથી, અરે ! બગાડો હોવાનું સમજવા તૈયાર નથી, એવાને પણ સુધારવાની ચિંતા કર્યા કરવી, ત્યાં અહંત્વ કે મમત્વ પોષાય છે, અને એ સંસારવર્ધક બને છે.

ખૂબી કેવી કે પેલો એની દુષ્ટતાથી સંસાર વધારી રહ્યો છે, ત્યારે આ ખોટા મમત્વથી ચિંતા કરીને સંસાર વધારી રહ્યો છે.

છોકરો અનાડી થઈ ગયો છે, સુધરે એવો છે નહિ, તો એની ઉપેક્ષા કર, ‘પણ એ મારો છે ને ? કેમ ન સુધરે ?’ આવું જો કરીશ તો તું ય ખોટા મમત્વથી પરચિંતા કરવામાં બગડ્યો સમજ ! પછી એ બગાડામાં તણાયા એવા ઊંધા વેતરણ થાય છે કે જે વધુ નુકસાનીમાં ઉતારે.

પરચિંતામાં ઊંધા વેતરણ :-

અનાડી છોકરાને સુધારવાની ખોટી ચિંતા કરતાં કરતાં મન આવેશવાળું બને છે, આવેશમાં પહેલી તો પોતાની શાંતિ જ લોપાય છે. વળી આવેશના માર્યા એવી શિખામણ-ઠપકો-દમદાટી દેવાનું અને બહાર નિંદા કરવાનું થાય છે કે જેથી છોકરાનું અનાડીપણું વધે છે. એ માતાને કે બાપને ચારની વયમાં ઉતારી પાડે છે, અપમાન કરે છે, યાવત્ ચડસમાં ભરાઈ વધારે નુકસાનમાં ઉતારે છે. વૈરની ગાંઠ બાંધે છે, ચડસિલા માબાપને પણ કદાચ વૈરના ભાવ ઊભા થાય છે. અથવા આ બધું કર્યું-કરાવ્યું એળે જતું લાગવાથી વધુ આર્તધ્યાન થાય છે. ત્યારે પરચિંતાને પરવશ થવાથી મન હવે ધર્મસાધનામાં દેવાધિદેવ-સદ્ગુરુ તત્ત્વચિંતન વગેરેમાં ઠરી શકતું નથી. બીજાની લોથ મન પર લીધી એટલે જાતની ચિંતા ઝગમગતી નથી. પરચિંતાના ઊંધા વેતરણમાં કેઈ મહાનુકસાન ઊભાં થાય છે, માટે જ શાસ્ત્ર પરચિંતાને અધમાધમ

કહે છે.

યશોધરના જીવને ગુરુ એ જ કહી રહ્યા છે કે ‘તું એ તારી પૂર્વ ભવની પત્નીની ચિંતા છોડ, એમાં તું તારું ખોટું મમત્વ પોષી રહ્યો છે. હવે તો તે જે ચારિત્ર લીધું છે એને જ સંભાળ, એમાં જ ચિત્ત પરોવ, નહિતર ત્યાં કશું પરિણામ નથી આવવાનું અને અહીં તારા મનની ઓતપ્રોતતાના અભાવે સાધના ગુમાવીશ, અને દુર્ધ્યાનમાં પાપની આવક વધી જશે, સંસાર વૃદ્ધિ થશે.’

મુનિની હિતશિક્ષા તત્ત્વભરી છે. એમાંથી મુદ્દા બરાબર પકડી યાદ રાખી લો.

પરચિંતામાં ત્રણ મોટાં નુકસાન :-

૧. પરચિંતામાં ખોટું અહંત્વ-મમત્વ પોષાય છે.

૨. પરચિંતામાં મનની ઓતપ્રોતતા થવાથી સ્વાત્મચિંતામાં અને સ્વહિતસાધનામાં મન ઓતપ્રોત રહી શકતું નથી. તેથી ઉત્તમ આત્મચિંતા અને સ્વહિતસાધના ગુમાવવાનું થાય છે.

૩. પરચિંતામાં દુર્ધ્યાન થાય છે.

(૧) આ ત્રણેય વસ્તુ ખતરનાક છે. ખોટું અહંત્વ-મમત્વ પોષવાથી ભાવી ભવોમાં એના કુસંસ્કાર અને પરિણામે કુપ્રવૃત્તિઓનાં આંધણ મુકાય છે. એનો અર્થ ભાવિ પરંપરા આપણા જ હાથે કરીને બગાડવાનો થયો ને ?

(૨) આત્મચિંતા ગુમાવવાનું અને

(૩) પરચિંતામાં દુર્ધ્યાન, પાપની આવક અને સંસારવૃદ્ધિ થાય છે.

સ્વહિતસાધનાઓમાં મનની ઓતપ્રોતતા ગુમાવવાથી એના સુસંસ્કાર કમાવવાની તક ગઈ ! ત્યારે પુણ્ય તો તેવું મળે જ શાનું ? કદાચ બહારથી થોડી ઘણી ધર્મક્રિયા થઈ ગઈ, પરંતુ મન વિનાની એ કેવી ? મન તો બીજાની ચિંતા કરવામાં તલ્લીન રહ્યું, તેથી અહીં મનના એકાકાર ઉપયોગ વિનાની ધર્મસાધના લુખ્ખી દ્રવ્યક્રિયા થઈ. એમાં તેવા પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ન મળે. રકમબંધ પુણ્ય ન મળે. વળી

મન અહીં ઓતપ્રોત નથી કર્યું તેથી ધર્મસાધનાના ઊંડા પાયા નથી નખાતા એટલે ભવાંતરે એ મળવા-વધવાનાં ફાંફાં !

૩. ત્રીજી વાત, પરચિંતામાં પાપની આવક, અને સંસાર વધે છે, એટલે આવા ઊંચા મનુષ્યભવમાં સાર કાઢવો તો દૂર રહ્યો. ઊલટું ઉત્તમ ભવ દ્વારા જ અધમ ભવોની જકડામણ ઊભી થાય છે !

પરચિંતા એટલે કોની ચિંતા ? જેને આપણે ભૂલેલા સમજીએ છીએ, પાપી સમજીએ છીએ એની ને ? એ પાપમાં ફસાયેલા એટલે બિચારા પોતાનો સંસાર વધારનારા ! સંસાર વૃદ્ધિની જો ખરેખર ચોખ્ખી દયા જ ઊભરાતી હોય તો જાતની દયા કેમ નથી ઊભરાતી ? જ્ઞાનીઓ જ્યારે કહે છે કે પેલો તો એના પાપથી સંસાર વધારે છે, પણ તું ખોટા મમત્વાદિ પોષી પરચિંતામાં તારો સંસાર વધારી રહ્યો છે, તો જાતનો કેમ વિચાર નથી આવતો ? શું આશ્ચર્ય નથી લાગતું કે આપણે આપણી જાતને સુધરેલી માનીએ અને બીજાને સુધારવાની ચિંતા કરનારા માનીએ, છતાં વસ્તુ-સ્થિતિએ અહંત્વ-મમત્વાદિની ખરાબી પોષી જાતને બગડેલી અને સંસાર વધારનારી કરતા હોઈએ ?

પૂછતા નહિ કે તો પછી શું બીજાના હિતની ચિંતા કરવી જ નહિ ? કરવી, જરૂર કરવી, પરંતુ સ્વાત્મચિંતા મુખ્ય રાખીને કરવી. પોતાનું ગુમાવીને કોઈ સાધના નથી કરવાની. જાતનું સાચવીને બીજાનું ભલું થતું હોય તો જરૂર કરો. જો એટલી ત્રેવડ ન હોય તો પોતાના હિતને તો બરાબર જાળવો, આ જિનશાસનનો જોર-શોરથી ઉપદેશ છે.

સારો વક્તા સાધુ રેલ, મોટર કે વિમાનમાં બેસીને ગામેગામ કે દૂર દેશોમાં ફરી વળીને પ્રભાવક વ્યાખ્યાનો કરવા કેમ ન જાય ? એમ કરે તો પરોપકાર બહુ થાય ને ? પણ ના, એમાં પહેલું તો પોતાનું સાધુપણું, પોતાનું ચારિત્ર અને મહાવ્રતો ધવાય, અને એમ કાંઈ પોતાનું ગુમાવીને પરનું ભલું કરવાનું શાસ્ત્ર નથી કહેતું.

ભગવાન તીર્થંકરદેવો કેવળજ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી ઉપદેશ નથી આપતા. કેમ ન આપે ? ચાર જ્ઞાનના ધણી હોય છે, અવધિજ્ઞાની

અને મન:પર્યાય જ્ઞાની છે, ઉપદેશ સુંદર આપી શકે. ‘પણ કેમ નથી આપતા ? એટલા જ માટે કે અત્યારે એમનો એવો મૌન સાધનાકાળ છે કે એમાં તપ, સંયમ અને તત્ત્વચિંતન દ્વારા ઘાતી કર્મનો ભૂકો કરવાનો છે. એટલે પરોપદેશમાં પડે તો પોતાની મૌન સાધના ન જળવાય, અને પોતાનું હિત ગુમાવીને બીજાનું કરવા નથી નીકળવાનું. માટે ભગવાન કેવળજ્ઞાન પહેલાં ઉપદેશ નથી કરતા. વળી એમને સ્વતંત્ર ઉપદેશ કરવાનો છે, તેથી સર્વજ્ઞ બન્યા પછી જ એ કરાય.

પ્ર.- તો પછી બીજા મુનિઓ કેમ ઉપદેશ કરે છે ?

ઉ.- બીજા મુનિઓમાં પણ બધાને એ અધિકાર નથી. ગીતાર્થ-શાસ્ત્રજ્ઞ થયા વિના ઉપદેશ કરવાનો નહિ. આમ તો સ્વયં ત્યાગી વિરાગી છે, તો બીજાને ત્યાગ-વૈરાગ્યનો ઉપદેશ કરે તો શો વાંધો ? પણ વાંધો છે, વ્યાખ્યાન વસ્તુ એવી છે કે બોલતાં બોલતાં, શાસ્ત્રના ઉત્સર્ગ-અપવાદના નિયમની પૂરી માહિતી ન હોય તો સંભવ છે કે આડું-અવળું બોલાઈ જાય; સ્વહિત ગુમાવે. માટે એના જ્ઞાતા બન્યા વિના ઉપદેશકપણું નહિ. હવે જે જ્ઞાતા છે એમને ઉપદેશકપણું છે, પરંતુ તે તો ભગવાનનું કહેલું કહેવાનું છે, અને શક્તિવાળા એમ જિનવચનનો ફેલાવો કરતા રહે તો કલ્યાણ શાસનની પરંપરા ચાલુ રહે અને ભવ્ય જીવોના નિસ્તાર થયા કરે. એટલે એમને કેવળજ્ઞાન થવા પહેલાં પણ ઉપદેશકપણું હોય, ત્યારે પ્રભુને મૂળ ધર્મસ્થાપક બનવાનું છે, સ્વતંત્ર માગદેશક થવાનું છે એટલે પહેલાં પૂર્ણજ્ઞાની બનવું પડે, લોકાલોકના પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટા થવું જોઈએ. એમાં જે પ્રત્યક્ષ યથાર્થ તત્ત્વ અને માર્ગ દેખાય તે જગતને બતાવવાનો છે. એવા પૂર્ણ જ્ઞાની થવાનું એમને મૌન સાધનાથી છે.

જ્ઞાન-ધ્યાન એટલે ?

બીજા મુનિને ઉપદેશક થવાનું છે તે પણ પોતાની સંયમચર્યા સાચવીને, જ્ઞાન-ધ્યાનમાં રત રહીને, જ્ઞાન એટલે વાચના, પૃચ્છના

વગેરે સૂત્રસ્વાધ્યાય; અને ધ્યાન એટલે આવશ્યક પ્રતિક્રમણ-પડિલેહણ વગેરે ક્રિયાઓમાં એકાગ્ર ભાવ; તચ્ચિત્ત, તન્મન, તલ્લેશ્ય વગેરે આત્મદશા. એ ધ્યાન પછી ચાલતા હોય તો બરાબર ઈર્યાસમિતિનું પાલન એ ધ્યાન, અને બોલતા હોય તો બરાબર ભાષાસમિતિ અને વચનગુપ્તિનું પાલન એ ધ્યાન. જૈનશાસનના ધ્યાનનો આ મર્મ બરાબર લક્ષમાં રાખવાનો છે. પછી કોઈ કહેતું આવે કે તમારામાં તો તપસ્યાની કાયકષ્ટી અને બહુ ક્રિયાનો ભાર છે, પરંતુ ધ્યાન ક્યાં છે ? તો એને કહી શકો કે માર્મિક ધ્યાન જૈન શાસનમાં જ છે. કેમ કે,

ધ્યાન એનું નામ છે કે

પહેલું તો જ્યાં જિનાજ્ઞાનું બંધન બરાબર માથે આવે.

બીજું, જે જુગજૂની કુવાસનાઓ વિકારોને ઘસતું ચાલે, અને

ત્રીજું, જ્યાં આત્મામાં ભારે તન્મયતા અને સ્થિરતા ઊભી થાય.

આ ત્રણેય એટલા માટે જરૂરી છે કે આપણે તો છેવટે શુક્લધ્યાનમાં ચડવું છે, અને ત્યાં મહાન જિનાજ્ઞા-પ્રતિબદ્ધતા જોઈશે. મહાન નિર્વિકાર-નિર્વિકલ્પ અપ્રમત્ત ભાવ અનિવાર્ય રહેશે, અને અત્યંત સ્થિરતા જરૂરી રહેશે. તેથી એ સ્થિતિની ભૂમિકા બરાબર તૈયાર કરવી જોઈએ. સમજી રાખજો કે એ કાંઈ એમ જ એક તડાકે એ નહિ થાય, વર્ષોની અને જરૂર પડ્યે ભવોની સાધના એ માટે જોઈશે.

(૧) હવે વિચારો કે આ બનાવવાનું ક્યાં શક્ય છે ? જિનવચને ફરમાવેલા ક્રિયા માર્ગનું પહેલાં કહ્યું તેમ તચ્ચિત્ત, તન્મન, સમિત, ગુપ્ત વગેરે બની પાલન કરવામાં, કે કોઈ ખૂણે ઓંકાર વગેરેનું ધ્યાન લઈ બેસવામાં ? તપાસો બંનેમાંથી કયા ઠેકાણે જિનાજ્ઞા પ્રતિબદ્ધતા, નિર્વિકારતા-નિર્વાસનાની સન્મુખતા અને આત્મસ્થિરતા સધાવાની શક્યતા છે ?

દા.ત. એક શ્રાવક પ્રભાતે પ્રતિક્રમણ કરે છે, બીજો એના બદલે ધ્યાન માટે નવકારનો જાપ કરે છે, હવે ઉપરની ત્રણ કલમો ઘટાવી જુઓ. પહેલી જિનાજ્ઞા પ્રતિબદ્ધતા ક્યાં રહેવાની ? 'મારા પ્રભુએ

કહ્યું છે કે પાપને ઉભય કાળ આવશ્યકથી સાફ કરતા રહો, તો એ મારે અવશ્ય કરવાનું' આમ જિનાજ્ઞાની છેડાગાંઠ પહેલામાં છે. એ જિનાજ્ઞાબદ્ધતા આગળ વધતાં વધતાં મહાચારિત્રનાં પાલન, વચનાનુષ્ઠાન, અમૃતક્રિયા, અને શાસ્ત્રયોગ-સામર્થ્યયોગ સુધી લઈ જાય છે. ત્યારે ખાલી નવકારનું ધ્યાન કરવા બેસે છે, તે તો મનમાની રીતે સાધના કરવી છે. ત્યાં મન:સંતોષ પર વધારે ઝોક છે, જ્યારે પેલામાં જિનાજ્ઞા ઉપર વધારે ઝોક છે. અલબત્ત જિનવચને ફરમાવેલાં ઉચિત અનુષ્ઠાનો બરાબર સાચવીને ધ્યાન કરે ત્યાં તો જિનાજ્ઞા પ્રતિબદ્ધતા ટકે; પરંતુ એ ન હોય અને એકલું જાપ-ધ્યાન હોય ત્યાં ખાસ જિનાજ્ઞા પાળવાના ઉમળકા ક્યાં આવ્યા ?

કદાચ કહેશો કે પડિક્કમણું ય ન કરે અને પ્રમાદ કરે એના કરતાં તો આમાં ગૂંથાયેલો રહે તે સારું ને ? એનો ઉત્તર એ છે કે જરૂર સારું, કેમ કે એ ધર્મસાધના છે, પરંતુ એટલું તો સિદ્ધ થયું કે પ્રતિક્રમણ કરે તે વધારે સારું એટલા માટે કે એમાં ધર્મસાધના ઉપરાંત જિનાજ્ઞા પ્રતિબદ્ધતા તરફ ઝોક છે. (૨) હવે બીજો મુદ્દો વિચારો કે જીવની જુગજૂની વાસનાઓ અને વિકારો દબાતા-ઘસાતા જવાનો ક્યાં વધુ અવકાશ છે ? તચ્ચિત્ત-તન્મન-તલ્લેશ્ય આવશ્યક ક્રિયા કરવામાં ? કે એ મૂકી જાપ-ધ્યાન કરવામાં ? કહેવું જ પડશે કે પહેલામાં વધારે અવકાશ છે, કેમ કે એમાં જાતજાતના દોષ-દુષ્ટત્યોનાં સ્મરણ સાથે એના મહાન જુગુપ્સાભાવ સાથે તન્મય આલોચના-પશ્ચાત્તાપ અને મિચ્છા મિ દુક્કડં છે. આ દુષ્ટતગર્હાની વસ્તુ પાપ અને દોષોના અનુબંધ યાને બીજ તોડી નાખે છે; તેથી વાસના-વિકારોનાં જોર તૂટે છે. હવે વિચારો કે એ કરવાનું મૂકી ખાલી પરમેષ્ટીનું ધ્યાન કરવા બેસો એમાં કેટલું શક્ય છે ? દોષ-દુષ્ટત્યોને વીણી વીણીને યાદ કરી, પુનઃ પુનઃ સ્મૃતિ-ઈકરાર કરીને પશ્ચાત્તાપ કરતા ચાલો, તો જ કુવાસના-વિકારો પર ઘા પડે ને ? પરમેષ્ટી ધ્યાનમાં તો પરમેષ્ટી પર ભક્તિભાવે ચિત્ત સ્થાપિત કરવાનું રહ્યું ત્યાં ક્યાં એ શક્ય બને ? અને કહો કે-

‘ત્યાં પણ દોષગર્હ કરીશું,’ તો પછી એકાગ્ર પરમેષી-ધ્યાન ક્યાં રહ્યું ? તો તો એના કરતાં જ્ઞાનીઓએ ફરમાવેલ આવશ્યક ક્રિયામાં એકતાનતા શું ખોટી ?

(૩) ત્રીજો મુદ્દો જુઓ કે આત્માની સ્થિરતા ક્યાં વધુ શક્ય છે ? આવશ્યક આદિ વિહિત ક્રિયાઓના પાલનમાં ? કે એ મૂકી પરમેષી જાપ-ધ્યાન કરાય તેમાં ? આ પ્રશ્ન ઝીણવટથી તપાસવાનો છે. ઉપલક્ષ રીતે જોતાં એમ લાગશે કે ‘આવશ્યકની વિવિધ ક્રિયામાં તો ચિત્ત આમથી તેમ લઈ જવું પડે, એના બદલે નવકારધ્યાનમાં તો નવકારનાં પદો ઉપર આ પરમેષી ઉપર ફિક્સ ધ્યાન, સ્થિર ધ્યાન રહી શકે અને એથી સ્થિરતા સારી કેળવાય,’ પરંતુ બારીકાઈથી જુઓ તો દેખાશે કે આવશ્યક ક્રિયામાં બોલાતાં વિવિધ સૂત્રની દરેક ગાથાના એકેક શબ્દને લક્ષમાં લઈ બીજા શબ્દ ઉપર જતાં ચિત્તના ઉપયોગને અખંડ ધારાએ ચલાવવાનો હોય છે. વળી સૂત્રોમાં જેવા જેવા પ્રતિપાદન, તેવા તેવા ભાવ, તેવી તેવી લેશ્યા અનુભવવાની હોય છે. આ બધું પાછું ભિન્ન ભિન્ન રૂપનું આવે છે તેથી મનને ખૂબ જ તૈયાર રાખી તેવા તેવા રૂપમાં ઝટ પલટાવતાં આવડવું જોઈએ. દા.ત. ‘ઈરિયાવહીય’ સૂત્ર જીવોની વિરાધનાનો મિથ્યા દુષ્કૃત દેવા અંગે છે. ત્યાં જીવદયાનો અને હિંસાના પશ્ચાત્તાપનો ભાવ તથા લેશ્યા ઊભી કરવી પડે. એમાંય એકેક શબ્દ અને અર્થ પર ઝટઝટ લક્ષ જવું જોઈએ. પાછું તરત ‘તસ્સ ઉત્તરી’ સૂત્ર આવ્યું તો એમાં પાપનાશના ઉલ્લસિત ભાવ, પછી ‘અન્નત્ય’માં દરેક શબ્દ અને એના અર્થરૂપ દરેક આગારને લક્ષમાં લેવાનો, તથા સમગ્ર ભાવ તરીકે કાયોત્સર્ગની દૃઢ પ્રતિજ્ઞાનો શૂરાતનનો ભાવ કરવાનો. તેમજ પછી ‘લોગસ્સ’ના કાઉસ્સગમાં અપૂર્વ ભક્તિભાવ ઊભો કરી દરેક શબ્દ પર પ્રભુનાં તે તે વિશેષણ યા નામ પર મન ચલાવવું પડે.

હવે વિચારો કે આમાં મનને કેટલું બધું સજાગ રાખવું પડે ? એકે એક શબ્દ, એ દરેકે દરેકનો અર્થ, જાણે સામે એનું આબેહૂબ

ચિત્ર ખડું થાય, વળી સાથે સાથે એને યોગ્ય ભાવ પ્રગટાવવાના, તેવી તેવી લેશ્યા ઊભી કરવાની; એ પાછી સૂત્ર પલટાતાં તરત ફેરવવાની, આ બધામાં મનને સ્થિર થવાની જે તાલીમ મળે તે એકલા નવકાર કે ઓંકારના જાપ-ધ્યાનમાં મેળવવી મુશ્કેલ છે. ‘જ્ઞાન-ધ્યાનમાં લીન’ કહેવાય છે ત્યાં ‘ધ્યાન’ શબ્દથી વિવિધ ધર્માનુષ્ઠાન-ધર્મચર્યામાં ચિત્તની એકતાનતા લેવાની છે, એવું બૃહત્કલ્પ આગમમાંથી મળે છે; અને યુક્તિથી વિચારતાં પણ બરાબર દેખાય છે; કેમ કે પહેલાં કહ્યું તેમ ચિત્તને ભારે સજાગ રાખવું પડે છે, એક પણ બીજો વિચાર પેસવા દેવાય નહિ, અને સચોટ લક્ષ વિવિધ શબ્દ-અર્થ-ભાવમાં ધીકતું રાખવું પડે. વળી એક ખાસ વિશેષતા એ છે કે આ ક્રિયા અને સૂત્રોચ્ચારણ દ્વારા આત્માના તેવા તેવા અશુભ ભાવ વિપરીત શુભ ભાવથી ગર્હિત બને છે, જુગુપ્સનીય બને છે, આત્મા એમાંથી મિચ્છા મિ દુક્કડં કહી પાછો ફરતો જાય છે. ‘પ્રતિક્રમણ’ અર્થાત્ ઊલટું ગમન કરતો ચાલે છે.

સારાંશ, ક્રિયામાર્ગની સમ્યગ્ આરાધના કરતાં કરતાં જિનાજ્ઞા પ્રતિબદ્ધતા ખીલે છે, વાસના-વિકારો શમતા આવે છે અને આત્મસ્થિરતાનો સુંદર અભ્યાસ પ્રાપ્ત થાય છે, એવી એ મહામંગળકારી ક્રિયાઓ મૂકી મનમાન્યા જાપ-ધ્યાનમાં લાગી પડવાથી એ લાભો મળે એવું લાગે છે ? જૈનશાસને તો માર્ગ સ્પષ્ટ કર્યો જ છે, પરંતુ આપણી પોતાની સ્થિતિ આપણે વિચારો કે આત્માના દોષો કાઢવા માટે ક્યા ક્યા ઉપાય સચોટપણે કામ કરી જાય ? આ વિચારવા માટે આપણા દિલમાં વારે વારે સ્ફુરી આવતા જુદા જુદા દોષો, નાના કે મોટા, તે તરફ ધ્યાન આપવાનું છે, એ લક્ષમાં લઈ પછી જુઓ કે એકલા જાપ-ધ્યાનમાં એને હટાવવાની તાકાત છે ?

સાધનાનો મુખ્ય હેતુ :-

એકલા જાપ-ધ્યાનને મહત્વ આપવા જતાં એવું પણ બને છે કે જીવની દૃષ્ટિ પછી ‘એમાં કોઈ ચમત્કાર દેખાયો કે નહિ ?’ ‘કાંઈક

અકલ્પ્ય-અચિત્ય બની આવ્યું કે નહિ ?' 'સ્વપ્નમાં અથવા બીજી રીતે દેવદર્શન થયું કે નહિ ?' એમાં નથી ને જો એવું કંઈક દેખાયું તો ભારે આનંદ થશે, મનને ગૌરવ અનુભવાશે કે 'મારો જાપ સચોટ ! મંત્ર કેવો સરસ ફળ્યો !'...આ બધું શું છે ? સાધનાનો મુખ્ય હેતુ આત્માનાં અનાદિનાં વિષયનાં આકર્ષણ, તૃષ્ણાદિ કષાયના રંગ, રાગ-દ્વેષનાં હાલતે-ચાલતે સ્ફુરણ, અસમાધિ-અસમતાના તરંગ...ઈત્યાદિને ઓછા કરતા આવવાનો છે, તે તરફ જોવાનું બાજુએ રહ્યું, અને ચમત્કાર તરફ દૃષ્ટિ જામી ! મનમાં આતુરતા-કૌતુકવૃત્તિ રમતી રહી ! અહીં પ્રશ્ન થશે,

પ્ર.- પરંતુ જાપ-ધ્યાન કરીને પરમેષી પરમાત્મામાં કંઈક લીન થતાં જવાનું થાય એ પણ એક મહાન હેતુ સરે ખરો ને ?

ઉ.- પ્રશ્ન સારો છે, માત્ર પૃથક્કરણ કરવાની જરૂર છે, પરમાત્મા નિરંજન- નિર્વિકાર છે. એવા પરમાત્મામાં લીન થવાનું શી રીતે બને એ વિચારો. આપણા અંતરમાંના સંજ્ઞાઓના લેપ અને રાગાદિના વિકારોને ધક્કો લાગતો આવે તો ? કે ન લાગે તો ? હવે વિચારો કે ચમત્કાર દૈવી સ્વપ્ન દર્શન વગેરે તરફ લક્ષ હોય તો પેલી વસ્તુ શી રીતે બનવાની ? વળી આવશ્યક-પ્રતિક્રમણાદિ વિવિધ ક્રિયાઓમાં ભરપૂર પ્રવૃત્તિ ન હોય, તેવા ત્યાગ અને તપ ન હોય, અગર હોય તો માત્ર મંત્ર સાધનાને સફળ બનાવવાના હેતુથી જ હોય, તો એ સંજ્ઞાદિના લેપ અને રાગાદિના વિકારોને ધક્કો લાગવાનું શી રીતે બનવાનું ? એ ધક્કો ન લાગે તો નિર્લેપ-નિર્વિકાર પરમાત્મામાં લીનતા શી રીતે શક્ય બનવાની ? એકલા જાપ-ધ્યાનમાં આ મુશ્કેલી છે. ત્યારે ક્રિયામાર્ગને ધ્યાનપૂર્વક આરાધવામાં આવે તો લેપ અને વિકારને ધક્કો લાગતો આવવાની સારી શક્યતા છે. માટે જ શાસ્ત્ર જ્ઞાન-ધ્યાનની સાધનામાં ધ્યાન તરીકે ક્રિયામાં ધ્યાન અર્થાત્ તચ્ચિત્ત, તન્મન, તલ્લેશ્ય વગેરે તન્મય ભાવ સાધવાનું કહે છે.

હજી પણ સમજી રાખો કે આ આપણો આત્મા અનાદિકાળથી

વિષય-કષાયના આંદોલનથી ઊકળતો છે, એને ધર્મસાધના કરીને ઠારવાનો છે. એના ચોક્કસ ઉપાય જ્ઞાન અને ધ્યાન છે. જ્ઞાન એટલે જિનવચનનો અભ્યાસ અને ધ્યાન એટલે વિવિધ ધર્મચર્યામાં તન્મયભાવ.

ઉચિત અનુષ્ઠાન પહેલાં, ધ્યાન પછી :-

આને આ રીતે સમજશો તો જ ‘જ્ઞાન-ક્રિયાધ્યાં મોક્ષઃ’ જ્ઞાન અને ક્રિયાથી મોક્ષ થાય, એ વસ્તુની સંગતિ કરી શકાશે. તત્ત્વાર્થ સૂત્રકારે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને મોક્ષમાર્ગ કહ્યો. એમાં પણ ‘ચારિત્ર’ પદથી સમસ્ત ચર્યામાર્ગ, ક્રિયામાર્ગ લીધો છે. સાધુ કે શ્રાવકપણાને ઉચિત ક્રિયાને પડતી મૂકીને એકલા જાપ-ધ્યાન કરવાનું જૈન શાસન ફરમાવતું નથી. ‘ઉપદેશપદ’ નામના શાસ્ત્રમાં શ્રાવકને પણ ઉચિત અનુષ્ઠાન સાચવીને જ નમસ્કાર મંત્રાદિ-ધ્યાન કરવાનું કહ્યું છે, તેમ સાધુને માટે પણ ચારિત્રને ઉચિત અનુષ્ઠાન આરાધવાપૂર્વક જ ધ્યાન હોય એવું વિધાન છે. સૂક્ષ્મતાથી વિચારતાં પણ એ જ બરાબર લાગે છે. કેમ કે પહેલાં કહી આવ્યા તેમ જીવના વિવિધ દોષોનું નિરાકરણ ક્રિયા-માર્ગની આરાધના વિના થઈ શકતું નથી, એ સ્પષ્ટ દેખાય છે.

ભરતને શી રીતે ધ્યાન :-

ભરત ચક્રવર્તી પૂર્વજીવનમાં એની સાધના જોરદાર કરીને આવ્યા હતા, અને આ જીવનમાં પણ સમ્યક્ત્વના આચારોનું સુંદર પાલન કરતા હતા; તેમજ સાધર્મિકો પાસે રોજ સાંભળતા કે ‘તું જિતાયેલો છે, ભય વધે છે, સ્વ-પરને હણ નહિ, હણ નહિ’ આ પણ વિષયાસક્તિ અને કષાયાવેશને તોડવા માટે એક પ્રકારની ચર્યા જ છે. એ કરતાં કરતાં વિષય-કષાયના આવેશ એવા નબળાં પડી ગયા કે અરીસાભવનમાં સહેજ વાતમાં જબરદસ્ત અનિત્ય ભાવનામાં ચઢી ગયા. એમાં આગળ વધતાં આભ્યન્તર ચારિત્રમાર્ગ ખૂલતો ગયો, હિંસાદિ પરભાવથી નિવૃત્ત થતા ગયા ! શું કર્યું એ ? આંતરિક ચારિત્રમાર્ગ-ક્રિયામાર્ગની સાધના. એના દ્વારા અનાસક્તયોગી બન્યા, અને ધ્યાનની તાલી લગાવી કેવળજ્ઞાન પામ્યા ! મરુદેવા માતા પણ અન્યત્વ ભાવના દ્વારા આભ્યન્તર

ચારિત્રમાર્ગ-ક્રિયામાર્ગ સાધતાં સાધતાં અનાસક્ત યોગી બની ધ્યાનની ધારાએ કેવળજ્ઞાની બન્યા.

ચેતનમાં ક્યારે ઠરાય ? :-

આ ઉપરથી સમજાશે કે ક્રિયામાર્ગની ભૂમિકા વિના એકલા ધ્યાનથી કાંઈ વળી શકે નહિ, અને ખરેખરું ધ્યાન હાથમાં આવે પણ નહિ કેમ કે જડના આકર્ષણ મટે તો ચેતનમાં ઠરવાનું થાય ને ? ત્યારે એ આકર્ષણને તોડવા માટે અણુવ્રતો-મહાવ્રતો, અને એના વિવિધ ઉત્તર ગુણોની ચર્ચા આરાધવી જરૂરી છે. આ બધો બાહ્ય-આભ્યન્તર ક્રિયામાર્ગ જ છે. આનો ભાવપૂર્વક ખૂબ ખૂબ અભ્યાસ રાખવો જોઈએ. જૈન શાસને ‘મન્દ જિણાણાં આણાં’, શ્રાદ્ધવિધિ, શ્રાવક ધર્મ-પ્રજ્ઞપ્તિ વગેરેમાં શ્રાવક માટે અને યતિદિનચર્યા, ઉત્તરાધ્યયન, ઓઘનિર્યુક્તિ વગેરેમાં સાધુ માટે આ જ બતાવ્યો છે. હવે એને મૂકીને એકલા જાપ-ધ્યાનનો આગ્રહ રખાય ત્યારે વિચારવું પડે કે એથી શું મેળવવું છે ? દષ્ટિ ક્યાં છે ? અને દષ્ટિ કદાચ શુદ્ધ છે તો પણ તે જૈનશાસનની શૈલીનું અનુસરણ છે કે બીજી કોઈ શૈલીનું ?

સાધના કરીને શું પરિણામ લાવવાનું ? :-

સાધના કરીને શું મેળવવું છે, દષ્ટિ શાના ઉપર છે ? એનું માપ ત્યાં મળી આવે છે, કે સાધના કરતાં કરતાં કઈ જાતની પ્રાપ્તિ થવા પર જીવને સંતોષ થાય છે ? દાખલા તરીકે કોઈ ચમત્કાર દેખાયો, દેવતાનું દર્શન થયું, કે દુન્યવી ઈષ્ટ વસ્તુ સિદ્ધ થઈ અને એના પર જીવને ખૂબ સંતોષ થયો, તો માનવું પડે કે દષ્ટિ ભૌતિક છે, પૌદ્ગલિક છે. ધર્મસાધનાની સફળતા એમાં નથી. ધર્મસાધના કરીને તો જિન અને જિનવચનનો રાગ વધતો આવે, ઈન્દ્રિયોના વિષયો પર વૈરાગ્ય વધુ ને વધુ તેજસ્વી થતો જાય, લોભ-ક્રોધાદિ કષાય શમતા આવે, રાગદ્વેષાદિ વિકારો ઓછા થતા જાય, જિનાજ્ઞાવિહિત માર્ગ પર વધુ ને વધુ ચાલવાનું થાય; એ બધું કરવાનું છે. એકલા જાપ કે ધ્યાનની પૂંઠે પડવાથી વિચારજો કે એ કેટલું શક્ય છે ?

સાધુ અને શ્રાવકની દિવસ-રાતની ધર્મચર્યા શાસ્ત્રે શી બતાવી છે તે જુઓ તો જૈનશાસનની શૈલીનો ખ્યાલ આવે. એમાં જાપ અને ધ્યાનને કેટલા પ્રમાણમાં સ્થાન છે તે સમજાય. જૈન શાસન એનો સર્વથા નિષેધ નથી કરતું, પરંતુ મુખ્યપણે વિવિધ આચાર અને અનુષ્ઠાનોનો માર્ગ બતાવે છે, તેમજ એમાં ચિત્તની તન્મયતા કરવાનું ફરમાવે છે, અને એ ‘ધ્યાન’ છે; ‘જ્ઞાન-ધ્યાનમાં મસ્ત રહેવાનું’ ‘ધર્મ ધ્યાનમાં ઉજમાળ રહેવું’ એ કહેવા પાછળ આ રહસ્ય છે.

સૂત્રાર્થ-પારાયણ એ મહાન ધ્યાનયોગ :-

આચાર-અનુષ્ઠાનમાં રત બનતાં જિનવચનનો અભ્યાસ કરવાનો હોય છે; શાસ્ત્રાધ્યયન અર્થાત્ સૂત્રાર્થનું પારાયણ કરવાનું હોય છે. આ મન-વચન-કાયાની ખૂબ એકાગ્રતા સાથે કરવાનું હોય છે, એ ખરેખરો ધ્યાન યોગ બને છે. મહામુનિઓ પણ એમાં તલ્લીન રહે છે. શ્રાવકો પણ એમને યોગ્ય શાસ્ત્રગાથાઓ અને અર્થના ચિંતનનો અભ્યાસ કરે છે, વિરતિ સાથે આવશ્યક ક્રિયાઓમાં અને જિનાગમના પારાયણમાં તન્મયતા, એ જિનશાસને મુખ્યપણે બતાવેલો ધ્યાનમાર્ગ જ છે. અલબત્ત એમાં પ્રાસંગિક અરિહંતનું ધ્યાન, પરમેષ્ઠીનું ધ્યાન, વગેરે આવે છે; પરંતુ મુખ્ય તો પહેલાં કહ્યું તેમ જ્ઞાન-ધ્યાન, અર્થાત્ અનુષ્ઠાન અને સૂત્રાર્થ પઠન-પરાવર્તન-અનુપ્રેક્ષા કહી છે. આની આરાધના કરતાં કરતાં (૧) જિનાજ્ઞાનું બંધન બરાબર માથે કરાય છે, (૨) કુવાસના-વિચારો ઘસાતા આવે છે, અને (૩) આત્મામાં તન્મય અને સ્થિર થવાની ભૂમિકા રચાતી જાય છે. આ પૂર્વે વિચાર્યું છે એને બરાબર લક્ષમાં લેજો, એટલે જિનવચનનો પ્રધાન સૂર સમજાશે; મહામુનિઓ જિનકલ્પી ચારિત્રવાળા મહર્ષિઓ ધ્યાનમાં રહેતા એટલે કે સૂત્ર અને અર્થના પારાયણમાં રત રહેતા, એ તરફ દષ્ટિ જશે.

પ્રસ્તુત પરચિંતાનું અનુસંધાન :-

ચાર ચિંતા પૈકી ચોથી પરચિંતાના પ્રકરણમાં એ વાત ચાલતી હતી કે પરના હિતની ચિંતા જરૂર કરવાની છે, પરંતુ તે પોતાનું હિત

ગુમાવીને નહિ. એમાં તીર્થંકર ભગવાન કેવળજ્ઞાન પામ્યા પહેલાં ઉપદેશ નથી આપતા એ વસ્તુ વિચારી. સાથે એ વિચાર્યું કે મુનિઓ ઉપદેશ આપે છે તે પણ ગીતાર્થ-શાસ્ત્રજ્ઞ બન્યા પછી અને જિનવચનના અનુસારે. બાકી તો મુનિ માત્ર જ્ઞાનધ્યાનમાં લીન રહે છે. આ ઉપરથી સમજાશે કે પરના હિતની ચિંતા હજી ય કર્તવ્ય બને છે, પરંતુ પરની ખોટી 'તથા' જરાય કરવા જેવી નથી. 'ફલાણા આમ કેમ કરે છે ? પેલા ભાઈ મુંબઈ કેમ ગયા ? નથુભાઈનો મિજાજ ઘણો. પેથાભાઈ બિચારા માંદા ને માંદા જ રહે છે...' આવી આવી પરચિંતા કરવાનો કોઈ અર્થ નથી. શું મળે એ પરચિંતામાંથી ? બહાર મગજ રખડતું થઈ જાય, અને પોતાનું ઘર ભૂલી જાય, આ મળે.

માનવ મનમાં પરચિંતા એ કેવી બેહૂદી ? :-

વિચારશો તો દેખાશે કે અહીં ઊંચામાં ઊંચી મનશક્તિ મળેલી હોવા છતાં એની ઘણી બરબાદી નિરર્થક પરચિંતામાં થઈ રહી છે. શક્તિ કેટલી બધી ઊંચી મળી છે ! અને એનો ઉપયોગ કેટલો બધો હલકટ કોટિનો કરાઈ રહ્યો છે !

ઊંચી હીરાની ભસ્મ ખરીદી લાવ્યા પછી કોઈ એનો ઉપયોગ ચોપડો લખ્યા ઉપર એની શાહી સુકાવી દેવા માટે એના પર ભભરાવવામાં કરે તો એ આપણી નજરે કેવો લાગે ? પરચિંતામાં કિંમતી મનનો ઉપયોગ આ જાતનો છે.

મોટી પાઘડી ખરચી બજાર વચ્ચે દુકાન લીધા પછી એમાં ગપ્પીદાસો અને મવાલીઓને ભેગા કરી ટોલટપ્પાં પાનાં-બાજી ખેલવાનું કરાય એ કેટલું બધું બેહૂદું ?

માનવ મનમાં પરચિંતા ઘાલવાનું કાર્ય પણ એવું જ છે. આ તો સામાન્ય દૃષ્ટાન્ત છે, બાકી તો કિંમતી મનને પરચિંતામાં રગદોળવાનો ધંધો તો માત્ર શક્તિ વેડફી નાખવાનો જ નહિ કિન્તુ અનુપમ કમાઈ ગુમાવવાનો અને ભયંકર અનર્થ વહોરવાનો ધંધો છે.

લાખ રૂપિયાનો વારસો બાપે આપ્યો હોય અને એને જુગારના

ચડસમાં ઊડાવવા માંડે. એમ પુણ્યે આપેલ કિંમતી મનના વારસાને પરચિંતારૂપી જુગારના ચડસમાં ઊડાવવાનું થાય છે. ચડસ એવો કે જાણે ગામનો ભાર એને સોંપાયો છે ! ‘જાનમાં કોઈ જાણે નહિ ને વરનો ભા હું’ જેવો ઘાટ છે. જેની ચિંતા પોતે કરી રહ્યો છે એણે એ કરવા કશું કહ્યું નથી, કે બીજા કોઈએ સોંપ્યું નથી કે આ ચિંતા તું કરજે, પરંતુ એક ખોટી આદત અને ચડસ છે કે વગર લેવા-દેવાએ મનમાં એના ભૂસાં ભરવાનું અને જીભથી એના થૂંક ઊડાવવાનું કેટલુંય કર્યું જવાય છે !

દોષવાળાની જેમ પરચિંતાવાળા ય સંસાર વધારે છે :-

કેટલીક વાર એવો બચાવ કરવામાં આવે છે કે ‘અમે તો અમારા લાગતા-વળગતાની ચિંતા કરીએ છીએ, તે તો કરવી પડે ને ?’ પરંતુ પરિસ્થિતિ એવી હોય છે કે એમાં કશું વળતું નથી; કેમ કે પેલા અસાધ્ય જેવા હોય છે. ત્યાં જ્ઞાનીઓ કહે છે કે ‘એનું મમત્વ રાખી તું ચિંતા કરી રહ્યો છે, પરંતુ તે મમત્વ ખોટું છે. એ અસાધ્ય જેવા છે છતાં તું ખેંચાય છે એ તારો નિષ્ફળ અને કષાયવર્ધક અસમાધિભર્યો પ્રયત્ન છે. કષાયવર્ધક એટલે સંસારવર્ધક. સમજી રાખ કે જે માણસો પોતાના દોષો ત્યજવા તૈયાર નથી, સુધરવા તૈયાર નથી, એને સુધારવા મથવું એ ખોટું અહંત્વ છે, એવા લોકો પોતાના દોષોથી સંસાર વધારે છે, ત્યારે તું ખોટા અહંત્વ અને ખોટી પરચિંતાથી સંસાર વધારી રહ્યો છે.’ યશોધર મહાત્માના વિકાસકાળમાં ગુરુએ એમને નયનાવલિની ચિંતા મુકાવવા આ સલાહ આપી છે.

પરચિંતામાં અસમાધિ અને કષાય :-

વાત પણ વિચારવા જેવી છે. બાપ આકળો-ઉતાવળો થાય કે ‘છોકરો અનાડી થઈ ગયો છે પરંતુ એ મારો છે ને ? તો કેમ ન સુધરે ? હું એને કેમ ન સુધારું ?’ તો આ અસમાધિ અને કષાયભરી સમજથી કરાતી નિરર્થક અને અહંત્વપોષક પરચિંતામાં જાણે કર્મ કહે છે, ‘ત્યારે તું ય સંસાર વધાર’ બાપનું વળતું કાંઈ નથી, ને હૈયું

અસમાધિભર્યું રહે છે.

પરચિંતાને અધમાધમ કહી છે એ વાત હૈયે બરાબર જાગતી રાખવાની છે. સંસારપાટમાં રખડતાં આ વસ્તુ તરફ લક્ષ જ નહોતું. અહીં દેવાધિદેવના શાસનમાં સદ્ગુરુઓ એ સમજાવનાર મળે છે, એથી બચાવવા હાથ પકડનાર મળે છે, પછી પણ બેપરવાઈ શા સારુ? આપમેળે પરચિંતા મૂકવાની ગુંજાશ નથી, તેમ ગુરુનો સંયોગ મળવા છતાં સાંભળવું નથી અને પૂર્વવત્ પરચિંતાથી સળગતા રહેવું છે, ત્યારે વિચાર થઈ પડે છે કે ઉદ્ધરવાનો આરો ક્યાં ?

કેટલીકવાર વિચાર તો આવતો હશે કે 'કેટલાય જીવો અનંતાનંત કાળ પૂર્વે તરી ગયા અને અમે કેમ હજી પણ રખડતા ?'

પરંતુ ભૂલતા નહિ કે સંસારઅટવીમાં રખડવાનાં ઘણાં કારણોમાં પરચિંતા એક જબરદસ્ત કારણ છે, કેમ કે રખડપટ્ટીનો અંત લાવવા માટે જરૂરી આત્મચિંતાની સામે એ ભારે દીવાલરૂપ છે.

જે મનમાં પરચિંતા રમતી હોય ત્યાં આત્મચિંતાને પ્રવેશ મળતો નથી.

બુદ્ધિ તો જાતનો વિચાર કરવાની મળી, પરંતુ દુનિયા ડહોળવામાં એને વપરાય ત્યાં આત્મવિચાર શેં સ્ફુરે ?

પરચિંતા સ્વચિંતાને ધુતકારે છે :-

તપાસી જુઓ, પ્રતિક્રમણમાં કોઈ સૂત્ર બોલતાં ભૂલ કરે છે તે વખતે એની ભૂલો કાઢવાની આતુરતા રહે તો ત્યાં એ સૂત્રના પદેપદે સ્વદોષગર્હા પશ્ચાત્તાપ, પરમાત્મભક્તિ અગર ગુરુ બહુમાન દિલમાં ધીકતુ રહે છે ખરું ? ક્યાંથી રહે ? પરની ચિંતામાં પ્રવર્તતું મન સ્વની ચિંતામાં પ્રવર્તી શકે નહિ. બીજાની ચિંતા આત્મિક દષ્ટિએ કરે તો પણ તે વખતે સ્વની ચિંતા તરફ મન નહિ જાય. ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે પરના એકાદ-બે દોષ જોવા પાછળ પોતાના ભરચક દોષોને જોવા-સુધારવા મળેલો મહાન કિંમતી સમય વેડફી નાખવો એ કેવું ? કોઈકના ઘરની સહેજ આગની ચિંતામાં રહે અને પોતાનો લાખોનો

બંગલો સળગતો હોય તેની આગની ચિંતા ને સંરક્ષણ તરફ જરાય ધ્યાન ન દે એ કેવો ગણાય ?

પરના દોષ દેખતા રહેવામાં પોતાના અઢળક દોષો જોવા સરખો ય અવકાશ નથી રહેતો, પછી એનો કેવી કેવી રીતે નિકાલ કરું, કઈ કઈ અને કેવી કેવી યોજના કરું, એની ગડમથલ તો ચિંત્તામાં ચાલે જ શેની ?

એવી રીતે, ગામનું ગેઝેટ વાંચ્યા કરવાની લપ વળગી હોય ત્યાં પણ પોતાનું વાંચવાની કુરસદ જ ક્યાંથી મળે ?

બંને પ્રકારની પરચિંતામાં સંસારના મૂળભૂત પાયા મજબૂત બને છે.

વિષયસુખની ચિંતામાં લાલસા પોષાય છે; સુખનાં સાધનભૂત અર્થની ચિંતામાં કાળી લેશ્યામાં રમવાનું થાય છે; ત્યારે પરચિંતામાં અહંત્વ, બાહ્યભાવ, જડની લગની વગેરે તાગડવિન્ના કરે છે. પહેલી બે ચિંતા ગુરુઉપદેશથી હજીય દબાય છે, પરંતુ પરચિંતા દબાવી મુશ્કેલ છે.

અર્થ ચિંતામાં આવેલો પેલો દેગુશા જાણે એમ જ સમજતો હતો કે બધું ડહાપણ મારામાં જ છે અને ધનાશા તો અક્કલનું બારદાન છે, એટલે એની એકેકી પ્રવૃત્તિ એને ખૂંચવા લાગી. જુઓ પરચિંતામાં એ કેટલો ધસ્યો જાય છે !

ધનાશા એની ઉદારતાથી દેગુશાના ગામવાળાને ખટાવે છે, ત્યારે દેગુશા પરચિંતામાં બળે છે, 'હાય આ કેવુંક ઉડાવે છે ! આમ પૈસા ફેંકી દેવાતા હશે ?' છોકરાને કહે છે, 'જોયું ? કેવો ઉડાઉ ?' પેલા કહે છે 'એ તો ઉદાર કહેવાય. એને ઉડાઉ કહો છો ?' ત્યારે આ દબાવે છે, 'અલ્યા ! શું સમજો છો ? કેટલી દિવાળીઓ જોઈ છે ?' પરચિંતાનો ઈજારદાર કેવા અહંત્વમાં તણાય છે ! પાછો એના ઘેર ગયો અને ત્યાં ભારે સરભરા મળી તો ય પરચિંતામાં દૂબળો થાય છે ! 'અરે ! આવા અત્તરના પાણી નહાવા માટે ? નાસ્તામાં લીલાં-

સૂકાં ફળ-મેવા ? એને શું કરવા'તા ? આનામાં કાંઈ અક્કલ-બક્કલ છે ? અને આટલા કિંમતી માલ અને વસ્તુઓ આમ ખુલ્લી મૂકે છે તે માણસો માંહીથી તફરૂંચી ન કરે ?'

દેગુશાની આ નિરર્થક પરચિંતા જ છે ને ? એને બિચારાને શી ખબર કે શેઠે માણસોના મોઢા એવા ભરેલા છે અને એ એવા લાયક છે કે સ્વપ્નામાં પણ એમને ચોરીનો વિચાર જ ન આવે. મોઢાં ભરેલાં ન હોય અને દુકાન થોડી એના વિશ્વાસે મૂકો એટલે કેમ, તો કે માલના રૂપિયા પંદર ઉપજાવ્યા તો એમાંથી ચૌદ નાખ ગલ્લામાં અને રૂપિયો ખીસામાં. શેઠ મોઢું ભરવામાં થોડી કસર કરે તે પેલો ઠીક ઠીક જ ગજવું ભરે ! શેઠ સરવાળે કેટલું ગુમાવે ? અને પૈસા મારવા છતાં પાછો એ નોકર કૃપણ શેઠ પર એવો આદર-આસ્થા ન કરે, એ વળી જુદું.

અહીં તો નોકરો શેઠને દેવ જેવો સમજે છે, એટલે કોઈ ઘાલમેલ નહિ. દેવ એટલે સ્વર્ગનો રૂપાળો દેવ નહિ પણ મનુષ્ય લોકનો દિલાવર જીવ. જે પૃથ્વી પર તમે રહો છો એ જ પૃથ્વી ઉપર વસનારા આવા જીવ હોય છે ! તો ય તમને ઊર્મિ નથી જાગતી ?

ત્યારે ખૂબી જુઓ કે જાતે તો એવા દિલાવર દેવ બનવાની વાત દૂર રહી, પરંતુ પરચિંતા એને પચાવવા પણ દેતી નથી. દેગુશા પરચિંતામાં બળી રહ્યો છે, તેનામાં બીજાની દિલાવરતા પચાવી શકવાની તાકાત નથી. પરચિંતા રૂપી ડાકણ કેટલી પીડી રહી છે ! દિલાવર દેવનું જીવતું દષ્ટાન્ત નજરે જોવા મળે છે, છતાં ય પરચિંતામાં તત્પર આ હીન-ભાગીને પ્રેરણા લેવાનું સૂઝતું નથી ! જીવંત દષ્ટાન્તમાંથી જો પ્રેરણા ન લે, તો ઉપદેશમાંથી શું લે ?

ધનાશાએ તો એની ખાસી મેમાનગીરી કરવા માંડી છે, જાતભોગ કરતાં સવાયી; છતાં પરચિંતાના રસિયાને ઊંધું સૂઝે છે.

દિલાવરનું આ દિલ હોય છે કે મહેમાનને મારા કરતાં સવાયો સાચવું. દેરાસરમાં પૂજારી રાખો છો ને ? ભગવાનને સવાયા સાચવે

એવું ઈચ્છો છો કે નહિ ? એ માટે શું કરો છો ? મંદિરમાં ગયા, ને જોયું કે પૂજારી ખુશમાં છે અને પ્રભુની સુંદર ભક્તિ બજાવી રહ્યો છે તો એને કંઈ ઈનામ દઈ દો ખરા ? એ વખતે હાથમાં કલદાર રૂપિયો પકડાવી દો ને કહો કે 'પ્રભુની આવી ભક્તિ કરે છે એથી આ આપું છું,' તો પેલો પછી ભગવાનને કેવા સાચવે-સમાલે ? પણ આ આવડે ક્યાંથી ? કેમ કે હિસાબ માંડી રાખ્યો છે કે 'પેઢી એને પગાર આપે છે ને ? મંદિર, ઉપાશ્રય વગેરે તો સંઘના એટલે સંઘ સંભાળે ! એનો અર્થ દેવ ને દેરાસર આપણાં પોતાનાં નહિ ને ? ત્યારે ધર્મસ્થાનને આપણા પોતાના ન કરીએ તો પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય એ આપણને પોતાનાં કરે ખરાં ?

અવસરે અવસરે તન-મન-ધનને સારા માર્ગે ખરચવાની તક મળે ત્યારે ભાઈસાબ એને તાળા-કૂચીમાં પૂરે છે, એ કેવીક મૂર્ખાઈ ! પરચિંતા મૂકી દિલાવર બનવાનું મળે ત્યારે મન ક્યાં અટવાય છે એની ખૂબ ચોકસાઈ કરો, જીવને સિદ્ધશિલા પર પહોંચાડી શકાય એમ છે, પરંતુ તન-ધનને તાળાકૂચીમાં પૂરવાની મનની લુચ્યાઈ પરખવા જેવી છે કે એ જીવને ઉપર જવા દેશે ?

પરચિંતા કોણ કરાવે છે ? એક તો ખોટી ખોટી આતુરતા-જિજ્ઞાસા મનને ચટપટી થયા કરે છે 'પેલો કોણ આવ્યો ? ફલાણો શું કરે છે ? આ કેમ ગયો ? અહીં શું છે ? તહીં શું છે ?.. આવી આવી જિજ્ઞાસા, જાણવાની આતુરતા જીવને પરચિંતામાં ઘસડી જાય છે. પણ એ તો કહો કે આ જાણ્યું, તે જાણ્યું, પછી કરવાનું શું ? એનો કોઈ સંબંધ સ્વાત્મહિતની વિચારણામાં જોડવાનો છે ?

સ્વાત્મહિતની વિચારણા આ કે આત્માના દોષો કેમ ઓછા થાય, પોતાને દોષોથી બચવા સાવધાની કેમ મળે અને હવેથી એના ક્યા ઉપાય તથા કઈ કઈ તકેદારી રાખવાની, પોતાની પરિણતિ કેમ સુધારવાની, પોતાના સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના પર્યાય કેમ વધારતા જવાય, હિંસાદિ પાપોમાંથી કેમ પાછા હટવાનું બને,...વગેરે. આવું

આવું કાંઈ કરવાનું છે ? તો તો પેલું જાણેલું ઉત્તમ આત્મચિંતામાં ઉપયોગી થયું કહેવાય. પરંતુ એ તો ત્યારે જ બને કે પોતાનો આત્મા નજર સામે નિરંતર રમતો હોય, સ્વાત્મહિતનું મુખ્ય લક્ષ હોય. આવું કાંઈ ન હોય તો તો પરિણામ માત્ર પરની તપ્તિ (સંતાપ) પરની બળતરા અને પરના વલોપાતમાં આવીને ઊભું રહેવાનું. એ જ પરચિંતા બની.

આજની છાપા, રેડિયો વગેરેની પ્રવૃત્તિએ આ પરચિંતાને ખૂબ વધારી મૂકી છે. અલ્યા ભાઈ ! છાપામાં આવ્યું કે વિલાયતની રાણીને તાવ આવ્યો અને ડોક્ટરો સારવાર આપી રહ્યા છે, પણ આ જાણીને તમારે શું કરવું છે ? એ જાણવાનો તમારે શો ઉપયોગ છે ? ત્યારે કહે છે, 'દુનિયાના ચારે બાજુના સમાચારથી માહિત તો રહેવું જોઈએ ને ? એમાં ખોટું શું છે ?' પણ અહીં 'પરચિંતા અધમાધમ છે' એ શાસ્ત્રવચનને લક્ષમાં લેવાનું છે. એથી સમજાશે કે

દુનિયાભરનું એવું જાણવાની જરૂર નથી, કે જે જીવને બહાર ને બહાર રાખે છે, ને અંતરાત્મા તરફ દૃષ્ટિ પડવા દેતું નથી.

બહારનું જાણવાની આતુરતા તો એવી દુર્ગુણરૂપ બની જાય છે કે જેથી આત્મચિંતા વિસરાઈ જાય છે. અનુભવ તપાસી જુઓ એટલે ખબર પડશે 'કે જ્યારે બહારનું જોવા-જાણવા બેઠા ત્યારે અંદરમાં દૃષ્ટિ કેટલી ગઈ ? અંતરાત્માનું નિરીક્ષણ અને સંશોધન કેટલું થયું ? થાય શાનું ? બહારનું બહુ જાણવાની આતુરતા જીવને બહારમાં અટવાવી દે છે. પછી ભલે ને નવકારવાળી ગણવા બેઠાં, સ્વાધ્યાય કરવા માંડ્યો, સામાયિકમાં જોડાયા, મંદિરમાં ગયા કે વ્યાખ્યાન સાંભળવા બેઠાં, પરંતુ પેલી આતુરતાનો દુર્ગુણ ખણજ ઊભી કરે છે. અને એ આડાંઅવળાં ડાફોળિયાં મરાવે છે 'કોણ આવ્યું ? કોણ ગયું ? પેલો અવાજ શાનો આવ્યો ? પણે શું ચાલી રહ્યું છે ? પેલા શું કહી રહ્યા છે ?... 'આ જોવા માટે આંખ દોડી જાય છે, ને એની સાથે મન દોડે છે. એટલે પછી ખલાસ, મન બહાર દોડ્યું ! એટલે અંતરંગ

ભાવમાંથી ખસ્યું ! એમ વારંવાર બહારમાં જાય પછી જાપના, જ્ઞાનના, સમભાવના, દેવદર્શનના, કે ઉપદેશના સચોટ સંસ્કાર ક્યાંથી પડે ?

આ તો બહાર કાંઈ જોવા મળે એની વાત થઈ, પરંતુ એ ન હોય તો ય મન બીજા-ત્રીજા ફજૂલ વિચારોમાં પડી જાય છે, અર્થાત્ બહારમાં ચાલ્યું જાય છે, એટલે પેલી નવકારવાળી વગેરેની સાધનાના અંતરંગ ભાવમાં મન રહેતું નથી. તો એના સંસ્કાર પણ જાગતા નથી.

પરચિંતા એટલે ફોફાં પીલવાની મૂર્ખાઈ :-

આ બધું પરચિંતાનું નાટક છે. હવે વિચારો કે બહારનાં ડાફોળિયાં અથવા માનસિક વિચારો કે જેનો બે બદામનો લાભ નથી, એની પાછળ કોડો-અબજો સોનેયાથી ન આંકી શકાય એવા લાભવાળા સુંદર સંસ્કારો કમાવવાનું ચુકાય છે, એકાગ્રભાવની ધર્મસાધના ગુમાવવાનું થાય છે, એના પ્રભાવે થઈ શકે એવા અઢળક પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ઉપાર્જવાનું ગુમાવાય છે. નફામાં પરચિંતાથી કુસંસ્કારો અને રાગદ્વેષનો ભાર વધારવાનું થાય એ જુદું ! આ કેટલી મોટી મૂર્ખાઈ ગણવી ? ફોફાં ને સીંગદાણા સામે પડ્યા છે, એમાંથી કોઈ ફોફાં ઊંચકી મશીનમાં પીલવા લાગે અને સીંગદાણા તણાઈ જવા દે, એ તમને કેવોક મહામૂર્ખ લાગે ? તો એવી જ રીતે એક બાજુ તુચ્છ દર્શન-તુચ્છ વિચારો અને બીજી બાજુ અમૂલ્ય જ્ઞાન-ક્રિયાદિ, એ બેમાંથી તુચ્છ દર્શન-તુચ્છ વિચારોને મનરૂપી મશીનમાં ઘાલો અને કિંમતી જ્ઞાન-ક્રિયાદિને કાળના પ્રવાહમાં તણાઈ જવા દો, તો કેટલી મોટી મૂર્ખાઈ થાય ?; એનો વિચાર કરશો ? તમે તો વેપારી છો, નફા-તોટામાં સમજો છો, પછી આ મહાન આત્મિક લાભ અને નુકસાનનો વિચાર નહિ કરો ? આ જો વિચાર કરો, એને હૃદયમાં ઠસાવો, તો પછી ધર્મક્રિયામાં ચિત્ત ચંચળ રહેવાની ઘણી ફરિયાદ ઓછી થઈ જશે.

બીજા-ત્રીજા વિચાર કેમ ટળે ? :- ઘણાની આ ફરિયાદ છે કે 'શું કરીએ સાહેબ ! નવકારવાળી સીધી નથી ગણાતી, સામાયિકમાં મન સ્થિર નથી રહેતું, પ્રભુ-પૂજા-ચૈત્યવંદનમાં બીજા ત્રીજા વિચારો આવી

જાય છે, શું કરીએ ?’

પરંતુ આ ટાળવા માટે,

(૧) આ ઉપાય છે કે પહેલાં કહ્યું તેમ ફોફાં અને સીંગદાણાનું દૃષ્ટાન્ત યાદ રાખી ચાલુ ધર્મક્રિયામાં સ્થિર મનના મહાન લાભ, અને ફોફાં જેવા વિચારોની ધૂળ જેવી કિંમત, એ બેનો હિસાબ નજર સામે રાખો, વિચારો કે ‘અરે ! હું આટલો બધો મૂર્ખ છું કે માલ છોડી ફોફાં પીલું ? ફોફાં જેવી પરચિંતા મને શું પરખાવવાની હતી ? તુચ્છ ડાફોળિયાં માર્યે શું મળવાનું હતું ? પરચિંતાના એ પ્રકારોમાંથી મળશે કાંઈ નહિ, ને જીવનનો સાધી લેવાનો કિંમતી સમય એટલો એળે વહી જશે !...’ આવા વિચાર દિલથી કરાય, મનને સબળ બનાવાય, તો શક્યતા છે કે મન ચંચળની ફરિયાદ ઓછી થઈ જશે, પરચિંતાના મહાપાપમાંથી બચી જવાશે. માત્ર શક્યને અમલી બનાવવાનું મન પર લેવું જોઈએ. (૨) બીજું, પરચિંતાને કરાવનારી ખોટી આતુરતા જિજ્ઞાસાને દફનાવી દો. ‘ફજૂલ જાણવામાં શું મળવાનું હતું ? મારા પ્રભુએ કહેલાં તત્ત્વના ભંડાર ક્યાં ઓછા છે તે એ તત્ત્વને જ વધુ ને વધુ ન જાણું-વિચારું ?’ આ લક્ષ બંધાવાથી અને તે માર્ગે ઉદમ કરવાથી ખોટી જિજ્ઞાસા-આતુરતા, ડાફોળિયાં, વગેરે ઓછી થઈ જશે.

(૩) પરચિંતાને પ્રેરનાર વધુ રાગ પણ છે. ચીજ-વસ્તુ, ચાહ જડ કે ચેતન, આપણાથી પર છે; એના પર જો બહુ રાગ હોય છે તો પણ એની ચિંતા, રાગ, એના વિચારો ચિત્તને સતાવ્યા કરે છે. એને નિવારવા માટે પેલો વધુ રાગ હટાવવો જોઈએ, મોળો પાડી દેવો જોઈએ. પૂછશો,

પ્ર.- વધુ રાગ મોળો શી રીતે પડે ?

જડ-ચેતનની વિચિત્રતા વિચારવાથી રાગ ઘટે :-

ઉ.- રાગને મોળો પાડવા માટે મનને તાત્ત્વિક સમજૂતી કરવાની જરૂર છે. સમજૂતી એ કે ‘જોજે, જડ-ચેતનમય આ સંસારની ભારે વિચિત્રતા છે.’

જડ વસ્તુઓની વિચિત્રતા એ, કે

(૧) હમણાં જે સ્વરૂપ હોય તે પછી ન રહે; ઘડીમાં રાગ કરાવે તો ઘડીમાં અપ્રીતિ; એકને રાગ કરાવે તો બીજાને અરુચિ; ક્ષણભર આનંદ દેખાડે તો વળી પછી સંતાપ કરાવે.

(૨) ત્યારે પુદ્ગલની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો મીઠાઈના પુદ્ગલ વિષ્ણાના પુદ્ગલ બને છે, ને એ જ વિષ્ણા-પુદ્ગલ ખાતરરૂપ બની ધાન્યના પુદ્ગલ સ્વરૂપ બને છે. એમ પ્રકાશના પુદ્ગલ ઘોર અંધકારના પુદ્ગલ બની જાય છે, ને એ જ પાછા પ્રકાશરૂપે બને છે. એથી ય આગળ જુઓ કે ચળકતા હીરા, સોના જેવા પદાર્થ પણ કાળે કરીને સડન-પડન-વિધ્વંસન પામી તદ્દન જુદી જ જાતના પુદ્ગલરૂપ બની જાય છે, કેટલાય જંગી પરિવર્તનો પામે છે. ધરમૂળમાં પુદ્ગલ રહે એટલું જ, બાકી તો પરિવર્તન પામતાં ક્યાંનો ક્યાં ય પહોંચી જાય છે. શું છે આ ? મહા વિચિત્રતા.

(૩) જુઓ, જ્યાં એક વખત મોટાં શહેરો હતાં, ત્યાં આજે જંગલ થઈ ગયાં છે, અને જંગલો મોટાં શહેર બની ગયા છે. ધનના ઢગલા ધરતીના પેટાળમાં છુપાઈ જાય છે. કહો, શાલિભદ્રનો ખજાનો આજે મળે છે ? કહે છે બ્રિટિશ રાજ્યમાં શાલિભદ્રનો કૂવો ખોદવાનું કર્યું હતું, પરંતુ એમાંથી એવા ભમરા ઊડ્યા કે ખોદનારા મજૂરો ભાગાભાગ ! કોને ખબર ભવિષ્યમાં થનાર કોઈ ભાગ્યશાળી માટે જાણે અધિષ્ઠાયકો ચોકી ન કરતા હોય !

(૪) તો એ પણ જડની વિચિત્રતા રોજ જોવા મળે છે કે પ્રભાતનું હવામાન બપોરે નહિ, ને બપોરનું સાંજે નહિ ! સંધ્યાના ખીલી ઊઠેલા ચક્રચક્રતા રંગ ઘડી પછી કાળાધબ પડી જાય છે ! રસોઈના મૂળ પદાર્થો જુદી જુદી પદ્ધતિ, અને પ્રક્રિયા અને મસાલા સામગ્રી મળતાં કેવાક ભિન્ન ભિન્ન રૂપમાં પલટાઈ જાય છે ! મેલુંદાટ કપડું ઊજળું બાફ બને છે. અને ઊજળું એ મેલુંદાટ બને છે !

(૫) કર્મપુદ્ગલની વળી વિચિત્રતા એવી છે કે હમણાં કર્મ અમુક કર્મરૂપે બંધાયું હોય ને પછી એનું બીજામાં સંક્રમણ થઈ બીજું જ રૂપ બને ! શાતા અશાતા થાય ને અશાતા શાતાકર્મ ! એમ ઉદ્વર્તના-અપવર્તનાથી કર્મની રસ-સ્થિતિમાં ગજબના પલટા !

આવી આવી જડપુદ્ગલની વિચિત્રતા ઉપર સચોટ નજર રહે, તો એની અનિત્યતા અને વિચિત્રતા રાગને અને મોહને મોળા પાડી દે. મન એના તરફ ઉદાસીન બને, મનને એમ થાય કે ‘આવામાં શું મોહવું’તું ? તો એની બહુ ચિંતા ય શી કરવી’તી ? એના વિચાર કરવા એ ભૂસાં કૂટવા જેવો ધંધો છે. જવા દે એની વિચારણા. વિચાર કાં તો એની અનિત્યતા, અસારતા, અન્યત્વ વગેરેના કરવા દે, અથવા તીર્થંકર ભગવાન વગેરે મહાપુરુષના ચરિત્રાદિના કરવા દે.’ આ જડની વિચિત્રતા પર વિચાર કર્યો.

હવે જીવોની વિચિત્રતા એ, કે

(૧) જીવો બિચારા વિચિત્ર કર્મને પરવશ છે, યા નિરનિરાળા તથાભવ્યત્વને આધીન છે, અથવા વિચિત્ર ભવિતવ્યતાને પરતન્ત્ર છે, તેથી એના લીધે વિચિત્ર આચરણ કરે છે, વિચિત્ર રૂપરંગ ને ગુણદોષવાળા હોય છે, એમ,

(૨) જીવોના જ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ વિચિત્ર છે તેથી બુદ્ધિ વિચિત્ર વિચિત્ર થાય છે, એના યોગે તેવી તેવી વિચિત્ર પ્રવૃત્તિ કરનારા બને છે. એમ,

(૩) જીવોના દરેકના પૂર્વ જન્મોના સંસ્કાર વિચિત્ર વિચિત્ર હોય છે, એટલે એના યોગે એમનામાં જુદી જુદી જાતના સ્વભાવ, વિચિત્ર વિચિત્ર ટેવો, નિરનિરાળા રસ-શોખ વગેરે જોવા મળે છે. વળી

(૪) જુદા જુદા દેશ, ભિન્ન ભિન્ન કાળ, વિચિત્ર સંયોગો, વગેરે પણ જીવોની પ્રવૃત્તિમાં વિચિત્રતા દેખાડે છે.

જીવોમાં દેખાતી વિચિત્રતા ઉપર જો લક્ષ રહે તો વિચિત્રતા ઉપર ચિંતા કરવાની જરૂર શી ? વિચારજો, મન જે આપણું પરચિંતામાં

પડે છે તે ચિંતા કેવી ? ‘ફલાણાને આવી કુટેવ છે, એનો સ્વભાવ તામસી;...ખાવાનું ભાન જ નથી રાખતો...પેલાના પૈસા ઘાલ્યા છે તે હવે દાદ જ નથી આપતો...’ આવી આવી જ ને ? છે કોઈ એમાં માલ ? ત્યાં જો એક જ વિચાર કરી લીધો કે ‘અનેકવિધ વિચિત્રતાના કારણે એવું એવું વિચિત્ર બને એમાં નવાઈ નથી, તો મારે શા સારુ એના પર કોઈ જ ચિંતા કરવી ? ફજૂલ વિચારો કરવા ? હજીય વિચાર કરવા હોય તો જીવોની ભાવદયાના કરું, પ્રભુ એમને સદ્બુદ્ધિ આપો જેથી બિચારા ઉન્માર્ગ પર ન ચાલે.’...અથવા પહેલાં જડની ચિંતા ટાળવા જે સામેની બીજી શુભ ચિંતાઓ બતાવી તેવી કરી શકાય. પણ ગમે તે રીતે પરચિંતાથી બચવાનું.

(૫) જીવોની એક વિચિત્રતા જુઓ કે, આ જગતમાં જે એક વાર માતા બને છે, તે બીજી વાર પત્ની બને છે, પુત્ર બને છે અને જરૂર પડ્યે દુશ્મન પણ થાય છે. એમ દુશ્મન મરીને મિત્ર કે પુત્ર બને છે. જેના પર એક વાર હાડોહાડ વૈર હતું, તે હવે મરીને પુત્ર થઈ આવે એટલે એના જ પર વહાલના ફુવારા છૂટે છે ! કેવીક વિચિત્રતા ! આ જો ધ્યાનમાં લેવાય તો ખોટી ચિંતા કરવાનું મન થાય ?

બાપ દીકરો બની મૌન :-

શાસ્ત્રમાં એક પ્રસંગ આવે છે. એક બાપ મરીને પોતાના જ છોકરાનો પુત્ર બને છે. આજુબાજુના સંયોગો તાજા અનુભવ્યા છે તે જોતાં એને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. જોયું કે ‘આ તો જેને હું દીકરા દીકરા કરીને હરખાતો તે હવે મારો બાપ થયો. તો હું હવે એને ‘બાપા’ કેમ કહું ?’ મન સંકોચ પામ્યું, એટલે બોલવાનું જ બંધ કર્યું. બધાને આશ્ચર્ય સાથે દુઃખ થયું કે “આ કેમ મૂંગો થઈ ગયો !” દિવસો, મહિના જવા લાગ્યા. આ સાવ મૌન છે ! એટલામાં જ્ઞાની ગુરુ પધાર્યા, અવધિજ્ઞાનથી એની હકીકત જોઈને એને શિખામણ આપે છે, ‘મહાનુભાવ ! સંસાર વિચિત્ર છે એમાં બેહુદું બને એમાં નવાઈ

નહિ ત્યાં પછી એની ચિંતા કરે એ નકામી છે કે મારા દીકરાને હું બાપા કેમ કહું ? અરે ભાઈ ! બાપ તો તું હતો ત્યારે હતો, અત્યારે શું છે ? અત્યારે તો તને જેણે જન્મ આપ્યો એ બાપ અને તું દીકરો ! માટે એ વિચિત્રતા સંસારના સ્વભાવે સમજી મૂંઝવણ રહેવા દે, વ્યવહાર પાળ' પેલો તરત સમજી ગયો, બોલતો થઈ ગયો.

વાત સાચી છે, સંસારના વહેવાર ઉલ્લંઘાય નહિ, માત્ર સમજી બૂઝીને એ વ્યવહાર પાળવાના. શું સમજીને ? એ જ કે જે અત્યારે આપણા બાપ, મા કે પુત્ર-પુત્રી છે, એ પૂર્વ જન્મોમાં જુદી જ સગાઈવાળા હતા, યા દુશ્મન હતા. માટે ખોટા રાગમાં તણાવું નહિ. ઉદાસીન ભાવે, હૈયાના અલિપ્તભાવે વ્યવહાર પાળવાનો. કેમ કે જો દા.ત. દીકરા પર બહુ વહાલ ઊભરાઈ આવે છે એટલે 'મારો દીકરો બહુ વહાલો' એમ રાગ કર્યો છે તો કદાચ ભારે પડી જશે. કારણ કે કોને ખબર એ અહીં જ મોટો થઈને આપણો જ દુશ્મન નહિ થાય ? ખોટા રાગમાં તણાવાથી તો ખોટી પરચિંતા ચાલે છે. દીકરો એના તાનમાં રહેતો હોય, બાપનું વળવાનું કાંઈ ન હોય, છતાં એની ચિંતા ચાલ્યા કરે છે, 'દીકરો શું કરતો હશે ? એનું બિચારાનું શરીર સારું રહેતું નથી. પરંતુ પાછો આપણું કહ્યું માનતો નથી. લાવને એની પાછળ તો હું પૈસાય વેરી નાખું. પરંતુ એ કહ્યું માને તો ને ?...' વિચારો આવી ને આવી પરચિંતામાં કાંઈ વળવાનું છે ? ના, ઊલટું પોતાનું મન બગડવાનું છે. ખબર નથી કે

આ માનવના અવતારનું મન બહુ કિંમતી છે. કરોડો રૂપિયા આપી ઘો છતાં એ વેચાતું મળે એવું નથી. એવા મનથી નિષ્ફળ ચિંતા કરવાની કે સફળ ? સફળમાંય આત્મહિતકર ચિંતા કરવાની કે આત્મઘાતક ? 'ઉત્તમા આત્મચિંતા સ્યાત્.' પણ મનની કિંમત હોય તો ને ?

હોશિયારી હોય તો અર્થકામના ઘેરાવા વચ્ચે પણ આત્મચિંતા કરે. અબૂઝ હોય તો ધર્મના વાડામાં આવવા છતાં વિષયચિંતા,

અર્થચિંતા અને આગળ વધીને અધમાધમ એવી પરચિંતા કર્યા કરવાનો !

પેલો દેગુશા જોયો ને ? ધનાશાને ત્યાંથી પાછો ઘેર આવ્યો ત્યારે ય કૃપણતા તો ખોટી સમજ્યો પણ દૃષ્ટિ ક્યાં ગઈ ? લહેર ઊડાવવા પર એટલે છોકરાઓને એમ નથી કહેતો કે 'આ જિંદગી એળે ગુમાવી, પણ હવે કાંક સાધી લઈએ. જીવન તો નભે જ છે, તો આ રૂપિયા લઈ આવ્યો છું તેમાંથી કંઈક આત્મ-કલ્યાણ સાધી લઈએ.' ના, આ કાંઈ સૂઝતું નથી, એને તો લહેર સૂઝે છે, તે કહે છે, 'જાઓ દરજી બોલાવો, આ ચીંથરાં મૂકો, નવાં કપડાં સિવડાવીએ. રૂપિયા લઈ આવ્યો છું, આનંદમંગળ કરો, નવાં વાસણ વસાવો, આ ઠીકરાં કાઢી નાખો. શીરાપૂરી કરો...' પરંતુ અંતે શું પામ્યો એ ? છોકરાઓએ ગાંડપણ સમજી નવ ડામ દીધા. ત્યારે ડોસો પામી ગયો કે 'ધનાશાનું જોઈને મને આ ચાળો સૂઝ્યો એ નકામો છે, માટે ડાહ્યો થઈ ચાલતું હોય એમ ચાલવા દે.'

પહેલેથી પરચિંતામાં પડવાથી પરિણામ કલેશ-કષ્ટનું આવીને ઊભું રહે એમાં નવાઈ નથી. જીવની ઘેલછા છે તે વાતવાતમાં જાતની ચિંતા કરવાને બદલે પારકાની ચિંતા કર્યા કરે છે. 'અલ્યા ! જાતનો જરા બેસીને વિચાર તો કર કે કેટલું પુણ્ય લઈને આવ્યો હતો ને એમાંથી કેટલું ખાઈ ગયો ?' ખુશી થાય છે કે 'શરીરની સુખાકારી ધનમાલ-ખાનપાન સારાં મળ્યાં !' પણ એ નથી જોવું કે 'પુણ્ય સિલકમાં રહ્યું કે ગયું ?' અહીં જન્મીને ઠીક ઠીક શાતા રહી, ઠીક ઠીક માલ મળ્યો એનું પુણ્ય હવે ઊભું ? કે રવાના ? આવા તો લાખો કરોડો શું, અનંતા ભવ ભોગવ્યું, પણ ભોગવી ભોગવીને પરિણામ ક્યાં ? પૂર્વનું માંડ રળેલું પુણ્ય ચટણી થવામાં જ ને ? એવું ન હોય તો દેવતાને દિવ્ય સુખોના અંતે ડિસમિસ થવું પડે ખરું ?

બીજાનું જોઈ ભૂલા પડાય છે. પણ આંધળિયા કરવા છે, બીજાનું જોઈ જોઈ પોતાને ય આંધળી દોટ મૂકવી છે ! શું છે આ ? બીજાનું જોવું એટલે પરચિંતા. એમાં વળી સમૂહ આખો કરકસરિયો હોત તો

કદાચ પોતે રંગરાગથી બચત, પણ બીજાના વૈભવવિલાસ જોઈ પોતાનું હૈયું ઊછળે છે, આત્મચિંતા ગુમાવી અર્થકામની હોળી સળગાવે છે. પરચિંતા, પરદષ્ટિ આ કામ કરે છે. ત્યાં પછી કદાચ અમારા જેવા કાંક જાગૃતિ આપે તો શાની ઝિલાય ? એ તો અમારી સાથે ય બચાવનો વાદ માંડે.

બચાવનો વાદ :- એમ કહીએ, 'કેમ મહાનુભાવ ! કોઈ આત્મચિંતા કરો છો ને ? જુઓ આ બધું પુણ્યના યોગે પામ્યા છો, પરંતુ એમાં પુણ્ય ચૂકવાનું જાય છે, એ ન ભૂલશો. એટલે હવે નવું પુણ્ય ઊભું કરવાનું છે.'

ત્યારે એ કહેશે, 'પણ સાહેબ ! પુણ્ય તે શી રીતે કરે ? સંયોગ સરખા જોઈએ ને ?'

એમ કહીએ, 'ભાગ્યવાન ! જે સંયોગ મળ્યા છે એ કાંઈ એમ ફરી જવાના છે ? અને સારા સંયોગની રાહ જોવામાં સમય વહી જાય છે, એ ખબર છે ? માટે મળેલા સંયોગોની વચ્ચે રહીને જ પુણ્યાઈ કમાઈ લેવા જેવી છે.'

ત્યારે એ કહે છે, 'પણ મહારાજ ! તમે શું જાણો મારે કેટલી ચિંતા છે ? આ ઘરવાળાનો સ્વભાવ ભારે તીખો ! છોકરો એની ધૂનમાં ચાલે છે. પાડોશી બહુ ઝગડાખોર ! શેઠ અક્કરમી મળ્યો છે...' ચાલ્યું આ પરચિંતાનું નાટક ! આ પણ એક જાતની પરચિંતા જ છે. પુણ્ય ન કરી શકવામાં પરનો વાંક કાઢે છે. આમ પરનું જ મનમાં આવ્યા કરે છે એટલે આત્મચિંતા પોતાના આત્માનો વિચાર કરવાની, પોતાનો કાંઈ વાંક દેખવાની વાત ક્યાં રહે ?

દુનિયાદારીમાં જાતની ચિંતા આવડે છે ! :-

ઘર ચલાવવાની ચિંતા છે તો બજારનો વાંક, વેપારી-ઘરાકનો વાંક, એવું એવું કાંઈ જોઈને બેસી નથી રહેતો. એ તો ઝટ જુએ છે કે આ સંયોગો વચ્ચે મારું કામ કેમ કરી લઉં ? અલબત્ત મારા સંયોગ દૂબળા છે, પરંતુ એમાં ય જેટલો રસ્તો નીકળે એટલો કાઢીને ધંધો

કરું.' એમ વિચારી ધંધામાં મંડે છે, મથે છે. ત્યારે શું પુણ્યાઈ રળવા માટે આવું ન બની શકે ? ભલેને સંયોગો, પરિસ્થિતિ નબળા હોય, એની વચ્ચેથી શક્ય એટલી પુણ્યાઈ કમાવાનો માર્ગ કાઢું. એ માટે મંડું, મથું' એમ ન થાય ? થાય, પણ ક્યારે ? ત્યાં જેમ મનમાં ચોક્કસ બેઠું છે કે ઘર ચલાવ્યા વિના ન ચાલે, તેમ અહીં બેસી જાય કે પુણ્યાઈ રળ્યા વિના ન જ ચાલે, તો.

ધર્મમાં અખાડા ? :- દુન્યવી કાર્ય માટે પરચિંતા, પરનિરીક્ષણ પડતું મૂકી જાત તરફ જોવાય છે, કાર્યના પ્રયત્નમાં અખાડા નથી કરાતા કે 'શું કરીએ ? શરીર સારું નથી, શેઠ વાંકો છે, બજાર વિચિત્ર છે, ધંધો શું કરીએ ?' આવા અખાડા નથી કરાતા, તેવી રીતે પુણ્ય કમાવામાં, ધર્મ સાધતા રહેવામાં કેમ અખાડા કરાય છે ? શા સારુ બીજા-ત્રીજાની ખામી જોઈ બેસી રહેવાય છે ? તપાસજો, આજ જડશે કે હજી આત્મચિંતાનો આતશ સળગતો નથી, ધર્મની તેવી ભૂખ નથી, સંયોગો જોવાની કુટેવ પડી ગઈ છે. આ સંયોગ એટલે પરચિંતા. કુટેવ પરચિંતાની છે.

અંતર અવાજની સુટેવ :- ત્યારે પરચિંતા કાઢવી હોય તો સંયોગોને જો જો કરવા-વિચાર કરવાનું રહેવા દઈ ઉપેક્ષા કેળવો, ઉપેક્ષાની ટેવ પાડો. એવો અંતર-અવાજ નિશ્ચિતપણે ઊભો કરો કે 'મારે સંયોગો અને બીજાઓ સામે જોવાનું શું કામ છે ? શું મારે મારું સાધી નથી લેવું ? સાધવું જ છે, તો આ પરિસ્થિતિની વચમાં રહીને સારું કરી લેવાનું કેવી કેવી રીતે શક્ય છે એ જ જોઉં' આ અવાજને ગોખો, ઘૂંટો, પછી એ સહજ બની જશે.

નરસા સંયોગમાંથી આશ્વાસન :- ઘરના માણસો તીખા મળ્યા છે, એની વચમાં સૌમ્યતા કમાવવી છે, તો એ જ જોવાનું કે 'તીખા હોવા દો, છતાં બીજી કઈ કઈ રીતે મારું બજાવે છે ? મારે કેવા કેવા ઉપયોગી છે ?' એ બરાબર નજરમાં આવ્યું એટલે સૌમ્યતા રાખવી સહેલી થવાની; આમાં જુઓ તીખાશની ઉપેક્ષા પહેલી.

શરીર ઢીલું પડ્યું છે, ઉપેક્ષા કરવાની કે 'ઢીલું પડવા દો. શરીરનો સ્વભાવ છે.' સ્નેહી વાંકા થયા છે, ઉપેક્ષા કરો કે 'હોય, એ ય કર્મને આધીન છે, હું ય કર્મધીન છું. સૌ-સૌનાં કર્મ અનિવાર્ય છે, તો એ કર્મના ફળની ચિંતા શી ?' ખર્ચા વધ્યા છે, આ ઉપેક્ષા કરો વધવા દો. મિયાં ચોરે મુઢ્ઢે, ને અલ્લા ચોરે ઊંટે. કર્મને ચોરવું જ છે, તો એને તો એક નહિ તો બીજો પ્રકાર મળવાનો. માટે એની ચિંતા છોડ, ઉપેક્ષા કર. ઊલટું, લાલા ! લાખ, તો સવા લાખ, એ ન્યાયે ભેગો ધર્મનો ખર્ચ વધારે.'

ઉપેક્ષાભાવનો પ્રભાવ :- મન ઘણું મારવું પડશે, આત્મામાં ઘણી ઘણી મગરૂબી રાખવી પડશે કે 'હું પરચિંતા ન જ કરું.' કોઈ પણ બીજી વ્યક્તિનો વિચાર સ્ફુરે તેવો જ એ વિચારને બેસાડી દેવાનો; ઉપેક્ષાભાવના ભાવવાની, કેમ કે જો આ ઉપેક્ષાભાવના નહિ હોય તો માનો કે માણસ રૂપિયા દસ હજાર રળી લાવ્યો છતાં એ સુખી નહિ થાય. કેમ કે એની નજરે બાજુવાળો દેખાયા કરે છે 'એ લાખો રૂપિયા કમાયો ને હું કેમ રહી ગયો ?' આવી કોઈ પરચિંતા સતાવ્યા કરે છે. બસ, એ પરચિંતામાં સુખ ગયું.

ઉપેક્ષાભાવ રાખવાથી પરચિંતાની બલાથી છુટાય છે, અને ઈર્ષ્યાથી બચાય છે. એટલે સુખના અનુભવ થાય છે. નહિતર તો છતે સુખસાધને પરચિંતામાં સુખનો અનુભવના ફાંફાં.

ગામડે રહેતો, સાદું ભોજન, એક ધોતી ને એક બાંડિયું, મસ્ત હતો. પરંતુ વધુ કમાઈ માટે મુંબઈ આવ્યો. આવ્યો સુખી થવા કે દુઃખી ? પણ પરનું જોવામાં સંતાપ વધ્યો, 'બાજુના પાડોશી શું કમાય છે ? શું પહેરે છે ?'... વગેરે જોવામાં પડ્યો કે સુખ ગયું. ચિંતા વધી.

ઉપેક્ષાભાવ દ્વારા જાતનો ટૂંકો હિસાબ ન આવડે તો નવા જમાનાની નવી નવી સગવડો જોવામાં પડવાનો, પરનું જોવામાં ડૂબવાનો.

સિનેમા શું છે ? આખી ય પરચિંતા. ભલે મન માની લેતું હોય કે નવું નવું જોવામાં આનંદ આવે છે, પરંતુ સૂક્ષ્મતાથી જુઓ કે વચ્ચે-વચ્ચે સંતાપ કેવા ઊઠે છે ? આખું જોઈને ઘરે આવ્યા પછી પરની તુલનામાં મન કેવુંક દુભાયા કરે છે ! પરનું જુઓ તો બીજું શું મળે ? અરે ! કદાચ પોતે વધુ પુણ્યોદય ભોગવતો હોય તો ય બીજાની રાશિ જોયા પછી જે અભિમાન થશે, બીજા તરફ તુચ્છકાર થશે, એ પણ એક જાતનો સંતાપ છે, આત્માને તપવાનું છે. દુન્યવી વસ્તુના દ્વેષના અને દુઃખના તપારા કરતાં રાગ અને સુખનો તપારો ભારી છે, ઊંડો ઉકળાટ છે. ઉપરથી ઠંડું દેખાય, અંદરખાને મોટી અસમાધિ ! પરચિંતા, પર નિરક્ષણ, પરના શ્રવણમાંથી આ મળે છે.

આજનાં છાપાં, રેડિયો, સિનેમા, ક્લબ વગેરેમાંથી પરચિંતા ભારોભાર ઊભી થાય છે. જે ચિંતા, વિચારણા, જે જોવું, સાંભળવું, વાંચવું, વગેરેમાંથી કાંઈ જ મળવાનું નથી એવી નિષ્ફળ ચિંતા વગેરેનું પોષણ આ છાપાં, રેડિયો વગેરે કરે છે અને માણસને એનો એવો ખોટો રસ લાગી જાય છે કે પછી ટાઈમે-ટાઈમ એની હાજરી ભરવા જોઈએ છે. એ ન મળે તો ચેન નથી પડતું એમ વલવલાટ થાય છે કે આજે હજી છાપું કેમ નથી આવ્યું, 'ભાઈ ! તેથી તમારે શું અટકી પડ્યું ?' તો કહે છે કે 'પણ દુનિયાની નવા-જૂની જાણવી જોઈએ ને ?' અરે મહાનુભાવ ! શું કામ જાણવાનો આગ્રહ ? એ જાણી જાણીને તો મગજ બગડી ગયું છે તે કેટલા કષાયો કરે છે, અને દેવદર્શન, નવકારવાળી વગેરે ધર્મક્રિયા વખતે પણ કેટલાય આડાઅવળા વિચારો કરે છે. આ લપ શા સારુ જોઈએ ? શું તમને લાગે છે કે એવું બધું જોવા-વાંચવા-સાંભળવાનો રસ હોય અને એ જોતા-સાંભળવા રહો તો પરચિંતા ઓછી થાય ?

બહુ વિચારવા જેવું છે. આપણે આ ઉત્તમ અવતારમાં આવ્યા છીએ તે વિષયચિંતાદિ બધી પાપચિંતાઓથી છૂટી ઉત્તમ આત્મચિંતાવાળા બની જવા માટે અદ્ભુત તક છે. અહીં પાછા એની

એ ચાલુ રાખીએ, વધાર્યે જઈએ તો પરિણામ શું ? ભૂલશો નહિ કે એ બધી ચિંતાઓ કરી તે કાંઈ એમ જ ચાલી જાય ! ના, એ એના કુસંસ્કાર આત્મામાં દટ કરતી જવાની. આ વસ્તુ અનુભવસિદ્ધ છે. પૂર્વાવસ્થામાં એવી પાપચિંતા બહુ કરી હોય છે તો એના કુસંસ્કારોની અસર પાછલા જીવનમાં દેખાય છે; આત્મચિંતામાં એ મનને સીધું લાગવા દેતા નથી. ત્યારે પાપ બંધાય છે એ તો વળી જુદું. તો આત્મા નિઃસત્ત્વ બને એ પણ મહાનુકસાન છે. તેથી પરચિંતા છોડી આત્મ ચિંતાવાળા બનીએ એજ શુભકામના (ક્રમશઃ)

બાળ વિધવા યશોમતીનો પ્રસંગ.

પરચિંતા આત્માના સત્ત્વને હણે છે. પછી કર્તવ્ય ભુલાઈ જાય અને અકાર્ય માથે ચઢી બેસે, એમાં નવાઈ નથી. પરચિંતા કરતી વખતે આની કોઈ કલ્પના ય ન હોય, પરંતુ સત્ત્વ હણાઈ ગયા પછી એ પરિણામ આવીને ઊભું રહે ત્યારે આશ્ચર્ય લાગે છે કે ‘અહો ! આવું બની ગયું !’ પરંતુ એ ક્યાં ખબર છે કે પરચિંતાની ઊંડી અસરો કેવી કેવી પડ્યા કરે છે ! આપણે માનતા હોઈએ કે ‘એમાં શું થઈ ગયું ? આ તો જરા જોઈ લઈએ, જાણી લઈએ એટલામાં શું બગડી ગયું ?’ અથવા ‘જરા જાણવાનું મળે છે.’ આવી આવી ઘેલી માન્યતાઓ આપણને ફસાવે છે. ‘એમાં શું ? જરા જાણી લઈએ, એવું કરતા જવાય છે, પ્રારંભમાં કોઈ પ્રગટ અકાર્ય દેખાતું નથી, પરંતુ ધૂપી રીતે અંતરાત્મામાં કામ ચાલુ થઈ જાય છે ! અને મોકો ઊભો થતાં અનુચિત કાર્ય બની જાય છે ! અસદ્ માર્ગે ધસડાઈ જવાય છે. પછી ત્યાં સન્માર્ગનાં શ્રવણ પણ કર્યાં હોય, છતાં સાથે સેવેલી પરચિંતા ગુલાંટ ખવરાવી દે છે. આના પર એક દષ્ટાન્ત જોઈએ.

ધર્મિષ્ઠ કુશળચંદ :-

એક નગરમાં કુશળચંદ નામે એક શ્રાવક રહેતો હતો. પુણ્યના યોગે એ બે પૈસે સુખી હતો. સાથે એનું દિલ ધર્મિષ્ઠ હતું; એથી એના આશ્રિત વર્ગ ઉપર ધર્મની છાયા હતી. પૈસાની સાથે જો ધર્મિષ્ઠ દિલ ન હોય તો જાતનું અને આશ્રિતનું બિચારાનું આવી બન્યું !! કેમ કે

ત્યાં પૈસાના જોર પર કેઈ પાપ ચાલવાનાં. આજના કેટલાય શ્રીમંતો અને એમના આશ્રિતોની દુર્દશા જોવા મળે છે ને ? દિલ ધર્મિષ્ઠ નહિ એટલે કાં તો મહાકંજૂસાઈ, યા યથેચ્છ રંગરાગનાં નાટક ચાલવાનાં.

કુશળચંદ ધર્મિષ્ઠ દિલવાળો છે, એથી એને ત્યાં દાન-શીલ-તપ-ભાવનાની પ્રવૃત્તિ ચાલ્યા કરે છે. એને યશોમતી નામની એક પુત્રી છે, પરંતુ બહુ નાની વયમાં વિધવા બનેલી. છોકરીના લગ્ન પછી થોડા જ વખતમાં એનો પતિ કોઈ અકસ્માત્ વ્યાધિમાં સપડાયો, વ્યાધિ જીવલેણ નીવડી અને બે ચાર દિવસમાં એનું મૃત્યુ થઈ ગયું !

આસક્તિ-અભિમાનના પરિણામે :-

કર્મના અંધાર પિછોડામાં કોણ જાણે શું ય ભર્યું પડ્યું છે, એની ભલભલા ચમરબંધીને ખબર નથી પડતી. દીકરી પરણાવતી વખતે કોઈ કલ્પના નથી હોતી કે ટૂંક સમયમાં જ આને રંડાપો આવવાનો છે ! પરંતુ એ ખબર પડે તો ધૂપાં કર્મની જોડુકમી જાણીબૂઝીને કોણ વધાવી લેવાનું પગલું માંડે ? આ તો ખબર નથી પડતી એ વાંધા છે. આ સ્થિતિમાં સમજી રાખવા જેવું છે કે ભાવી કર્મની જો ખબર નથી તો કોઈપણ મનગમતા સંયોગોમાં આસક્તિ ને અભિમાન કરવું નકામું છે; કેમ કે કાલે ઊઠીને જો અશુભ કર્મ ઉદયમાં આવ્યા અને મનને અણગમતું ઊભું કર્યું તો પેલી આસક્તિના વિષયને ધક્કો લાગવાથી કલ્પાંત થશે, અને પૂર્વે અભિમાન કર્યું હોવાથી હવે ભોંઠા પડવાનું થશે, તથા હૈયામાં જબરી દુભામણ ઊભી થશે. આસક્તિ અને અભિમાનના યોગે કર્મભાર અને કુસંસ્કરણ વધે એ તો વળી ભયંકર કોટિનાં નુકસાન છે.

યશોમતી વિધવા બની, તેથી એના ચિત્તને ખેદનો પાર નથી. બાપ ધર્મિષ્ઠ છે, સમજે છે કે ‘આ છોકરી હવે એક તો પૂર્વનું પાપ ભોગવી રહી છે, એમાં વળી શોક-ઉદ્વેગમાં કાળાં પાપ બીજાં બાંધશે મારી સંપત્તિ શું કામની છે, જો એ મારી જ પુત્રીને દીર્ઘ દુર્ગતિઓમાં ફસાવી નાખનારા શોક-ઉદ્વેગ ટાળવામાં ઉપયોગી ન થાય ?’

વિધવા પુત્રીને આશ્વાસન :-

શેઠે તરત છોકરીને આશ્વાસન દેતાં કહ્યું, 'જો બેન, આમાં કોઈનો વાંક સમજતી નહિ, આપણાં પોતાનાં પૂર્વોપાર્જિત કર્મની પ્રબળતા સમજ કે આ સ્થિતિ આવીને ઊભી રહી. એક ગરીબની છોકરીને પણ જો એવા અશુભોદય નથી તો એને આવો પ્રસંગ નથી આવતો; ત્યારે તારે આવ્યો, એ સૂચવે છે કે કર્મ બળવાન છે. એની આડે હાથ દઈ શકાતો નથી. માટે હવે એની પાછળ કાંઈ જ કલ્પાંત, કોઈ જ શોક-ઉદ્વેગ કરીશ નહિ.' 'શોક નરકની છાપ.' મમ્મણ હાય હાય કરતો સાતમી નરકે ગયો, બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી 'હાય કુરુમતિ ! હાય કુરુમતિ !' કરતો સાતમીએ પહોંચ્યો. શોક ચીજ એવી છે કે ઠેઠ રૌદ્ર ધ્યાનમાં લઈ જાય. માટે જરાય શોક કરીશ નહિ. શોક શા સારુ કરવો ? સંયોગમાત્રની પાછળ વિયોગ નિશ્ચિત છે. સંયોગમાં રાચીએ છીએ એટલે વિયોગનાં દુઃખ અસહ્ય લાગે છે. પણ જો સમજી રાખ્યું હોય કે સંયોગ એટલે દુશ્મન વિયોગનો દૂત છે, તો સંયોગમાં રાચવાનું શું ? ભગવાન કહે છે-

'સંજોગમૂલા જીવેણ પત્તા દુઃખપરંપરા'

જીવે સંયોગના કારણે જ દુઃખોની પરંપરા મેળવી છે. આ સૂચવે છે કે વિયોગનાં દુઃખ લાવનારા સંયોગ એ ખરેખર સુખરૂપ નહિ દુઃખરૂપ છે, તો શોક જરાય ન કરતી, દીન ન બનતી કે 'હવે મારું કોણ ?' ખુશીથી આપણે ત્યાં જ રહેજે, આ તારું જ ઘર છે. તો હવે જીવનભર ધર્મધ્યાન કર. વ્રત-નિયમ અને ધર્મક્રિયાઓમાં એવી લીન બની જા, તો તને બીજું કાંઈ યાદ જ નહિ આવે, અને પરલોક સુધરી જશે. મરનાર તો જો, બિચારા ધર્મસાધના વિના ગયા. ત્યારે તારે ધર્મસાધના કરી લેવાનું તારા હાથમાં છે. એવી હાથની વસ્તુ છોડી મરનારને પાછા લાવવાનું જે હાથમાં જ નથી એના શોક શા સારુ કરવા ?...'

બાપના આશ્વાસનથી યશોમતી સ્વસ્થ બની; વસ્તુતત્ત્વ સમજી

ગઈ, શોક-ઉદ્વેગ મૂકી દઈ ધર્મસાધનામાં લાગી ગઈ અને એમાં મસ્તી અનુભવવા લાગી, કેમ કે હવે મનમાંથી બનેલી વસ્તુની ચિંતા જ કાઢી નાખી.

દુઃખ ન લાગવાનો સચોટ ઉપાય :-

દુઃખ લાગવાનું કારણ કોણ છે ? અનિષ્ટ બનાવ નહિ, પણ એની ચિંતા. જો આપણા મનમાં એ ચિંતાને પેસવા જ નથી દેતા, તો દુઃખ શાનું લાગે ? ચિંતાઓ મગજમાં ઘાલી ઘાલીને જ દુઃખી થઈએ છીએ. અનિષ્ટની ચિંતાની સામે બીજા જો એવા સક્રિય શુભ ચિંતન ઊભા કરીએ કે જેથી મન બરાબર એમાં પકડાયેલું રહે, તો પછી પેલી ચિંતા રવાના થશે, અને દુઃખ નહિ લાગે.

મહાપુરુષો શ્રુતચિંતન-સૂત્રાર્થની પુનરાવૃત્તિ તથા તાત્પર્યચિંતનમાં લાગ્યા રહેતા તો ઘોર પરિષ્કોનાં દુઃખ પણ એમના મનને લાગતાં નહોતાં. શરીર પર તો દુઃખ વરસતું હતું, પરંતુ મન બીજે લાગેલું એમાં ભળતું નહોતું તેથી મનને દુઃખનો કોઈ વિચાર નહોતો આવતો.

મન ક્યારે એમાં ન ભળે ? એ મન જો બીજા વિચારમાં ભળેલું હોય તો. અને આ આપણો અનુભવ છે કે સખત ગરમી-બફારો વરસતો હોય પરંતુ મન જેટલો સમય બીજા કાર્યમાં રોકાયેલું હોય તેટલો વખત એ બફારાનો અનુભવ નથી થતો. બીજેથી મન જરાકશું નવરું પડ્યું કે ઝટ લાગે છે, 'બહુ બફારો !'

અલ્યા પણ પહેલાં બફારો નહોતો ?

હશે ભાઈસાબ, પણ મારું મન કાર્યમાં ગુંથાયેલું હતું તેથી ખબર જ ન પડી.

ત્યારે એમ કહો કે મનને બીજેથી નવરું પાડે છે એટલે જ 'આ તો બહુ ગરમી', 'આ તો બહુ ઠંડી',

'રસ્તો કાંકરાવાળો', 'છોકરાં બગડી ગયા છે',...વગેરે યાળા સૂઝે છે.

સારાંશ, મનને સારી વિચારણા, સારાં ચિંતન, સારી મથામણ,

વગેરેમાંથી નવરું જ ન પાડો, એમાં ને એમાં તન્મય ગૂંથાયેલું રાખો, એટલે નાની-મોટી પ્રતિકૂળતા-અગવડ-અનિષ્ટનાં દુઃખ એ મન નહિ અનુભવે. નહિતર તો તુચ્છ રોદણાં પણ મનમાં ઊઠ્યા કરશે, ‘આજે દસ્ત નથી આવ્યો’, ‘પેલો જરાક કચરો રહી ગયો છે’, ‘કોટનું છેલ્લું બટન જરાક ઢીલું પડ્યું છે’, આવા મૂર્ખાઈભર્યા કેટલાય વિચારો ચાલ્યા કરશે અરે ! એથીય વધુ મૂર્ખાઈભર્યા ફોગટિયા પરચિંતાના વિચારો આવ્યા કરશે, દા.ત. લલ્લુભાઈના ધોતિયાની પાટલી નીચેથી જરા ચૂંથાઈ ગઈ છે’, ‘નથુભાઈનો નોકર જરા ઊંચો છે’,...વગેરે. માટે પરચિંતા, દુઃખનાં રોદણાં કે સુખના ઉન્માદથી બચવું હોય તો મનને સારા સ્થિર ચિંતનમાં રોકી રાખો, એ સારામાં પહેલો નંબર શાસ્ત્રસૂત્રો અને એના અર્થ-ભાવાર્થનું મનમાં તન્મય પારાયણ ચાલ્યા કરે એ છે.

પિતાની કલ્યાણચિંતા :- યશોમતીને પતિના મૃત્યુથી ભારે આઘાત લાગ્યો. કલ્યાંતનો પાર નથી. પિતા ધર્મિષ્ઠ દિલનો છે, એ જુએ છે કે ‘આમાં તો આ જીવ અઢળક પાપકર્મથી બંધાશે અને ઉપરાંત એવા ચીકણા કુસંસ્કાર દઢ કરશે કે જે એને અનેક જન્મોની પરંપરામાં શોક-કલ્યાંત-દીનતા વગેરેથી સતાવશે કે બિચારા જીવને આગળ આગળ અધઃપતનમાં ઘસડી જશે. માટે એક કલ્યાણપિતા તરીકે મારે એને એમાંથી બચાવી લેવી જોઈએ.’

પિતા એને કહે છે-‘બેન ! આવો શોકકલ્યાંત કરીને શું કરીશ ? ધીરજ ધારણ કર.’

(૧) યશોમતી કહે છે, ‘પિતાજી ! પણ આ દુઃખ અસહ્ય છે, હું શું કરું ?’

શોકથી દુઃખસંસ્કારની દેહતા :-

કુશળચંદ સમજાવે છે, ‘અસહ્ય છે એ વાત ખરી. પરંતુ એથી કાંઈ વળશે ખરું ? તારા પતિ પાછા આવે એમ છે ? કદી ભૂતકાળમાં બન્યું નથી યા વર્તમાનમાં બનતું નથી કે મરેલા પાછા સજીવન થાય.

તો આપણા ઘરમાં એ ક્યાંથી બનવાનું હતું ? અને જો પાછા નથી જ આવવાના તો એની ચિંતા કરવી નકામી છે. ત્યારે એવું પણ નથી કે શોક-કલ્યાંત કરીએ એમાં દિલનું દુઃખ ઓછું થાય. શોકકલ્યાંતથી તો ઊલટું દુઃખના સંસ્કાર વધુ દઢ થતા જાય છે અને દિલમાં દુઃખની સ્મૃતિ વધુ સતેજ બને છે. માટે તું રહેવા દે આ યાદ કરવાનું; યાદ કરી કરી શોક-કલ્યાંતમાં તણાવાનું બંધ કર.’

(૨) છોકરી કહે છે, ‘બાપુ ! આ કાંઈ કર્યું થાય છે ?’

અનાદિ અભ્યાસનાં અપુનરાવર્તને ધર્મસિદ્ધિ :-

‘સાચું, અનાદિના સંસ્કારો એ કરાવે છે, ઈષ્ટના વિયોગમાં ઝૂરવાનો અનાદિ કાળનો અભ્યાસ છે, એટલે અહીં ઝૂરવાનું બને; પરંતુ બેન ! એ પણ જો કે આવા ઊંચા મનુષ્યભવ અને ધર્મસમજ પામીને ખરું કામ તો એનો સામનો કરવાનું છે. એમ તો અનાદિના ક્યા ક્યા ખોટા અભ્યાસ નથી ? બધા જ છે. એનું પુનરાવર્તન કરી કરીને તો જીવ સંસારમાં ભટકે છે. પરંતુ ધર્મ પામ્યાની આ વિશેષતા છે કે હવે અનાદિના અભ્યાસનું પુનરાવર્તન ન કરતાં એનો સામનો કર્યે જવાય. હવે એ ખોટા અભ્યાસમાં પુનરાવર્તન અટકાવી દેવાય. એમ કરીએ તો જ આપણો સંસાર વધતો અટકે. માટે હું તને કહું છું કે શોક-કલ્યાંતને વોસિરાવી દે.’

(૩) યશોમતી પિતાના વાત્સલ્યભર્યા શબ્દો અને આ તત્ત્વજ્ઞાનથી પ્રભાવિત તો થઈ, પરંતુ હજી સત્ત્વ નથી સ્ફુરતું. એટલે કહે છે, ‘બાપુ ! તમારી વાત મને જયે છે પરંતુ કોણ જાણે આ વૈધવ્યનું ભારી દુઃખ મારી નજર સામે તરવર્યા જ કરે છે,’ એનું શું થાય ?’

ખરાં મહાદુઃખ ક્યાં ? :- બાપ કહે છે, ‘બચ્ચી ! એમાં તો બે વાત છે, એક તો અજ્ઞાન માણસો માને એમ તું વૈધવ્યને મહાદુઃખરૂપ માનવું રહેવા દે. જો મહાદુઃખ તો જીવને આ જગતમાં કરવાં પડતાં જન્મ-મરણ છે. એના પર અનેક વિટંબણાઓ ખડી થાય છે. બીજું મહાદુઃખ જગતમાં જન્મ પામીને ઊભાં કરાતાં કર્મબંધનો છે, કર્મબંધનોને

ઊભાં કરનારી મન-વચન-કાયાની અસત્ પ્રવૃત્તિ છે, અસદ્ વાણી, વિચાર અને વર્તવિ છે. એના પર પરિણામે આવા શોકસંતાપનાં દુઃખ આવે એમાં કોઈ નવાઈ નથી. એટલે વૈધવ્યને મહાદુઃખરૂપ માનવું રહેવા દે.

વૈધવ્યમાં કેટલી અનુકૂળતા ? :- તું જો, કે જ્યારે પ્રસંગ અનિવાર્ય બની ગયો છે, તો પછી હવે એને પ્રતિકૂળ માનવા કરતાં ધર્મ સાધનાની સગવડ કરી આપનાર તરીકે અનુકૂળ માનવો એમાં હડાપણ છે. જો,

(૧) બ્રહ્મચર્ય તો હવે તારે હાથવેંતમાં આવી ગયું.

(૨) કેટલીય જાતની ત્યાગ-તપસ્યાઓ કરવામાં હવે કોઈ જ આડખીલી નહિ.

(૩) અનેક મોટા આરંભ-સમારંભના પાપથી હવે બચી જવાશે.

(૪) દિલમાં પતિ અને પુત્ર-પરિવારની જપમાળા ન ચાલતાં પરમાત્માની રટણા ચાલવા માટે ઘણી સરળતા થઈ ગઈ.

(૫) એવા કેટલાય પાપના વિચારો અટકી જઈ ધર્મના અને તત્ત્વોના ચિંતન ચાલ્યા કરે એ સુલભ થયું.

આ પરિસ્થિતિમાં તો અનુકૂળતા જ થવાથી દુઃખરૂપ માનવાની શી જરૂર ?

દુઃખી ચિત્તનો પ્રતિકાર :- વળી હે પ્રિય પુત્રી ! જે તું કહે છે, ‘કોણ જાણે એ વૈધવ્ય નજર સામે તરવર્યા કરે છે !’ એના નિવારણ માટે તો પ્રતિકાર એ છે કે તું ધર્મના માર્ગે લાગી જા, ચિત્તને વિવિધ ધર્મ-સાધનાઓ અને શાસ્ત્રાધ્યયનમાં લગાડી દે, એટલે પેલી વસ્તુ યાદ જ ન આવે.

ઉદ્યોગનો પ્રભાવ :- હે ભાગ્યવતી ! તને એમ થશે કે આવડું મોટું દુઃખ તે શેં ભૂલ્યું ભુલાય ? પરંતુ એમાં બે વાત છે. એક તો એ છે કે ધર્મસાધના ને શાસ્ત્રાધ્યયનનો ઉદ્યોગ એમાં એવો રસ જગાડી દે છે કે પછી મન એમાં તન્મયતા અનુભવવા લાગે છે અને એથી

બીજું એને યાદ નથી આવતું. આપણા જીવને એવો ઉદ્યોગ સાંપડ્યો નથી હોતો એટલે રસનો અનુભવ નથી થતો. પરંતુ જગતમાં જેમ બીજી પ્રવૃત્તિનો દિલથી ઉદ્યોગ કરવા લાગી ગયા પછી એનો રસ જાગે છે એમ અહીં પણ એવું છે. માટે દિલથી ઉદ્યોગ કરવાની જરૂર છે. ધ્યાન રાખજે કે દિલ વિના જો કર્યું તો એ અનુભવ નહિ થાય. માટે દિલથી ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ.

ધર્મમાંથી આશ્વાસન અનુભવવા :-

હે દીકરી ! બીજી વાત એ છે કે દુનિયાના દુઃખથી ઘવાયેલા દિલને જો ધર્મ ઉપર આસ્થા થઈ ગઈ તો પછી ધર્મની પ્રવૃત્તિ એને સુંદર આશ્વાસન આપે છે, એવા દિલને ઠારે છે એમ ઠરીને જો ધર્મસાધના એકાગ્રભાવે કરવા માંડી તો બીજી-ત્રીજી વસ્તુ તે વખતે યાદ નહિ આવે. ધર્મનું આશ્વાસન આપણે લેતા નથી; દિલને એમ લગાડતા નથી કે ‘ધર્મ મારો તારણહાર છે, સાચું એક માત્ર શરણ છે, આનાથી વધીને બીજું શું એવું કિંમતી છે કે અત્યારે એમાં મન લઈ જાઉં ?’ આવું ધર્મનું આશ્વાસન ન લઈએ પછી એમાં મન શી રીતે એકાગ્ર થાય ? જીવને ધર્મ કરતી વેળા જે બીજું, ત્રીજું આતુરતાથી યાદ આવે છે એના માટે જો એમ વિચારાય કે ‘શા સારુ આવી આતુરતા ? શા માટે ઝંખના ? આ ધર્મમાં એવી જબરજસ્ત તાકાત છે કે એ બધું સિદ્ધ કરી આપશે માટે મન એમાં ન લઈ જતાં આ ખરા ઉપાયભૂત ધર્મમાં જ લગાવવા દે !’ આવી સચોટ આસ્થા ઊભી કરાય તો તો પછી મન ધર્મમાં ચોંટ્યું જ સમજો.”

પરમાત્મપૂજામાં ચોકસાઈ :-

“હે સુશીલા ! હવે એ જો, કે મન ધર્મમાં એકાગ્ર કરવું હોય તો ધર્મની ક્રિયાઓ બહુ ચીવટ અને ચોકસાઈવાળી કરવી જોઈએ. એની ઝીણી ઝીણી બાબત પર લક્ષ રાખવું જોઈએ. દા.ત. પરમાત્માની પૂજા એટલે જેમ તેમ ઊભા રહી નિર્માલ્ય-વાસી ફૂલ-કેશર જેમ તેમ ઉતાર્યા, કળશ જેમ તેમ ઢોળી દીધો, એ ન ચાલે; પણ બારીકાઈ

જોઈએ. પહેલું તો મનમાં એ ભાવ ઊભો કરવાનો કે ‘હું આ ત્રણ લોકના શહેનશાહ આગળ ઊભો છું તેથી જેમ તેમ ઊભા ન રહેવાય. ખૂબ વિનય, સેવાભાવ અને મર્યાદાથી જ ઊભું રહેવું જોઈએ.’ આ ભાર મગજ પર રહે તો માત્ર પહેલા ઊભા ત્યારે જ નહિ, કિન્તુ પછી પણ વચમાં વચમાં વિનય-મર્યાદા ભંગ ન થઈ જાય એની કાળજી રહેશે. વળી દરેક ક્રિયા ચોકસાઈવાળી કરવાની છે એટલે વાસી ફૂલ, કેશર જેમ તેમ નહિ ઘસેડી લેવાય, પરંતુ બહુ ફોરા હાથે વિનય-બહુમાનપૂર્વક કામ થશે. કેશર ઉતારવા વાળાકૂચીના ખચખચ અવાજે ગોદા મારવાનું નહિ કરાય, પરંતુ સારા ઝીણા મોટા કપડાથી ભર્યા પાણીએ મુલાયમ છબછબિયાં કરતાં કરતાં વાસી કેશર ઉતારી લેવાશે એમ એમાં ખૂણે ખૂણેથી પણ કેશર ઊતરી જશે. ત્યાં પ્રભુની સામે છીંક-બગાસું કે બોલવાનું નહિ; આપણા હાથનો સહેજ પણ ગોદો નહિ લગાડવાનો. આડુંઅવળું જરાય જોવાનું નહિ. આપણો શ્વાસ પણ પ્રભુને ન લાગવો જોઈએ. આવી બધી કાળજી-ચીવટ રાખવામાં મન એમાં એકાગ્ર બની જાય છે. બારીક ચીવટ ન હોય તો મન શી રીતે એકાગ્ર બને ? એક નવકારવાળી ગણતાં પણ આ વિનય, તથા યોગ્ય બેઠક, મુદ્રા, અક્ષરોપયોગ વગેરે જો બરાબર સાચવવા તકેદારી છે તો મન એમાં એકાગ્ર બન્યું સમજો. મનને એકાગ્ર કરવા આ તો ક્રિયામાર્ગે ચોકસાઈની વાત થઈ.”

જ્ઞાનમાર્ગે મન એકાગ્ર કેમ બને ? :-

“ત્યારે જ્ઞાનમાર્ગે પણ મન સુંદર રીતે એકાગ્ર થઈ જાય છે. એમાં પણ પહેલી ચોકસાઈ ગુરુનો વિનય વિસ્તારથી સાચવવાની જોઈએ. એમના અનુકૂળ સમયે પાઠ લેવાનો; એમની પ્રસન્નતા જાળવવાની; એમની દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની અનુકૂળતા જાળવી ભક્તિ કરવાની; એમની સામે બેસવા-ઊભા રહેવામાં કે એમની સાથે ચાલવામાં પણ જેમ એક મોટા ઓફિસર આગળ હવાલદાર વર્તે એ રીતે વિનય-અદબપૂર્વક વર્તવાનું. એવો જ વિનય પુસ્તક વગેરેનો કરવાનો. આમ

મન પર આ બધો ભાર આવી જાય તો સહેજે એ એમાં એકાગ્ર થઈ જાય છે. વળી સૂત્રના હ્રસ્વ-દીર્ઘ, સંયુક્ત-અસંયુક્ત, અનુસ્વાર-વગર અનુસ્વારવાળા, વગેરે પર ધ્યાન રખાય; સૂત્રના અર્થ-ભાવાર્થ અને પરસ્પર તથા ક્રમશઃ સંકલનાબદ્ધ સંબંધ પર લક્ષ રખાય, એ રીતે ગોખાય, પાકું કરાય અને આવૃત્તિ-ચિંતન-મનન કરાય, તો સહેજે સહેજે મન એમાં એકાગ્ર બની જવાનું.”

“મહાપુરુષો-મહાશ્રાવકો અને મહામુનિઓ એ જ રીતે સૂત્ર-અર્થના પારાયણમાં એવા એકાગ્ર બની જાય છે કે કદાચ મોટા ઉપસર્ગ પણ એ વખતે આવી પડે તો ય એની પીડામાં ચિત્ત લઈ જતા નથી. કહો, ચીવટપૂર્વક સૂત્રરટણ અને અર્થચિંતનમાં પરોવાઈ ગયેલું મન પોતે જ પરિષદ-ઉપસર્ગની પીડામાં પરોવાતું નથી.”

“સઘળા ય બાહ્ય ભાવ રોકવા તથા ઈન્દ્રિય વિષયગમન અને રાગદ્વેષથી બચવા માટે એટલે કે મનને એમાં જતું અટકાવવા માટે રચનાત્મક સરળ અને સુલભ આ ઉત્તમ માર્ગ છે કે સૂત્રો કંઠસ્થ કરવાં, એના અર્થ, ભાવાર્થ અને તાત્પર્ય અર્થ પકડવા જેથી વગર સૂત્રે, એ અર્થ-ભાવાર્થ ચિત્રપટની જેમ નજર સામે આબેહૂબ તરવરે એવા કરવા અને એ સૂત્ર-અર્થનું મોઢે મોઢે ખૂબ ખૂબ પુનરાવર્તન કર્યા કરવું.”

“ગોખવાની શક્તિ ન હોય તો છેવટે ચીવટપૂર્વક ધાર્મિક-તાત્વિક પુસ્તક વાંચવા-વિચારવા-મનન કરવામાં એની ટૂંકી નોંધ કરી કંઠસ્થ કરવામાં લાગી જવું. એ પણ પાછું રોજ ઠેઠ પહેલેથી વાંચી લેવાનું.”

“બસ બેન ! આ રીતે તું જો જ્ઞાન અને ક્રિયા-માર્ગમાં લાગી જશે તો મન એમાં એટલું બધું રસમગ્ન અને એકાગ્ર થઈ જશે કે તને કોઈ દુઃખ તારા મનને નહિ સતાવી શકે. આ માટે તું સાધ્વીજી મહારાજોના ખૂબ સત્સંગ કરજે, પ્રભુભક્તિમાં લીન બનજે, ઠીક લાગે ત્યાં બે પૈસા ખરચતી રહેજે, ત્યાગ-તપસ્યા-વ્રત-નિયમ ઠીક ઠીક કરતી રહેજે. પછી તારે કોઈ દુઃખ યાદ કરવાનું નહિ રહે.”

વિધવાપણું દુઃખરૂપ કે તકરૂપ ? :-

કુશળચંદ શેઠનાં આ અમૃતવચનોની બાળવિધવા બનેલી પુત્રી યશોમતી ઉપર ભારે અસર પડી. એ બધું સાંભળતાં જાણે પોતે જુદી દુનિયામાં આવી ગઈ હોય એમ લાગ્યું, અને હવેથી શોક મૂકી દઈ પિતાના ચીંધેલા માર્ગે ચાલવાનો નિર્ધાર કરી લીધો. પાછું એમાં માતાપિતાની ઉદારતા અને વાત્સલ્યભરી ખાતરી મળી કે 'તારે હવે અહીં આપણા ઘેર જ રહેવાનું તેથી આ બધી અનુકૂળતા તારી સચવાશે,' એટલે એના પગમાં જોર આવ્યું. એણે મન વાળી લીધું; એટલે હવે વિધવાપણું પિતાએ કહ્યા મુજબ કોઈ દુઃખરૂપ નહિ કિન્તુ નિર્મળ બ્રહ્મચર્ય, ભવ્ય ત્યાગ-તપસ્યા, સુંદર વ્રત-નિયમો અને દાનાદિ ધર્મ તથા જ્ઞાન-ધ્યાન સાધવા માટે એક અદ્ભુત તકરૂપ દેખાયું.

પાથરણામાં નવકારવાળી :- આનું પહેલું પરિણામ એ આવ્યું કે લોકો જે કોઈ મૃત્યુના બેસણામાં બેસવા અને શોક તાજો કરાવવા આવતા એને એ નવકારવાળી પકડાવતી. પોતે નવકારવાળી ગણતી રહેતી અને સામાને એ ગણવા મૌનપણે સંકેત કરતી. બસ, ખોટા રોવરાવવાનું ને કૂચલી માંડવાનું બંધ ! બે ચાર દિવસ તો લોકમાં ચકચાર ચાલી કે "આ કેવી ધિક્કી છે, રોતી નથી, તે શુષ્ક હૈયાની છે," વગેરે, પરંતુ પછી તો લોક સમજી ગયું. એટલે મફતિયા શોકના ઈજારદાર તો આવતા જ બંધ થઈ ગયા, અને બીજા જે આવતા તે એના દુઃખની સાચી સહાનુભૂતિરૂપે નવકારવાળી ગણી જતા, એની અનુમોદના કરી જતા કે 'ધન્ય છે આ બાઈની ધાર્મિકતાને !'

નવું ધર્મજીવન :- સમયસરિતા વહેવા લાગી. સમયનાં વહેણ સાથે યશોમતી ઉત્તમ શ્રાવિકા જીવનને શોભાવે એવી ધર્મચર્યામાં અને જ્ઞાનધ્યાનમાં આગળ વધવા લાગી. ગુરુમહારાજોનાં વ્યાખ્યાન સાંભળવા, પવિત્ર સાધ્વીજી મહારાજોનો ખૂબ સત્સંગ કરવો, ધાર્મિક ચરિત્રો વાંચવાં, રોજ નવું તત્ત્વજ્ઞાન વધારતા રહેવું, ત્યાગ-તપસ્યા-પ્રભુભક્તિમાં મગ્નતા...આ બધું કરતાં કરતાં એના દિલમાં સંસારની

અસારતા, કર્મની વિચિત્રતા, ધર્મ વિહોણા જીવની અશરણ-નિરાધાર સ્થિતિ વગેરે એના દિલમાં ખૂબ ખૂબ ખૂંચવા લાગ્યાં. દિનપ્રતિદિન હવે વૈરાગ્ય ખીલવા માંડ્યો, અને 'ક્યારે આ પાપમય ઘરવાસમાંથી છૂટી પાપરહિત ચારિત્રજીવન મળે !' એ ઝંખના રહેલા લાગી.

ડાકણ પરચિંતાને મનમાં ઘાલી તો...:-

આ બધું છતાં એક દોષ એને સતાવતો રહેતો. કયો ? પરચિંતાનો. આપણો આ પ્રસંગ પરચિંતા પર ચાલે છે. એ કેવી ખતરનાક છે, ભલભલાને પાણી પિવડાવી જાય છે, માટે એનાથી ખૂબ સાવધાન રહેવાનું છે, એ ધ્યાનમાં રાખજો. તમારામાં બધી વાતની હોશિયારી હશે, પૂર્વના સંસ્કાર કે પુણ્યાઈથી તમે કદાચ અલ્પકાળમાં વિદ્વત્તા પણ પ્રાપ્ત કરી શક્યા હશો, કે ખૂબ ક્રિયાપ્રેમી બન્યા હશો, પરંતુ જો પરચિંતારૂપી ડાકણને મનમાં ઘાલી તો તમે ક્યાંય સ્થિર નહિ થઈ શકો. ચિત્ત ધર્મચર્યા કે જ્ઞાનધ્યાનમાંથી ઊઠી ઊઠીને પરમાં ચાલ્યું જશે એટલું જ નહિ પણ પરચિંતાની કુટેવે વધારામાં પરદોષદર્શનની વૃત્તિ, પરના માટે હલકો ખ્યાલ, રાગદ્વેષ વગેરે કેટલુંય અનિષ્ટ ઊભું થશે.

માંડ સુલભ ધર્મચિંતા વખતે પરચિંતા ? :-

અને જુલમ છે પરચિંતાનો ! જીવ ધર્મના ઘરમાં આવ્યા પછી પણ જીવની એ પકડ નથી છોડતી ! તેમ પામરતા છે જીવની કે જીવ એની લપ નથી છોડતો ! યશોમતી મંદિરે જાય છે, ઉપાશ્રયે જાય છે, ધર્મ કરે છે, પરંતુ આજુબાજુમાં મન દોડી જાય છે, મન મફતિયા વિચારો-જીવન જીવવા માટે તદ્દન નિરુપયોગી વિચારો કરે છે, કરવા લાગે છે. પાછું આ થવા ઉપર અફસોસી નથી કે 'આ મારો કિંમતી સમય મેં ક્યાં વેડફી નાખ્યો ! ઊંચી ધર્મ-ચિંતા અહીં માંડ સુલભ બની છતાં મેં એને બદલે આ પરના કચરાપટ્ટી વિચારો ક્યાં કર્યા' જો આવી અફસોસી નથી તો મન પરચિંતા કરવામાંથી અટકતું નથી એટલે પછી પરચિંતા પૂરક વાતો-ચીતો પણ ચાલે છે.

યશોમતીને ધર્મનો રંગ લાગ્યો છે, પરંતુ પરચિંતા મુકાઈ નથી.

પોતે સમજુ છે, ક્યાંક ક્યાંક સાવધાન પણ બની જાય છે, મન-વચન-ઈન્દ્રિયોને વાળી પણ લે છે, છતાં હજી એ તદ્દન છૂટી નથી. ત્યારે થોડી પણ પરચિંતા કેવી ખતરનાક નીવડે છે એ આગળ સમજાશે. બાકી ધર્મસાધનાનો રંગ એને લાગ્યો છે એથી દિન પ્રતિદિન સંવેગ-વૈરાગ્ય વધી રહ્યા છે.

જ્ઞાની આચાર્ય મહારાજ પધારે છે :-

એક વારનો પ્રસંગ છે. નગરમાં એક મહાજ્ઞાની આચાર્ય મહારાજ પધાર્યા છે. યશોમતી એમના દર્શન-વંદન અને ઉપદેશશ્રવણાર્થે ગઈ છે. એને દર્શનથી ખૂબ આલ્લાદ થયો, વંદનથી જાણે પાપકર્મ આત્મા પરથી ઊતરી જતાં લાગ્યાં, અને ઉપદેશ સાંભળતાં તો એ પાણી પાણી થવા લાગી ! જીવનને ધન્ય માને છે. આચાર્ય મહારાજની ધોધમાર વૈરાગ્યવાણીના વરસાદથી એનામાં વૈરાગ્યરંગે એકદમ ઉછાળો માર્યો. વ્યાખ્યાન પૂર્ણ થયા બાદ આચાર્ય મહારાજ પાસે જઈ કહે છે.

વિધવા ચારિત્ર માગે છે :- “ભગવન્ ! આપે કેટલો બધો સુંદર ઉપદેશ આપ્યો ! મહાઉપકાર આપનો કે અમારા અજ્ઞાનના પડદા ચીરી નાખ્યા ! સંસારનું આબેહૂબ દર્શન કરાવ્યું. હવે પ્રભુ ! મારે ચારિત્ર લેવું છે, તો કૃપા કરો. ચારિત્ર આપીને પધારજો.”

ગુરુની ચેતવણી,

આચાર્ય મહારાજ કહે છે, “હજી તમારે વાર છે. ત્યાગ-વૈરાગ્યમાં હજી આગળ વધો, અને મુનીમથી સાવધાન રહેજો.”

યશોમતી વિચારમાં પડી. મનને થયું કે ‘હવે વાર શી ? કેટલા ય વખતથી પિતાજીની સલાહ મુજબ ધર્મસાધનામાં લાગી જતાં વૈરાગ્ય તો વધતો જ ગયો છે તો ગુરુ મહારાજ કેમ ના પાડે છે ? પણ એ મહાજ્ઞાની છે. હજી વૈરાગ્ય વધારવાનું કહે છે, ત્યાગમાં આગળ વધવાનું કહે છે, તો ભલે તેમ કરું. પરંતુ મુનીમથી સાવધાન રહેવાનું ફરમાવે છે. એ શું ?’ બાઈ માણસ છે. મુનિના ઉપાશ્રયમાં ઊભા રહેવું નહિ, એટલે મનમાં આશ્ચર્ય અને ક્ષોભ સાથે ત્યાંથી ચાલી જાય

છે. પણ રસ્તે ચિત્ત વિચારમાં ચડી ગયું, ‘મુનીમ તો બહુ સારો પવિત્ર આત્મા છે. વળી મારે ને એને કોઈ મળવાનો કે વાતચીતનો ય પ્રસંગ નથી. હું ભલી ને મારી એકાંત ધર્મસાધના ભલી, તો એનાથી સાવધાન રહેવાનું શું ?’

ગુરુવચન એ પ્રભુવચન :-

વાત સાચી છે, યશોમતીનું જીવન ખૂબ મર્યાદાબદ્ધ છે. કોઈ પરપુરુષ સાથે વાતચીતનો સંબંધ રાખ્યો નથી. અરે ! દષ્ટિ પણ નાખવાની વાત નહિ. તેમ મુનીમ પણ પવિત્ર માણસ છે. પછી અનિષ્ટ બનવાનો કોઈ સંભવ લાગતો નથી. એટલે આશ્ચર્ય થાય છે. વળી પર-પુરુષથી સાવધાન રહેવાનું સાંભળતાં ક્ષોભ પણ થયો. છતાં ગુરુવચન એટલે જાણે પરમાત્માનું વચન માનતી યશોમતી મનોમન નક્કી કરે છે કે ‘ગુરુમહારાજે કહ્યું છે તો જરૂર હું સાવધાન રહીશ, પરંતુ કોઈ પ્રસંગ જ ન આવે એ માટે મારે રસ્તો કાઢવો પડશે.’ એણે મનમાં ઉપાય શોધી રાખ્યો અને ઘરે આવી.

એને વ્યાખ્યાન સાંભળીને તો એટલી બધી ઊંડી અસર થઈ ગઈ હતી કે હમણાં ને હમણાં સંસારનો ત્યાગ કરી ચારિત્ર લઈ લઉં. છતાં ગુરુમહારાજે વિલંબ કહ્યો અને ઉપરથી મુનીમથી સાવધાન રહેવાનું કહ્યું એથી એનું મન ‘અરે ! જ્ઞાનીએ ભાવી કેવો અનર્થ જોયો હશે, એમ ખૂબ ચિંતામાં પડી ગયું, હૈયું... નિરાશ-હતાશ થઈ ગયું. તે ઘરે આવીને ખાધા-પીધા વિના એકાંત ઓરડામાં એકલી જઈ બેઠી.

યશોમતીનું આંતરમંથન :-

યશોમતી વિચારમાં ચઢી કે ‘આ શું ? મારી એક સરખી ધર્મસાધના કરતાં કરતાં ચારિત્રની ભાવના તો મક્કમ બની ગઈ છે અને ગુરુમહારાજ કહે છે હજી તારે વાર છે ! વાર શા માટે ? હું મારા જીવનમાં તપાસું છું તો હવે દુનિયાની કોઈ વાત ઉપર મને રસ દેખાતો નથી. બ્રહ્મચર્ય તો પાલન સાથે ગમી ગયું છે. ત્યારે ખાનપાનનો કોઈ એવો રસ રહ્યો નથી, તેમ કપડાંલત્તાં વગેરેનો પણ શોખ હવે

રહ્યો નથી. બીજી બાજુ આ ઘરવાસના ષટ્કાય જીવોના સંહાર અને અઢાર પાપસ્થાનકભર્યા જીવન પર ભારે અણગમો ઊભો થઈ ગયો છે. સંસાર મને નરકની કેદ જેવો ખટકે છે. કેટલાય વખતથી 'ક્યારે છૂટું, ક્યારે છૂટું' થયા કરે છે. એમાં આચાર્ય ભગવાનની દેશનાએ તો મારા દિલમાં સંસાર પ્રત્યે આગ સળગાવી દીધી છે. તો પછી હવે ચારિત્ર માટે વાર કેમ ? અને કહેનાર ગુરુમહારાજ કોઈ સામાન્ય પુરુષ નથી, મહાજ્ઞાની છે, એટલે એમના વચનમાં ફેર પડે નહિ. જરૂર એમણે કાંક ખામી મારામાં જોઈ હશે. તો હવે મારે શું કરવું ? પૂર્વે કેવાં પાપ કર્યાં હશે કે હજી પણ મારે ચારિત્રમાં અંતરાય થઈ રહ્યો છે ! હે ભગવાન ! દયા કરો મારા ઉપર..."

અહીં જમવાનો સમય થઈ ગયો છે. રોજ તો યશોમતી એની મેળે આવી જમવા બેસી જતી. આજે માતા બોલાવે છે, છતાં આવતી નથી. એટલામાં કુશળચંદ જમવા બેસવાની તૈયારી કરે છે, ત્યારે છોકરીની મા કહે છે,

“જુઓને યશોમતી હજી જમવા નથી આવી, શું કારણ છે ? મેં તો કહ્યું છતાં કાંઈ બોલતી નથી. સૂનમૂન જેવી બેઠી છે.”

બાપ તરત ઊઠીને આવ્યો યશોમતી પાસે, પૂછે છે, “કેમ હજી જમી નથી ?”

પણ કોણ બોલે ? ચિંતાના સાગરમાં સપડાયેલ યશોમતી ગંભીર અને ઉદાસ ચહેરે મોં નીચું ઘાલી બેઠી છે.

બાપની ધાર્મિક લાગણી :-

બાપને ધ્રાસકો પડ્યો “અરે ! આ શું ? આમ તો આ મારો કેટલો વિનય સાચવનારી ! હું બોલાવું ત્યારે મને એ પગે પડીને હાથ જોડી ઊભી રહેનારી ! આજે એને શું ભારે દુઃખ લાગ્યું છે ?”

નીચે બેસીને પૂછે છે, ‘બેન ! કેમ આજે આમ ? શું થાય છે તને ? ઊઠ જમી લે.’

યશોમતી મૌન રહે છે. બાપ કહે છે, ‘ભલી રે ભલી ! આમ

મનમાં ને મનમાં મૂઝાવાનું ? ને આપણા ઘરમાં દુઃખાન ? શું તું જાણતી નથી કે આપણા શ્રાવકના ઘરમાં શોક-સંતાપ અને દુઃખાનને જગા હોય નહિ ? તને શું દુઃખ લાગ્યું છે ? કોઈએ અપમાન કર્યું ? તારી માએ ઠપકો દીધો ? તારે બે પૈસા ધર્મકાર્યમાં ખરચવા વાંધો નડ્યો ? શું છે ? મોઢેથી બોલ. પૈસાનો ખર્ચ થાય એની મને ચિંતા નથી. પરંતુ આપણે ત્યાં અ-સમાધિ કરવાની નહિ !”

કુશળચંદ ધર્મિષ્ઠ છે, એ એવી માન્યતા ધરાવે છે કે ‘પૈસા રહે કે જાય એની બહુ કિંમત નથી, પરંતુ સમાધિ ધન લૂંટાય એ ન પાલવે. કેમ કે એથી પરલોક બગડે છે, અને શું મારો આશ્રિત પરલોક બગડે ? પૈસાની નુકસાની હોય તો તે અહીં પૂરતી જ; જ્યારે પરલોક મોટો સામે પડ્યો છે. એની નુકસાનીને કેમ વધાવી લેવાય ?’

ભગવાનના શાસનની બલિહારી છે. એ શાસન પામેલાના જીવનમાં સ્વપરના પરલોકની દૃષ્ટિ મુખ્ય હોય છે. જિનવચનથી ભાવિત એની મતિ ડગલે પગલે એ જોતી હોય છે કે આમાં મારો અને આશ્રિતનો પરલોક તો નથી બગડતો ને ? એવું કાંઈ અજુગતું બોલવા-ચાલવાનું તો નથી થતું ને ? કે હૈયું તો નથી બગડતું ને ? હૈયું તો એક મહાકિંમતી રત્ન છે. એ બગડ્યું તો તો પછી કેટલાય અનર્થ ઊભા થવાના ! માટે કોઈ એવા રાગ નહિ ધરવાના, મદ-મૂર્છા નહિ કરવાની, કે જે પછી જૂઠ બોલાવે, માયા કરાવે, અનીતિ કરાવે, વૈર-વિરોધ, ઈર્ષ્યા-અસૂયા, ક્લેશ-કલહ વગેરેમાં ઘસડે. હૈયું ન બગડવા દેવું હોય, નિર્મળ પવિત્ર રાખવું હોય, તો આ બધાને તિલાંજલિ જ દઈ દેવાની. સૌને મિત્રવત્ માન્યા રાખવાના જેથી એ દોષો ઊભા ન થવા પામે.

કુશળચંદ પુત્રીને કહે છે, ‘બેન ! જરાય સંકોચ ન રાખ, જે દુઃખ હોય તે કહે. પૈસા ખરચવાની ચિંતા નહિ, પરંતુ આપણા ઘરમાં અસમાધિ, દુઃખાન અને પાપનાં પોટલાં બાંધવાનું ન જોઈએ.’

યશોમતી દુઃખનું કારણ કહે છે :-

યશોમતીએ રસ્તો પહેલેથી વિચારી રાખ્યો હતો કે આચાર્ય મહારાજે મુનીમથી સાવધાન રહેવાનું કહ્યું છે, તો એ સૂચક હોવાથી ભાવી કોઈપણ અનર્થથી બચવા શું કરવું. હવે પિતાના બોલ ઉપર એનામાં હિંમત આવી. એટલે કહે છે,

‘બાપુજી ! મને શું દુઃખ છે તે, માફ કરજો, હું કહી શકતી નથી. પરંતુ એટલું જરૂર કહું છું કે જો આપણા મુનીમને રજા આપી દો અને તે ય એને અહીંથી કોઈ દૂર દેશમાં જઈ વસવાનું, એવું નક્કી કરી આપો તો પછી મને દુઃખ નહિ રહે. હું સમજું છું કે એમાં આપને જૂનો પ્રામાણિક માણસ જવામાં મોટી ખોટ છે; તેમ હું વિધવા છું એટલે અહીં મારો કોઈ અધિકાર નથી. તેથી આમ જ કરો એવો મારો આગ્રહ નથી. પરંતુ પૂછો છો ત્યારે મારા દુઃખને નિવારવાનો આ એકમાત્ર ઈલાજ કહું છું.’

બાપ વિચારમાં પડી ગયો કે ‘શું કાંઈ અજુગતું મુનીમે કર્યું હશે ? પણ એ સંભવિત નથી, કેમ કે એને અહીં ઘરમાં એકલા આવી બેસવાનો પ્રસંગ જ બનતો નથી. તો હવે, હશે શું ? ખેર ! ગમે તે હો, દીકરી ધર્મિષ્ઠ છે, એનું દુઃખ ટાળવું જ જોઈએ.’

એમ વિચાર કરીને પુત્રીને કહે છે, ‘ઓહો ! એમાં શી મોટી વાત છે ? એને રજા આપી દઈશ. માણસ તો એક નહિ ને બીજો મળશે. તારો સંતાપ ટળે એટલે બસ.’

મુનીમને રજા આપે છે :-

યશોમતી પ્રસન્ન થઈ, ઊઠીને જમી લીધું. બાપે મુનીમને બોલાવી કહી દીધું કે ‘જો ભાઈ ! તારી વફાદારી અને હોશિયારીમાં બેમત નથી, એવા તને છૂટો કરવામાં મને નુકસાન પણ છે. પરંતુ એવા સંયોગ ઊભા થયા કે ન છૂટકે મારે તને રજા દેવી પડે છે. વળી જો તારાથી બને તો અહીંથી કોઈ દૂર દેશમાં જઈને રહે અને ત્યાં વેપાર વગેરે કરી શકે એ માટે હું તને વધારામાં રૂપિયા દસ હજાર આપું છું.’

બાકી એમ સમજ કે આ કરવું જ પડશે; અને તું મને કારણ ન પૂછીશ. કેમ કે મારાથી એ કહેવાય એમ નથી.’

કુશળચંદ શેઠની પાપથી બચવા-બચાવવાની જેમ માણસ પ્રત્યે ઔચિત્ય અને ઉદારતા જોવા જેવી છે. રજા તો એમ ને એમ પણ આપી શકત, પરંતુ એમનું માનવ હૃદય એમ કરવા ના પાડે છે. વળી એક મુખ્ય લક્ષ પાપના ભયંકર બંધથી બચવા-બચાવવાનું છે, પછી એની પાછળ પૈસાના ખર્ચ કે નુકસાનની પરવા નથી. માણસ આમાં સ્થિર નથી હોતો એટલે પૈસા બચાવી પાપનાં નુકસાન વહોરી લે છે, અરે ! જરા જૂઠ ન બોલ્યા, તો નુકસાની કેટલી ? બે પૈસા કમાવાના જાય એટલું જ ને ? ત્યારે એ કમાઈ લેવા જતાં જૂઠ બોલી પાપની પરંપરા ઊભી કરાય તે નુકસાન કેટલું મોટું ?

પરચિંતામાં પણ આવું જ બને છે. નિંદા, કૂચલી, ચોવટ, અંટસંટ વિચાર ડાફરિયાં, વગેરે પરચિંતા કરવા ન બેસે તો નુકસાન કેટલું ? જરા વાતો કરી મન ફોરું થતું હોય તે અટકે એટલું જ ને ? પણ મન ફોરું કરવા પરચિંતાનાં એ પાપો કરાય એનું નુકસાન કેટલું ? પરલોકમાં તો મહાનુકસાન છે જ, પરંતુ અહીં ય કેટલીક વાર કેવો અનર્થ મચાવે છે તે આ જ દષ્ટાન્તમાં જોવા મળશે.

મુનીમની લાયકી :- શેઠના બોલ મુનીમે હાથ જોડી વધાવી લીધા. એ શેઠની અંતર વેદના સમજી ગયો. પાછો સાહસિક હતો એટલે મનમાં નક્કી કરી લીધું કે ‘છે શું ? પરદેશમાં આવ્યો હતો છતો જામ્યો, તો ફરી પરદેશ જઈશ, ત્યાંય જામીશ. લલાટ તો સાથે જ છે. ફિકર શી ?’

શેઠને કહી દે છે, “આપનું વચન માથે ચઢાવું છું. જઈશ, દૂર દેશમાં પણ જઈને રહીશ. આપ નિશ્ચિન્ત થાઓ.”

યશોમતીના મન મુજબ બની ગયું. મુનીમ દૂર દેશમાં ગયો. હવે એ ધર્મકાર્યમાં વધુ ઉત્સાહિત થઈ. કેમ કે મન સ્વસ્થ બની ગયું.

સાચી સ્વસ્થતા :-

સ્વસ્થતા માટે તો પ્રભુ આગળ માગીએ છીએ કે 'સમાહિવરમુત્તમં દિન્તુ', 'ઈટ્ઠફલ-સિદ્ધિ' શા માટે ? ચિત્ત ઉત્સાહિત થાય તો ધર્મ-ઉત્સાહ વધે. ત્યારે જો ધર્મોત્સાહ ન વધે તો ચિત્તની સ્વસ્થતા શી ? કેટલાક લોકો એમ માની લે છે કે 'આટલું મળે એટલે ચિત્ત સ્વસ્થ થઈ જાય;' પરંતુ એનું માપ કેટલું ? જીવન નિર્વાહ જેટલું ? ના, મનની ભૂખ જેટલું. એની તૃષ્ણામાં પછી તો તૃષ્ણા ઓર વધે છે. ત્યાં ધર્મઉત્સાહને બદલે ઈંદ્રિયના વિષયો, માનપાન, કીર્તિ વગેરેના ઉત્સાહ વધે છે. એવું કરાવનાર ઈષ્ટપ્રાપ્તિથી થતી માનેલી સ્વસ્થતા એ ક્ષણિક છે, પોકળ છે, સાચી સ્વસ્થતા નથી. કેમ કે ત્યાં ધર્મઉત્સાહ નહિ, પણ પાપસ્થાનકોનો ઉત્સાહ વધે છે. મનની ભૂખ ક્ષણભર શમતાં રાગ, અભિમાન, આસક્તિ, મૂર્ચ્છા, બાહ્ય પ્રવૃત્તિ, આરંભ-સમારંભ વગેરે કેટલું ય ફૂટી નીકળે છે. ત્યારે જીવનિર્વાહ પૂરતી જ ઈચ્છા છે અને તેટલું મળી ગયે ચિત્ત સ્વસ્થ બન્યા પછી ધર્મનો ઉત્સાહ વધે છે.

સ્વસ્થતાને બદલે અસ્વસ્થતા :- જેવું લક્ષ્મી અંગે, એવું બીજે પણ સમજવાનું છે. 'ફલાણો ખોટું દબડાવી ગયો, હવે એને ચાર સુણાવી દઉં તો મારું ઊકળેલું મન સ્વસ્થ થાય, આ માનવું ભૂલભરેલું છે. એમ કરવા જતાં સ્વસ્થતા નહિ, પણ અભિમાન, દ્વેષ વગેરે પોષાવાના; ને એ બધું અસ્વસ્થતા જ છે. ટૂંકો હિસાબ આ છે કે રાગ-દ્વેષ, તૃષ્ણા-આસક્તિ, અહંત્વ વગેરે ઘટે અને ધર્મ-ઉત્સાહ વધે એવી સ્વસ્થતા એ જ સાચી સ્વસ્થતા છે.

શિખરજી યાત્રાએ :- યશોમતીને આ સ્વસ્થતા મુનીમના જવાથી થઈ. એ પછી તો વરસ-દોઢવરસ નીકળી ગયું. ત્યાં દીક્ષાની ચટપટી છે, આચાર્ય મહારાજની રાહ જુએ છે, એમાં એવું બન્યું કે ગામમાંથી કેટલાક માણસ શિખરજી યાત્રાએ જતા હતા, તેથી યશોમતીને પણ એ યાત્રાની ભાવના થઈ. પિતા પાસે મંજૂર કરાવ્યું અને પિતાએ પણ બીજાને ભર-ભલામણ કરી, તથા બધી વ્યવસ્થા કરી આપી. સમૂહની

સાથે યશોમતી યાત્રાએ ઊપડી.

સંસર્ગથી ગુણદોષ :- યશોમતી ધર્મિષ્ઠ છે, તત્ત્વ ભણેલી છે, 'પરંતુ 'સંસર્ગજન્યા ગુણદોષા:' તેવા તેવા સંસર્ગથી દોષ આવે છે, એ ન્યાયે અહીં પણ એવું બન્યું કે યાત્રિકોને રસ્તામાં કામ શું ? કાંઈ નહિ, તે વાતે ચઢ્યા છે. એ વાતો ઘણી તો પરચિંતાની, રસ્તો કાપવો છે, સમય કેમ કાઢવો ?

માણસની પાસે પોતાને લગતી વસ્તુનો રસ નથી, કે વસ્તુના સ્વરૂપની વિશેષ ખબર નથી એટલે તે સંબંધમાં શું વિચારે ? શું બોલે ? આહું ને અવળું, બીજું શું વળી ? એ તો પોતાને એટલે કે પોતાના આત્માને લગતી વસ્તુની પડી હોય, પરવા હોય, લક્ષ હોય તો એના અંગે બોલવા-વિચારવાનું રહે. પણ જીવને ક્યાં આ પડી છે ?

કહો પોતાના આત્માની વસ્તુનો વિચાર અને પરવા ક્યાં અને ક્યારે થાય છે ? વિચાર આવે છે ખરો પણ સ્વને બાદ કરીને ભળતી સંખ્યાતીત વસ્તુનો. 'આ ઢેખાળો વચમાં કોણે મૂક્યો ?' એવો રસ્તાના ઢેખાળાથી માંડી મોટા બંગલા-બગીચા સુધીનો વિચાર આવે છે; પણ 'આ મારા આત્મામાં નિંદાનો ઢેખાળો કેમ પડ્યો છે ? ખાનપાનની કે ધનમાલની કારમી ભૂખ ક્યાં સુધી ઊઠ્યા કરવાની ?' એ વિચાર નથી.

યાત્રામાં આપણો વિચાર :-

યાત્રિકો યાત્રાએ જઈ રહ્યા છે, ત્યાં વિચાર તો એ જોઈએ કે 'આપણે કેવા છીએ અને કેવા ભગવાનને ભજવા માટે જઈએ છીએ ? એમણે પોતાના જીવનમાં શું શું કર્યું ?...' આવું વિચારે તો તો પ્રભુના જીવનની એકેક વસ્તુ પૃથક્કરણ કરી કરીને વિચારતાં કલાકોના કલાકો ક્યાં ચાલ્યા ગયા એનો પત્તો ય ન લાગે. પછી તુલના કરતાં વિચારાય કે 'ત્યારે મારા જીવનમાં તે તે પ્રસંગ-પ્રવૃત્તિની અપેક્ષાએ શું છે ? પ્રભુને કરોડો દેવો અને ઈંદ્રોએ મેરુ શિખર પર અભિષેકનાં

મહાસન્માન કર્યા છતાં લેશમાત્ર ઉત્કર્ષ મનમાં ય લાવવાની વાત નહિ ! આપણને કોઈ લેભાગુ જેવાએ જરાક શી સલામ ભરી, કે આપણો ગુણ ગાયો, ત્યાં ફૂલીને ફાળકો થવાય છે !...’ બસ, આ રીતે વિચારતાં ચાલો તો યાત્રિકપણાના સાચા ભાવ જાગે.

જગતમાં તો ઘણું ય ચાલે છે, નજરે દેખ્યાનું ઝેર છે ને ? :-

અહીં તો યાત્રિકો પરચિંતામાં મગ્ન છે, એટલે યશોમતી પણ એમાં ભળે છે. જીવનું સત્ત્વ ક્યાં છે, જોમ ક્યાં છે કે ‘કદાચ દુનિયા આખી પડે પરચિંતામાં, પરંતુ મારે ખપ છે મારી જાતની-મારા આત્માની ચિંતાનો. હું બધા ઘેરાવાની વચમાં પણ મારી આત્મચિંતા નહિ ભૂલું. મારે શું નિસ્બત છે પરથી ? શું કામ છે પરચિંતાનું ? જગતમાં તો ઘણાનું ઘણું ચાલતું હોય છે, એ બધાની વહી વાંચતો હું ક્યાં બેસું ? એથી મને લાભ પણ શો ? અને દેખ્યાનું ઝેર છે ને ? નજરે નથી ચડતી એવી અસંખ્ય વસ્તુ અને અસંખ્ય ઘટના દુનિયામાં છે; એના તરફ દૃષ્ટિ જ નથી તો ક્યાં એની ચિંતા થાય છે ? ત્યારે નજર પડ્યાનો જ ગુનો છે ને ? તો પછી શું એમ જ માની લઉં કે નજરે પડ્યું જ નથી ? એમ કંઈક સાંભળ્યું તો એના પર ખોટી વિચારણા ચાલે છે ત્યાં પણ જો એ સાંભળ્યું જ ન હોત તો કાંઈ હતું ? ના, મારે જાણે સાંભળ્યું નથી એમ કરવાનું. બસ, પરચિંતાનું મારે કાંઈ જ કામ નથી.’ આ જોમ જોઈએ. એ જોમથી પરચિંતા અટકાવી, પછી તો આત્મચિંતા કરવાને અવકાશ મળી ગયો, એટલે એ સહેલાઈથી ચાલે. ત્યારે,

પરચિંતા અને આત્મચિંતાના ફળ વચ્ચે અંતર કેટલું ? આકાશ-પાતાળ જેટલું !

પરચિંતામાં જડદૃષ્ટિ, અહંત્વ, રાગ, દ્વેષ અને પાપના થોક સાથે ભવની પરંપરા સુધીનાં દુઃખદ ફળ નીપજે છે; ત્યારે

આત્મચિંતા-તત્ત્વચિંતામાં આત્મદૃષ્ટિ સૌમ્યતા, સામ્યભાવ, કર્મક્ષય, સુંદર પુણ્યની કમાઈ અને મોક્ષ નિકટતા લાધે છે !

આવાં ગજબનાં અંતર-તફાવત સમજે તે પછી પરચિંતા-ડાકણને મન ઘરમાં શું કામ ઘાલે ? કે પેસવા દે ?

મંત્રી સુબુદ્ધિ :-

જ્ઞાતાધ્યયન આગમમાં સુબુદ્ધિ મંત્રીનું દૃષ્ટાન્ત આવે છે. એમાં રાજાએ આપેલા જમણમાં રાજા અને બીજાઓ જમણની ચીજોની પ્રશંસા કરી રહ્યા છે, પણ મુખ્યમંત્રી સુબુદ્ધિ કાંઈ જ બોલતો નથી, કેમ કે પક્કો જૈન છે, સમ્યગ્દર્શન ધરાવે છે.

રાજા પૂછે છે, “કેમ મૌન ? કેમ કાંઈ બોલતા નથી ?”

મંત્રી કહે છે, “પુદ્ગલની વિચિત્રતા છે, એમાં શું બોલવું તું ?”

રાજા પરચિંતાના કેફમાં છે, તેથી મંત્રીના ઉત્તરનો મર્મ સમજી શકતો નથી. પાછા બહાર ફરવા નીકળ્યા અને નગરની ખાળ આગળ માત્ર સુબુદ્ધિએ નાકે ડૂચો ન ધર્યો એટલે રાજાએ પૂછ્યું, ‘કેમ મંત્રીજી ! તમને દુર્ગંધ નથી આવતી ?’ તો ત્યાં પણ મંત્રીએ એ જ પુદ્ગલની વિચિત્રતાનો જ ઉત્તર આપ્યો.

રાજા પૂછે છે, ‘આ શું કહી રહ્યા છો ?’

મંત્રી કહે છે, ‘મહારાજ ! અવસરે બતાવીશ.’ શું બતાવવું છે એને ? એ જ કે ‘જડ પુદ્ગલ વિચિત્ર છે, હમણાં સારું તો પછી ખરાબ ! હમણાં એક જાતનું, તો પછી વળી બીજી જાતનું. એમાં હરખ-શોક શા કરવા ? એની ચર્ચાપટ્ટી કે વિચારણા બહુ શી કરવી ? કેમ કે જેને એક વાર વખાણીએ છીએ એને જ પાછું વખોડવાનું બને છે, અને વખોડેલાને વખાણવાનું થાય છે. કહો કે પ્રશંસા કે નિંદા માથે પડે છે, જીવને મૂર્ખ બનાવે છે ! ત્યારે એના વિચારો, પરચિંતા કર્યા કરવાથી કાંઈ સીઝતું તો છે નહિ, ને માનવજીવનનો કિંમતી સમય બરબાદ થાય છે.’ મંત્રીને રાજાને આ બતાવવું છે.

મંત્રીએ મહાન તત્ત્વ બતાવ્યું, પરચિંતા અને પરના હરખ-શોક કરવાનું નકામું છે. છતાં તપાસો તો દેખાશે કે ઊંચી બુદ્ધિના આ ભવમાં પણ કેટલા બધા ધૂમ પ્રમાણમાં હલકી બુદ્ધિનું એ કામ ચાલી રહ્યું છે !

યાત્રિકો પરચિતાનાં ગપ્પાં મારતાં મારતાં માર્ગ વટાવી રહ્યા છે. યશોમતી પણ એમાં તણાય છે.

પરચિતાના વાતાવરણમાં ન તણાવા માટે વિશિષ્ટ જાગૃતિ અને વિશિષ્ટ સત્ત્વ જોઈએ. જેમ રૂપાળી યુવતી પર આંખ ન જ લઈ જવા માટે ભારે જાગૃતિ ને સત્ત્વ જરૂરી છે, એમ બીજાઓ વાતોચીતો ને પરચિતા કરતા હોય ત્યાં કાન ન લઈ જવા, ન સાંભળવા કે સાંભળ્યું ન-સાંભળ્યું કરવા જાગૃતિ અને સત્ત્વ ખીલવવું પડે. 'આમાં જરા ય ન ફસાઉં,' એવી પાકી સાવધાની, પાકી ખબરદારી હોય, તથા તાત્વિક વિચારણા વગેરેના પાકા પુરુષાર્થ ચાલુ હોય તો જાગૃતિ રહે અને સત્ત્વ ખીલે.

યાત્રામાં ઉલ્લાસ :- સંઘ શિખરજી પહોંચ્યો, સુંદર યાત્રા કરી, અને યશોમતીને જીવનમાં પહેલી જ વાર આવી મહાન યાત્રા મળવાથી વીતરાગ પરમાત્મા અને એમના શાસન ઉપર રાગ વધી ગયો, એથી વૈરાગ્ય સતેજ બની ગયો. મનમાં કેવી કેવી ઊંચી ભાવનાના તરંગ ઊઠ્યા ! હવે કેમ જલદી આ ધોર સંસાર છૂટે અને તરત ચારિત્ર મળે એવી તમન્ના-તત્પરતા જાગી.

અહીં હવે સંઘ પાછો ફરે છે. બીજા બીજા તીર્થ ભેટવા રસ્તો બીજો લીધો. એમાં જતાં જતાં એક વાર પેલો છૂટો કરેલો મુનીમ જ્યાં દૂર દેશ-નગરમાં જઈ વસ્યો છે ત્યાં યાત્રિકો જઈ ચઢ્યા. જુઓ ભવિતવ્યતા કેવું અણધાર્યું ઊભું કરે છે !

મુનીમનો ભેટો :-

ત્યાં મુકામ કર્યા પછી નગરના મંદિરોની યાત્રાએ સૌ નીકળી પડ્યા છે; જોગાજોગ યશોમતી એકલી પડી ગઈ છે, એમાં સામેથી મુનીમ આવી રહ્યો છે.

મુનીમ એને જોતાં જ હરખભેર બોલી ઊઠે છે, 'ઓહો બેન ! તમે અહીં ક્યાંથી ? ધન્ય ઘડી ! ધન્ય દિવસ ! આજે આટલા દૂર દેશમાં તમારાં દર્શન થયાં !'

મુનીમ હરખાઈ રહ્યો છે, ધર્મિષ્ઠ પવિત્ર બેનને જોવામાં મલકાઈ રહ્યો છે, ત્યારે બેનને તો એકદમ ધ્રાસકો પડે છે કે, 'અરે ! આ પાછો ક્યાં મળ્યો ! ગુરુએ મને સાવધાન રહેવાનું કહ્યું હતું, તેથી તો આને દૂર દેશ ધકેલ્યો, છતાં પાછો નજરે ચઢી ગયો ! ખેર, હવે ભાગું.'

બેનને પરચિતાનું ભૂત :- ખરેખર તો આ વિચારીને ત્યાંથી ભાગવું જ જોઈતું હતું, જોયો ન જોયો કરી ચાલતી પકડવી હતી, પરંતુ મનને થયું કે 'જરાક ઉત્તર આપ્યા વિના કેમ જવાય ? બિચારો આટલા હરખથી બોલાવે છે ત્યાં કાંઈ પણ બોલ્યા વિના ચાલી જાઉં તો એના મનને કેવું લાગે ?'

આ કેવી વિચારણા છે ? પરચિતાની. જ્યાં જ્ઞાની આચાર્ય ભગવાને સાવધાન રહેવાનું કહ્યું છે ત્યાં આવા વિચારો કરતા બેસવું એ પરચિતા છે. 'મુનીમના મનને શું લાગે કે ન લાગે એ વિચારવું નકામું છે. તું તારું જોખમ પહેલું સંભાળ,' આ જ ખરું કર્તવ્ય છે, પરંતુ પરચિતાનું ભૂત જીવનને એવું વળગે છે કે પોતાનું કર્તવ્ય ભુલાવી દે છે. ત્યારે જોજો અહીં પરચિતા ક્યાં સુધી તાણી જાય છે !

બેન જવાબ દે છે, 'ભાઈ ! આ તો અમે શિખરજી યાત્રાએ ગયા હતા તે હવે પાછા ફરતાં અહીં આવી ગયા.'

આમ કહીને બેનને અહીંથી જતા રહેવું છે પણ મુનીમ તરત બોલી ઊઠે છે, 'એમ બેન ?' ત્યારે અહીં ક્યાં ઊતર્યા છો ? ચાલો આપણું ઘર તૈયાર છે તે એ મૂકીને બીજે ન ઊતરાય. ચાલો સામાન ક્યાં છે ?

બેન એક વાર પરચિતામાં તણાઈ એટલે હવે કેમ, તો કે આ જા ફસા જા. 'ઉત્તર ન આપું તો એને શું લાગે ?' એ ચિંતામાં બેન તણાઈ; હવે બીજો ઉત્તર કરે છે, 'આ તો બીજા યાત્રિકો સાથે અમે ધર્મશાળામાં ઊતર્યા છીએ. અને હવે પાછા તરત જવાનાં છીએ બાકી તમે કાંઈ પારકા થોડા જ છો ?'

મુનીમ કહે છે, ‘પણ એમ તે કાંઈ જવાય ? આપણા ઘેર આવવું પડશે. આ તમારી ભાભી ય બિચારી કેટલીય વાર તમારા ગુણ ગાય છે તે તમને પ્રત્યક્ષ મળીને ખુશી થશે.’

યશોમતી આમ સાવધાન તો છે જ, ‘ક્યારે ભાગું, ક્યારે ભાગું’ એવો આંતરિક વલવલાટ પણ છે, છતાં મુનીમને કેવું લાગે, ભાભીને શું લાગે ? એ પરચિંતામાં ફસાઈ પડે છે ! એટલે હજી ઊભી રહીને જવાબ કરે છે, જવાબ તો સારો છે, એ કહે છે, ‘ના ભાઈ ! હમણાં સમય નથી, બધા રાહ જોતાં બેઠાં હશે. પાછું તરત જવાનું છે. એટલા માટે મારે જલદી જવું જોઈએ. તમારે ત્યાં આવવાનું તો વળી કોઈ અવસર આવશે ત્યારે જોઈશ.’

પરચિંતામાંથી ખસી જવાનું સત્ત્વ :-

જવાબ તો સારો દીધો, તેમ એને સાવધાનીનો ખ્યાલ પણ છે, એટલે અહીંથી ચાલી જવાની ચોકખી ભાવના ય છે; પરંતુ જે મૂળ પરચિંતાની સત્ત્વહીનતા હજી ઊભી રાખી છે એ સડસડાટ પગ ઉપડાવી ચાલતી પકડવાનું નથી થવા દેતી. પરચિંતાનો સામનો કરવા માટે સત્ત્વ જોઈએ છે. તો જ એનાથી વિરુદ્ધ દિશા-આત્મચિંતાના માર્ગે દોડી શકાય. જીવમાં બીજા સત્ત્વ હોવા છતાં જો આ સત્ત્વ નથી તો એવી ફસામણીમાં આવી પડે છે કે પેલાં બીજા સત્ત્વ ધડીભર આવરાઈ જાય છે. યશોમતીમાં ધાર્મિકતા, વૈરાગ્ય, ત્યાગ-તપસ્યાનાં સત્ત્વ ખીલેલાં છે, વધુ ખીલી રહ્યાં છે, પરંતુ પરચિંતાની ગુંડાગલીમાંથી નાસી ભાગવાનું સત્ત્વ ન હોવાથી અહીં અટવાઈ રહી છે; વિચાર કરે છે, ‘મુનીમને કેવું લાગે ? ભાભીને શું લાગે ?’

માનાકાંક્ષા મારે છે :-

ઘણા માણસો આવી ‘બીજાને શું લાગે ?’ એની અટવામણમાં ફસાયા રહે છે. આની પાછળ પોતાની માનાકાંક્ષા કામ રહી હોય છે. ‘સામાને મારા માટે રાશી કલ્પના થાય એ તો ખરાબ,’ આ વિચાર પોતાનું માન-સન્માન ન ઘવાય એવી આકાંક્ષાના ઘરનો છે. દુનિયામાં

માણસો કરોડો-અબજો છે એની ચિંતા નથી, પરંતુ ‘સામે રહેલા ચાર માણસ કે બે કે એક જણ પણ મને ‘આ જરા ઠીક નહિ’ એવો કેમ સમજે ? એની આગળ સહેજ પણ હલકો કેમ દેખાઉં ? એ તો ઠીક નહિ,’ આ ચિંતા છે. આવી રાંકડી ગણતરીમાં જીવ તણાય છે, એ શું વિચિત્ર નથી લાગતું ? અલ્યા કરોડો-અબજોમાંથી બે ચાર જણે તને જરા ઠીક ન માન્યો એમાં શું તારું ઘસાઈ ગયું ? શી મોટી ખોટ આવી ગઈ, તે એટલી બધી એની ફિકરમાં પડ્યો રહે છે કે ‘એને સારું કેમ લગાડું ?’ આવા ઊંચા ભવનાં ઊંચાં કર્તવ્ય મૂકી શું વાતે વાતે આ જોયા કરવાનું કે ‘બીજાની દૃષ્ટિમાં હું સારો લાગું છું ને ?’ એમાં ખબર છે ખરી કે પછી સાચા આત્મહિતનાં ભાન ભૂલી જવાય છે ? આત્મચિંતાને આઘી ઠેલી ડાકણ પરચિંતાને કોટે વળગાડાય છે ?

બીજાને સારું લગાડવાની માનાકાંક્ષા પાછળ પાપો :-

‘બીજા મને સારો ગણે, ડાહ્યો ગણે,’ ‘બીજાની દૃષ્ટિમાં બુદ્ધ ન ગણાઉં, ધરમનું પૂંછડું ન ગણાઉં, હલકો ન લેખાઉં’ એવી વૃત્તિ રહ્યા કરવાથી તો પછી સામો જો સાધુની, સારા ધર્મા શ્રાવકની કે ધર્મનાં અનુષ્ઠાનની નિંદા કરતો હશે તો વિરોધ કરવાનું જીગર નથી રહેતું. કેમ વારુ ? ‘રખે ને એમ કરવા જતાં સામો મને હલકો ગણે તો ?’ તો જો સારો જ ગણાવું છે તો એની નિંદા ભેગો ભળશે, ‘હા ખરી વાત, સાધુ આજે બગડી ગયા છે.’ આ શામાં ટાપસી પૂરી ? ગુરુની નિંદામાં ! એમ સારા ગણવા માટે જૂઠ પણ બોલાય છે, સ્વપ્રશંસાય કરાય છે, ખોટા ખરચાય કરવામાં આવે છે...કેટલાંય પાપ સેવાય છે. શા માટે આવા કેઈ પાપો કરાવનારી એક લાગણી ‘હું બીજાની નજરમાં સારો દેખાઉં, હલકો ન પડું’ રાખવી જોઈએ ? આ ખોટી પરચિંતા છે. શું લાગે ? એની ચિંતા પોતે કરી રહ્યો છે. ભલે ને પોતાના અંગેની હોય, પરંતુ ખરું જોતાં પોતાના અંગેની બીજી બાજુ નથી જોવાતી જે મહત્ત્વની છે. ‘સામાને સારું મનાવવું’ એ જોવા જતાં એ મનાવવામાં જે ખોટું કરવું પડશે, જે નિંદા, યા જૂઠ, યા અન્ય

કાંઈ પાપરૂપ કરવું પડશે એ શું પોતાના અંગેની વસ્તુ નથી ? છે જ અને મહત્ત્વની વસ્તુ છે. એને કેમ ભુલાય છે ? એ ભૂલીને સામાને ખોટું લાગશે તો ? એવી ચિંતા કરવી એ પરચિંતા છે. એ ખતરનાક છે. સોના જેવા જન્મની ખેર કરી રહી છે. હોશિયાર માણસો ધૂળમાંથી સોનું શોધી કાઢે છે, અડબંગ માણસ સોનાની ધૂળ કરે છે. પરચિંતાનું પાપ સુવર્ણસમા જનમને ધૂળ જેવું કરી નાંખે છે.

યશોમતી મુનીમ પાસેથી ભાગવાની ઈચ્છાવાળી છતાં આ પરચિંતામાં અટવાઈ છે. ત્યારે મુનીમને શેઠનું લૂણ ખાધાનો ખ્યાલ છે, તેમજ આ બેનની ધર્મિજતા પર તે આકર્ષિત છે, એટલે લાંબા ગાળે મળેલી બેનની સરભરા કર્યા વિના ક્યાં જવા દે એમ છે ? એટલે એ તો વળગ્યો છે, કહે છે,

“મારી બેનડી ! તે શું એમ જ ચાલ્યા જવાનું ? મારો એક પાણીનો ઘૂંટ પણ તમારા જેવા, નહિ લેવાના ? એટલું ય મારું ભાગ્ય નહિ ? બિચારી તારી ભાભીને ખબર પડતાં કેટલું દુઃખ થશે ? આટલે આવી છો તો એને મળવાનું ય નહિ ? મારું ઘર પણ પાવન નહિ કરવાનું ? એક જરા આવી પાણી પીને જતી રહેજે. પછી છે કાંઈ ?”

બેન ઢીલી પડે છે :-

મુનીમે લાગણી બતાવી, અને યશોમતી હવે એમાં તણાઈ. એને થયું કે ‘આ બિચારો આટલી લાગણી બતાવે છે તો મારે કેમ એમ જ તરછોડાય ? વળી જોઈ. એનું ઘર ક્યાં છે ? કેવું છે ? ભાભી કેમ છે ? અને આચાર્ય ભગવાને સાવધાન રહેવા કહ્યું છે, એમાં પણ ઘરે ભાભી છે એટલે વાંધો નહિ આવે. પછી ઝટપટ ત્યાંથી નીકળી તો જવાની જ છું.’

પરચિંતાનો પગપેસારો :-

આ વિચારણામાં જોજો પરચિંતા કેવી કામ કરી રહી છે. જે મુનીમથી સાવધાન રહેવાની વાત છે અને એટલા માટે તો એને દૂર દેશ ધકેલ્યો છે એની લાગણી પર વિચાર કરવો ને ખેંચાવું એ પરચિંતા

જ છે. ‘બિચારાના મનને કેટલું લાગી આવે ?’ એ આ બાઈ માટે ઘાતક પરચિંતા છે. એણે તો એ વિચારવું જોઈએ કે ‘આવા સંયોગમાં જરા ય લહેવાઈ જવાય નહિ. ત્યાં સવાલ-જવાબ કરવા ઊભું પણ ન રહેવાય. લહેવાઈ જવું એ પરચિંતામાંથી ઊભું થાય છે. એને જવાબ ન આપું, એના ઘેર ન જાઉં તો એ મને કેવી લાગણીહીન માને એ પરચિંતા જ છે.’ સૂક્ષ્મતાથી જોશો તો જ આ સમજવાનું છે.

વળી ‘જોઈ એનું ઘર, મળું ભાભીને...’ આ બધી પરચિંતા છે. જ્યાં ભય છે, જોખમ છે, એ જોવાની ઈંતેજારી શી ? એ થાય તો એ પરચિંતાના ઘરની જ સમજો. આત્મહિતના અભિલાષીને એવી બધી પરચિંતારૂપ ઈંતેજારી, આતુરતા જિજ્ઞાસા ખતરનાક છે.

પરચિંતાથી બચવું હોય તો ‘આ જગતમાં મેં અનંતા કાળમાં ઘણું જોઈ નાખ્યું, હવે હું ધરાઈ ગયો છું,’ આવા વિચારપૂર્વક પર સંબંધી આતુરતા-જિજ્ઞાસાઓને વોસિરાવી દેવી જોઈએ.

જેટલું પરનું-બહારનું જોવા જવાય છે એટલું આત્મચિંતામાંથી આધું ખસાય છે, ને સ્વાત્મઘાતક રાગ-દ્વેષને જગા કરી અપાય છે; કેમ કે રાગ વિનાનું વીતરાગ દર્શન કરતાં આવડતું નથી, એટલે પરદર્શનની સાથોસાથ રાગ કે દ્વેષ-અરુચિ ખડી થઈ જ જાય છે.

વીતરાગ દર્શન આવડે છે ? :-

કહો કે આપણાં પરદર્શન રાગ યા દ્વેષથી ખરડાયેલાં જ થાય છે, અથવા રાગ-દ્વેષોત્પાદક બને છે, માટે એથી સર્પું. રાગદ્વેષ વિનાનાં વીતરાગદર્શન કરતાં આવડે છે ક્યાં ? માટે તો ‘લાવ નવરો છું તો જરા બજારમાં આંટો મારી આવું’ આવા આવા ઉમળકા જાગે છે ! ને એ પરચિંતાની લગનીમાંથી પ્રગટે છે. એ પછી આંટો લગાવતાં કેટલા ય રાગ અને દ્વેષથી જીવને ખરડે છે. પર તરફ નજર નાખો કે મર્યા ! ગમતામાં રાગ, ને અણગમતામાં અરુચિ જાગવા તૈયાર જ છે ! એની પાછળ રાગદ્વેષની દબતા અને કર્મબંધ કેવો ? માટે જ ન જોયામાં નવગુણ પણ પરની ‘તથા’ મૂક્યા વિના આ નહિ બને.

રાગદ્વેષની થાપટથી બચવા :-

વિચાર નથી કે '(૧) જ્યાં ને ત્યાં આંખો ભટકાવીને શો સાર કાઢીએ છીએ ?' (૨) જ્યાં ને ત્યાં કાન ધરીને શું કમાઈએ છીએ ? (૩) જે ને તે મનમાં ઊઠાવી શા લાભ ? રાગ યા દ્વેષ કે બીજું કાંઈ ? અનાદિના રાગદ્વેષથી તો મરી રહ્યા છીએ, હવે પાછી ડગલે ને પગલે એની થાપ શી વધારવી ? એમ કરવામાં તો વીતરાગભાવની નજીક નથી આવતા, દૂર ફેંકાઈએ છીએ.'

છે આ વિચાર ! વિચાર હોય તો કાંક જોવા-સાંભળવાનું આવ્યું, કે નકામો વિચાર આવ્યો, ત્યાં ઝટ મનને થાય કે આ ન જોઉં, ન સાંભળું કે ન વિચારું, તો નુકસાન કાંઈ નથી, અને જો જોવા-સાંભળવા-વિચારવા ગયો તો રાગ-દ્વેષની થાપ ફોગટ વધવાની. આપણે એ મોખ નથી. માટે આંખ-કાન-મનને એમાં જવા જ ન દઉં.'

યશોમતીએ આ ખ્યાલ કર્યો હોત તો મુનીમનું ઘર જોવા ને ભાભી જોવાનો વિચાર ન કરત. પાછી ભાઈને શું લાગે ને ભાભીને શું લાગે એવી વિચારણામાં ય ન તણાત. 'એને લાગવાની સાથે તારે શો નિસ્ખત ? લાગશે લાગવું હશે તે, તું તારું કેમ ચૂકે ?' પણ કહો, અહંત્વમાં તણાય છે, 'મારા માટે એ શું ધારે ?' આ 'મારા માટે' એ અહંત્વ છે. અહંત્વમાં અને પરચિંતામાં ઘસડાઈ-ઘસડાઈ જીવ દૂબળો થઈ રહ્યો છે. આત્માનું આત્મવિચારનું લોહી ઊડી રહ્યું છે એ જ દૂબળાશ.

યશોમતી મુનીમના ઘરે :- યશોમતી ઘસડાઈ; મુનીમને કહે છે, 'ભાઈ ! ચાલો ત્યારે ઘેર, પણ જોજો બહુ મને રોકતા નહિ.'

'ના રે ના; જેવી તારી ઈચ્છા.'

બંને ઘરે આવ્યા. બહારથી જ મુનીમ પત્નીને હાક મારે છે, 'સાંભળે છે ? આ બેન આવ્યા છે.' એક હાક, બે હાક, પણ કાંઈ જવાબ ન મળ્યો.

બેનને કહે છે, 'કંઈક પાણી ભરવા-કરવા ગઈ લાગે છે.'

ત્યાં તો બેન ચોકે છે, 'ભાભી ઘરમાં ન હોય તો તો મારાથી ઘરમાં જવાય જ કેમ ?' આમ પાછી સાવધાન છે. સમજે છે કે જે મુનીમથી સાવધ રહેવાનું છે, એ ઘરમાં એકલો હોય ને હું ઘરમાં જાઉં?

જવાય જ નહિ' એમ વિચારી કહે છે, 'ભાઈ ! ત્યારે હું જાઉં છું.'

પેલો કહે છે, 'અરે બેન ! આટલે આવી ! ને હવે ઘરમાં જરાક પગલાં કર્યા વિના ને પાણીનો ઘૂંટડો ય પીધા વિના જાય છે ? આ તો મારે પુણ્યઘડો આંગણે આવીને ઘરમાં પેઠા વિના ચાલી જાય એવું થયું ! મારું મન દુભાય છે. જરાક આવી જા, પાણી પીને તરત જજે. એટલામાં શું બગડી જાય ?'

પાછી બેન ખચકાઈ મનને થયું કે 'આટલે આવ્યા પછી જરાક માટે શું ? જો હવે એમ જ ચાલી જઈશ તો મને એ કેવી ધારશે ?' બસ ! પાછી આવી આ પરચિંતા. 'બીજો મારી કેવી કિંમત આંકશે,' એવો પોતાના સન્માર્ગને ભૂલીને બીજાનો વિચાર કરાય એ પરચિંતા.

પાછી વળી બેન વિચારે છે, 'સાવધાન તો રહેવાનું જ છે, પરંતુ જરાક પાણી પીને નીકળી જાઉં, એમાં શું થઈ જવાનું છે ?' 'ચાલો ભાઈ ! પતાવો,' કહેતીક ચઢી મેડી પર.

બેનને બહાર બેસાડી મુનીમ અંદર રસોડામાં જઈ દૂધની તપેલી લઈ આવ્યો. કટોરામાં દૂધ કાઢતાં બેનને વાતે વળગાડવા મથે છે. નિર્દોષ છે, પેટમાં પાપ નથી, કોઈ બદદાનત નથી, કેવળ ધર્મિજ બેનના સ્નેહમાં ઝીલે છે. તેથી જરાક વાતોચીતો કરવા ચાહે છે. પાછું મનને એમ પણ છે કે 'એટલામાં પત્ની આવી જાય તો સારું, એ ય બિચારી ખુશી થશે !'

પરંતુ આ બેન સાવધાન છે, તે ક્યાં વાતે વળગે એમ છે ? ઝટ કહી દે છે, 'ભાઈ ! વાતનો સમય નથી, લાવો ઝટ કટોરો પી લઉં. મારે મોડું થાય છે. નહિતર પછી જાઉં છું.' મુનીમ ગભરાયો કે 'વળી આ કાંક જતી રહેશે !' એટલે ઝટ કટોરો ભરી દઈ દે છે, અને પેલી ઝટપટ પીને કટોરો હેઠો મૂકે છે.

એકાંત-પરચિંતા-એટલામાં શું એ વિચાર, ત્રણે ય ભયંકર :-

અહીં સુધી જોજો બંનેનાં મન પવિત્ર છે. મુનીમને ગુણાનુરાગનો ઊભરો છે, ને યશોમતીને એક દાક્ષિણ્ય પાલનની વૃત્તિ છે. આમ છતાં પરિણામ ખરાબ આવવાનું છે, કેમ કે એકાંત છે, યશોમતી પરચિંતામાં તણાઈ છે, અને 'આટલામાં શું' એવી ટૂંકી બુદ્ધિમાં અટવાઈ છે. ત્રણેય ખતરનાક નીવડવાનાં છે, પણ ભોળા જીવને એની ગમ પહેલાં નથી પડતી, પણ કાર્ય બગડ્યા પછી એને જે પસ્તાવો થાય છે, તે પાર વિનાનો હોય છે.

હવે જ્યાં યશોમતી ઊઠવા જાય તે પહેલાં તો મુનીમ કટોરો ફરી દૂધથી ભરી કાઢે છે, અને કહે છે, 'બેન લઈ લે. આટલું લઈ લે. ફરી ફરી ક્યાં મારા ગરીબના ઘેર આવવાની છે ? અને બેન ? તું તો ભારે જબરી, મારું ગરીબનું શાનું સાંભળે ?' એમ જરા મોં મલકાવીને કહે છે.

એટલે યશોમતીને ય જરા હસવું આવી જાય છે, કહે છે, 'ભાઈ ! જબરા તો તમે છો, તે આ મને અહીં તાણી લાવ્યા અને હજી ય ઝટ પાછો કટોરો ભરી દીધો. પરંતુ હવે રહેવા દો, હું તો જઈશ.'

મુનીમ હસતો હસતો હાથ ઊંચા કરી કહે છે, "ના બેન ! ન જવા દઉં."

એટલે યશોમતી ય હસી પડતાં કહે છે, "ભાઈ ! એવું ન કરો."

હાસ્ય બળ હણે છે :- બસ, બગડવાનાં પગરણ મંડાયાં. ગંભીરતા ગઈ, હાસ્ય આવ્યું, એટલે અનર્થનું દ્વાર ખૂલ્યું. પરચિંતા અને 'આટલામાં શું ?'ની ગાડીમાં અનર્થના દ્વાર સુધી આવી ગઈ હતી. હવે હસ્યા એટલે દરવાજો ખૂલ્યો. હાસ્ય એ ઢીલી પોચી વૃત્તિ છે, વિકાર સામે ટકવાનું બળ એ હણી નાખે છે, સિનેમા જોવા નથી જવું, પણ મિત્રના આગ્રહ પર હસીને બોલ્યા કે 'ના ભાઈ ના, રહેવા દે આગ્રહ,' તો

એ હસવામાંથી નિર્ધારથી ખસવાનું થયું સમજો. પેલો કહેશે, 'રહેવા શાનું દે ? આવવું પડશે, આટલું નહિ માને ? નહિ જવા દઉં.' થયું, મન ઢીલું પડવાનું અને સિનેમા તરફ ઘસડાવાના.

ગાંભીર્ય રક્ષણ આપે છે :- એ તો ગંભીર રહો તો જ સન્માર્ગમાં ટકી શકાય. કેમ કે ગંભીરતા એ કડક વૃત્તિ છે. કડકાઈ હોય તો ટકવાનું બળ રહે. કારણ કે ત્યાં નરસા ભાવને પેસવા માટે જગા નથી રહેતી. બાકી હાસ્ય આવ્યું, તો શિથિલ પડ્યા, ટકવાની દીવાલ દોદરી થઈ.

ગાંભીર્ય એ મહાન ગુણ છે. નંદીષેણ મુનિ વેશ્યાને ત્યાં ફસાઈ પડ્યા, પણ ગંભીરપણે જવાબ આપ્યો ત્યાં સુધી તો બચ્યા, પરંતુ જ્યાં વેશ્યાએ હસીને વાત કરવા માંડી અને એની સામે પોતે હસમુખા થયા કે આવી બન્યું.

કૃપણને હસાવ્યો તો :- માણસમાં કૃપણતા હોય અને દાનમાં કાંઈ દેવું ન હોય, ત્યારે એ મોઢું બહુ ગંભીર રાખીને વાત કરે છે. પરંતુ જો સામો હોશિયાર હોય અને ગમે તે પ્રકારે એણે જો આ કૃપણને હસાવ્યો તો આ ભાઈસાહેબને ઢીલા પડવાનો સંભવ. પછી એને કાંઈ ને કાંઈ દેવું પડે છે.

માબાપને હસાવ્યા તો :- એમ માબાપ જ્યાં સુધી ગંભીર હશે ત્યાં સુધી દીકરા-દીકરીની અજુગતી વાતને મચક નહિ આપે. પરંતુ પેલો ઉસ્તાદી કરી માબાપને હસાડી મૂકશે તો ઢીલા પડેલા એ માતાપિતા પેલાની વાત માનવાના, એવું બને છે. સિનેમા જોવા જવું છે, પૈસા જોઈએ છે, માબાપ ના પાડે છે, પણ પછી છોકરા આ ગઠિયાગીરી કરે છે કે માબાપને ગમે તે વાત કાઢી સહેજ પણ હસતા કરે છે ને ? બસ, પછી માબાપ ઢીલા પડે છે અને કહે છે, 'લે ત્યારે આ વખતે જોઈ આવ, પણ પછી બોલતો નહિ.'

લેણિયાતને હસાવ્યો તો :-

હસવા-હસાડવાનો કીમિયો ઉઘરાણી આવેલાને પાછો કાઢવો

હોય ત્યારે પણ કેટલીક વાર અજમાવવામાં આવે છે. એમ જીવનનાં અનેક ક્ષેત્રોમાં એ અજમાવાય છે. એ સૂચવે છે કે ગંભીરતા ચૂકો, હસતા થાઓ એટલે અંતરની કડક વૃત્તિ ઢીલી પડવાની, અને જે કામ ન કરવાનો નિર્ધાર હશે તે કામ કરવા તરફ આત્મા લપસવાનો.

હસવામાં વાસના ટટાર :-

બસ, એવું તો શું પણ અધિક સંભવિત છે. વિજ્ઞાતીયની સાથે હસવામાં વાસના પર ઘણો ય સંયમ રાખ્યો હોય, પરંતુ વિજ્ઞાતીય એટલે કે સ્ત્રીને પુરુષ કે પુરુષને સ્ત્રી સાથે હસી-ખીલીને વાત કરવાનો પ્રસંગ બન્યો એટલે સૂતેલી વાસનાને જાગવાનો મોટો સંભવ રહે છે. અલબત્ત માતા કે બેન સાથેના હસીને વાત કરવામાં વાસનાનો પ્રસંગ ઓછો; ખાસ સંભવિત ન ગણાય, એમ વૃદ્ધામાં પણ ઓછો; કિન્તુ પર યુવાન-યુવતીમાં ઘણો સંભવ રહે છે. મુનીમ અને યશોમતી હવે હસીને સંલાપ કરવા સુધી આવી ગયા છે એ ખતરનાક નીવડવાનું છે.

જગતમાં એકાંત નથી કે આમ જ બને; કિન્તુ સંભાવના મોટી રહે છે. દિયર-ભોજાઈ, પડોશી-પડોશણ, મિત્ર-મિત્રાણી યા સાધુ-સાધ્વી વગેરે જો હસી ખીલીને વાત કરતા થયા, તો પતનને કંકોત્રી મોકલી સમજો. પછી કદાચ વ્યવહારના બંધનથી બાહ્ય એવો અનર્થ ન બન્યો, તો પણ કામરાગનો બીજો કોઈ પ્રકાર ચાલવાનો યા અંતરમાં કામની કોઈ સિદામણ ઊભી થવાની.

મૂળમાં તો વિજ્ઞાતીય સાથે વાતચીતો જ ખોટી; પણ એમાં ય મોં મલકાવીને વાતચીત એ તો મહાભયંકર ! દુનિયામાં કેઈનાં એમાં પતન થઈ ગયાં, સારા પણ ખરાબ થઈ ગયા. માટે જ વિજ્ઞાતીય સાથે હસવા ખીલવાનું ખોટું. ત્યાં તો ખાસ ગાંભીર્ય જોઈએ.

અહીં બંનેએ હવે ગંભીરતા ગુમાવી છે. મુનીમ હસીને કહે છે 'ના બેન, આટલું પાયા વિના તો નહિ જવા દઉં, ત્યારે યશોમતી હસીને કહે છે 'રહેવા દો, રહેવા દો, ભાઈ ! હવે નહિ.'

કાઠિયાવાડી પદ્ધતિએ દૂધ પાવું છે :-

આ હસવાનું થયું ત્યાં સુધી ય બંનેનાં દિલ પવિત્ર છે, છતાં અંતરના દોર ઢીલા પડ્યા સમજો. એમાં મુનીમ હવે કાઠિયાવાડી પદ્ધતિથી દૂધ પાઈ દેવા માગે છે. કાઠિયાવાડી પદ્ધતિ એટલે ? બોચી ઝાલીને મોંમાં મીઠાઈ ખવરાવી દે, આજે તો ખબર નથી, પરંતુ પહેલાં જાન કન્યાને ત્યાં જતી ત્યાં આવું બનતું. જાનૈયા બરાબર પેટ ભરી જમી લે પછી કન્યા પક્ષના ચાર ભાયડા મીઠાઈનો થાળ લઈ નીકળી પડે, અને જાનૈયાને માથું પકડી પકડીને મોંમાં મીઠાઈના મોટા ટુકડા કે ઢેફાં ખોંસી-ઘાલી ખવરાવે.

અહીં પણ હાસ્ય સુધી પહોંચ્યું છે, હવે યશોમતી લેવાની ના કહે છે, એટલે મુનીમ ના બેન આટલું તો પીવું પડશે એમ કહેતોક એક હાથે કટોરો ઊંચકી બીજા હાથે ખભો ઝાલી દૂધ પાવા જાય છે. એમાં હાથનો ખુલ્લા ગળા સાથે સ્પર્શ થયો, ને બંનેને ઝણઝણાટી થઈ, વિકારના તાર ઝણઝણી ઊઠ્યા. પેલી બાઈ હજી પણ ના ના કહે છે, 'ભાઈ ! આમ ન કરો' બોલે છે, પણ મલકતા મોંએ. પાછું ત્યાં એકાંત છે, ત્રીજું કોઈ છે નહિ, વિચારો શું પરિણામ આવે ?

એકાંતમાં સ્ત્રીનો યોગ ભયંકર :-

એકાંત ભયંકર છે, મોટા યોગીઓ અને તે પણ એકલા હોય તો પચાવી શકે; બાકી સ્ત્રી સાથેનું એકાંત તો એમના માટે પણ અનિચ્છનીય. જાણો છો ને સિંહ-ગુફાવાસી મુનિના શા હાલ થયા ? સિંહની ગુફા પાસે નિર્ભીકપણે ચાર ચાર મહિના સુધી ધ્યાનમાં રહેવાની તાકાત હતી, પરંતુ એકાંતમાં કોશા વેશ્યાને જોતાં ગબડી પડ્યા; નિર્લજ્જ બનીને એની પાસે ભોગની માગણી કરી. એ તો સારું હતું કોશા સમજી ગઈ હતી કે 'આ સ્થૂલભદ્ર સ્વામીનો ચાળો કરવા આવ્યા લાગે છે,' તેથી સાવધાન અને બહુ ગંભીર રહી હતી અને ભૂલેલા મુનિને માર્ગ પર લઈ આવી, પરંતુ સાધુ અને સાધ્વી કે શ્રાવિકા એકાંતમાં હસી ખીલીને વાતચીત કરતા હોય, ત્યાં શો

અનર્થ ન નીપજે ?

રહનેમિ મુનિ એકાંતમાં જ ભૂલ્યા ને ? સાધ્વીજી રાજમતીએ તો કોઈ જ ઉપદ્રવ કર્યો નથી, હાવભાવ કર્યા નથી, કે મીઠા બોલ ઉચ્ચાર્યા નથી, છતાં માત્ર એમનું શરીર જોઈ રહનેમિ મૂંઝાયા એટલા બધા કે સીધી ભોગની માગણી કરે છે !

સાધ્વી સાધુના મુકામમાં ક્યારે આવી શકે ? :- એકાંત અને વિજાતીયનો સંયોગ ચિત્તને વિહ્વળ કરે છે, અને જીવને ગુણસ્થાનકની નીચે ઉતારે છે. એમાં વળી મલકતા મોંએ હસતાં-ખીલતાં વાતચીત કરવાનું થાય એટલે સુંવાળી વાસનાઓ જાગ્રત થાય છે, વિકારોના તાર ઝણઝણે છે, અનર્થના પડછાયા આવી ઊભા રહે છે. માટે જ જૈનશાસ્ત્રોએ સાધુ-સાધ્વીની બહુ કડક મર્યાદાઓ મૂકી છે.

નંદની પરીક્ષા :- નંદના પત્નીપણામાંથી રાજરાણી બનેલી લક્ષ્મીને પ્રતિબોધ કરી હવે દીક્ષા અપાવવી છે, એટલે નંદનો જીવ દેવતા, આચાર્ય મહારાજની પરીક્ષા કરવા જાય છે. એને એ જોવું છે કે આચાર્યના મુકામમાં અકાલચારી સાધ્વીને છૂટ છે કે કેમ ? ઓરડીમાં એકલા આચાર્ય અને એકલી સાધ્વીની તો આ વાત જ નથી, પણ સાધુની ભરી વસતિની વાત છે, કે ત્યાં પણ અકાળે સાધ્વીઓ આવે છે કે કેમ ? તે જોવું છે. અકાળ એટલે ? પાક્ષિક ક્ષમાપના, અથવા સૂત્રયોગ-વાચનાના કાળ સિવાયનો કાળ. જોયું કે અકાળે આવતી નથી, છતાં હવે એ જોવું છે કે ભલે અત્યારે દેખાતી નથી, પણ આચાર્ય કોઈવાર અકાળે સાધ્વી આવે તો આવવા દે છે કે મનાઈ કરે છે ? અને છતાં ન માને તો તડકાવી નાખે છે ? જો ના, તો આચાર્યની નિશ્રા કામની નહિ.

નંદ દેવતાએ સાધ્વીનું રૂપ કર્યું અને એક આચાર્યની વસતિમાં પહોંચી ગઈ. ત્યાં આચાર્ય મહારાજ તરત ખબર લે છે, 'કેમ અત્યારે આવ્યા છો ?'

સાધ્વી કહે છે, -“મહારાજ ! માંદી પડી હતી તે સૂત્ર ભૂલી ગઈ

છું. એ લેવા આવી છું. સૂત્ર આપો.”

આચાર્ય કહે છે, 'અત્યારે અકાળ છે, તમારાથી અહીં અવાય જ નહિ, જાઓ, ચાલ્યા જાઓ.'

સાધ્વી દયામણું મોઢું કરી કહે છે, 'પણ મહારાજ ! દયા કરો. ભૂલી ગઈ છું તે સૂત્ર-સ્વાધ્યાય શી રીતે કરું ? આટલી મહેરબાની કરો.'

આચાર્ય મહારાજ હવે કર્કશ શબ્દમાં કહે છે, 'તમને ના કીધી તે સમજતા નથી ? સાધુની વસતિમાં સાધ્વીથી અકાળે અવાય જ નહિ. જાઓ જાઓ હમણાં- જ અહીંથી નીકળી જાઓ. નહિતર પછી અમારે ચાલ્યા જવું પડશે.'

વિચારો સાધુની મર્યાદા. અકાળે સાધ્વીથી અવાય નહિ, તો શ્રાવિકાથી અવાય ? ગામડું ગામ હોય, સાધુ એકલો બેઠો હોય, અને કુમારિકા કે યુવાન સ્ત્રી વિનંતી કરવા આવે, 'મહારાજ ! વહોરવા પધારો;' વિચારો એ કેટલું ઉચિત છે ? શાસ્ત્ર તો જંગલમાં પણ મનાઈ કરે છે. વરસાદ પડ્યો, બે સાધુ ઝાડ નીચે જઈ ઊભા. ત્યાં વળી એક નહિ, પણ બે સાધ્વી આવી તો ય સાથે ઊભા રહેવાય નહિ, રખેને એકેક જણ એકેકની સાથે સંતલસ કરી ગોઠવાઈ જાય તો ? માટે કહ્યું કે ત્યાં પાંચમું કોઈ હોય તો જ ઊભા રહી શકે. તે પણ સામસામા મોઢાં રાખીને નહિ. આચાર-પાલનની આ વ્યવસ્થાને જાણે નહિ, જાણે તો ગણકારે નહિ, અને એકલી સાધ્વી કે શ્રાવિકા અને સાધુ સામસામાં મોઢાં જોતાં વાતોચીતો કરે એ કેટલું બધું જિનાજા વિરુદ્ધ !

સાધુએ પરચક્રપાણ પણ બાઈના શરીર કે મોઢાં સામે જોતાં નહિ આપવાનું, દષ્ટિ નીચી અને બને તો બીજી દિશામાં જ રાખવાની.

સુશીલ અને સમજુ બાઈઓ તથા પુરુષો તો સાધુની દષ્ટિ ઉપરથી પારખું કરી લે છે કે મહારાજ કેટલામાં છે; પછી દષ્ટિનો દોષ દેખાતાં એમને સાધુ ઉપરથી ભાવ ઊઠી જાય છે. દુનિયા આપણે

માની લઈએ એવી ભોળી-ભટાક નથી. સાધુ માની લે કે 'આ મને સારું વહોરાવે છે, અગર વંદના કરી સુખશાતા પૂછે છે, માટે મારા ઘેલા ભક્ત જ છે,' તો એ અજ્ઞાન માન્યતા છે. વંદના કે વહોરાવવાનું તો ભાવ વિના માત્ર ઔચિત્ય ખાતર પણ થાય. આપણાં લક્ષણ સરખાં ન હોય, સતત તો નહિ પણ વચમાં વચમાં ય દષ્ટિ નાખી લેતા હોઈએ, તો ય તે સામા સમજુની ધ્યાન બહાર નથી જતું; એ કિંમત કરી લે છે. વ્યાખ્યાનમાં પણ એવું છે. સાધુની દષ્ટિ સ્ત્રીઓ ઉપર જ જતી હોય તો ડાહ્યા માણસને એ જોઈ વિમાસણ થાય છે, કિંમત કરવાનું મન થાય છે.

નંદ દેવતાએ આચાર્યની પરીક્ષા કરી લીધી, પછી દેવનું રૂપ કરી ક્ષમા માગી, ખુલાસો કર્યો અને લક્ષ્મીને એમની આજ્ઞામાં દીક્ષા અપાવી.

યશોમતીનું શું ? :-

પેલી યશોમતી અને મુનીમ એકલા બેઠા છે, બંને પવિત્ર હતા. પરંતુ હસીને વાત કરવામાંથી હવે મુનીમ પરાણે દૂધનો કટોરો પાવા સુધી પહોંચ્યો, તે પણ બોચી ઝાલી મોઢે કટોરો ભિડાવીને હવે શું બાકી રહે ? બંનેને ઉન્માદ જાગ્યો. બંને ભાન ભૂલ્યાં.

કામનો આવેશ અંધ બનાવે છે :- શું ડર ન લાગ્યો કે પત્ની બહાર ગયેલી કદાચ આવી જશે તો ? ના, કામનો આવેશ ચીજ ભયંકર છે. એ મન મનાવી લે છે. 'એ તો ઘરની પત્ની છે ને ?' 'ભાભી છે તો સ્નેહાળ ભાભી છે ને ?' જ્યાં પ્રત્યક્ષના ડર નહિ, ત્યાં પરોક્ષ નરકાદિ ગતિના ડર શા ? કામનો આવેશ આંધળો છે, આંધળા કરનારો છે, એ જોવા નથી દેતો કે અહીંના ક્ષણવારના સુખની પાછળ નરકનાં અસંખ્ય વર્ષનાં કારમાં દુઃખ સર્જાયાં વેઠ્યાં નહિ જાય !

નરકની ઘોર વેદના :-

ત્યાં ભડભડતી અગ્નિની ભટ્ટીમાં જીવતાં ને જીવતાં શેકાઈ

જવાની પીડાઓ કેમ સહન થશે ? એક તણખો શરીર પર પડે તો ચમચમ થાય છે, ગરમ તપેલી જરાક શી અડી જાય તો ચમકારા થાય છે ત્યાં આખા ને આખા શરીરે આગની ધીકતી જવાળાઓ વચ્ચે સળગવાનું શું સહન થશે ? અને આ એક જ પીડા થોડી છે ? ઘણના ઘાથી કુટાવાનું, અખંડ શરીરે યંત્રની ભીંસમાં કચરાવા-પિલાવાનું, તીક્ષ્ણ ખંજરથી શાકભાજીની જેમ શરીરના ટુકડે ટુકડા થઈ જવા, છરાથી પપૈયાની જેમ આખા શરીરની ચામડી ઉઝરડાઈ જવી, તીક્ષ્ણ શસ્ત્રથી આંખના ડોળા જીભ, કાન, નાક કપાઈ જવાં...આવી બધી કારમી વેદનાઓ, સેંકડો-હજારો-લાખો વરસ નહિ પણ અસંખ્ય વરસો સુધી વેઠવાની આવી ત્યારે શું થશે ? ત્યાં 'બાપા બાપા ! બચાવો બાપલા' કર્યે કોઈ બચાવવા નહિ આવે. એ ત્રાસ આપનાર પરમાધામી અને નરકના બીજા જીવોની આગળ 'માફ કરો, ભાઈસાબ ! હવે પાપ નહિ કરું, આ મારાથી સહન નથી થતું' એવી કરુણ કાકલૂદી ભર્યા અવાજે ક્ષમા અને રક્ષણની પ્રાર્થના કર્યે કોઈ સાંભળશે નહિ. અરે ! ત્યાંની ધરતી સુદ્ધાં દુઃખદ હશે, તલવારની ધારની જેમ પગમાં ભોંકાતી હશે ! ક્ષેત્રની ગરમી ઝેંજિનની વરાળની લાયની જેમ બાળતી અને બાફતી હશે, છતાં ત્યાંથી ભાગીને ક્યાં ય જવાશે નહિ. એવી પીડાઓમાં કાળના કાળ કેમ પસાર થશે ?' એવો કોઈ વિચાર નથી, તેથી કામરાગના આંધળિયા છે, એટલે દુરાચારના માર્ગે દોડ્યું જવાય છે.

નરકની ઘોર આપદાઓનો વિચાર, પશુ-પંખી-કીડા-સ્થાવરકાય સુધીની યોનિઓમાં થતા પતનનો વિચાર, દીર્ઘ કાળ તક દુર્ગતિઓમાં ભટકવાનું થવાનું એનો વિચાર-આવો કોઈ વિચાર તરવરે તો ક્ષણિક અને તુચ્છ વિષયસુખમાં ઝંપલાવાનું ન થાય. ઉત્તમ માનવજીવન સુધી આવ્યા એટલે તો આત્માના કેઈ ભયંકર દોષો દબાઈ ગયા, હવે બીજા દોષોને ઓછા કરવા અને ગુણોને વિકસાવવા માટે અવસર આવી લાગ્યો. સંયોગ અને સામગ્રી મળી પછી એ જ માર્ગે અહીં

મળેલી વિશિષ્ટ શક્તિનો ઉપયોગ કરી ઉદ્દમ કરવાનો કે એથી ઊંધા માર્ગે ?

જગતમાં જન્મ એટલે વિકારનાં સાધનો વચ્ચે ને વાસનાના ઉત્તેજક સંયોગો વચ્ચે ફસામણી, આ સ્થિતિ છે. ત્યાં પછી એ સંયોગ અને સાધનાને વશ થઈ વાસના ઊછાળ્યા કરો અને વિકાર પામ્યા જ કરો, પામ્યા જ કરો ! તો તો ક્યારે ય ઊંધા અવાય જ શી રીતે ? રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ, લોભ-મમતા, હર્ષ-ઉદ્વેગ ઈર્ષ્યા-મદ, અસૂયા-અસહિષ્ણુતા-આ બધા વિકાર છે. એ જ સંસારને ઊભો રાખે છે. જ્યારે ને ત્યારે એ વિકારોને ઓછા કરતા આવો ત્યારે જ આગળ વધી શકાય અને એ વિકારો રોકવા માટે પહેલાં તો એ સંયોગોથી દૂર જ રહો, અને શક્ય ન હોય ત્યાં એ જ સાધન-સંયોગો ઉપયોગી થાય, વિકારોને રોકનારા બને, એવી વિચારણા રાખો.

ઢોરના જીવનનું પુનરાવર્તન એ કલંક છે :- દા.ત. રૂપાળી સુંદર ચીજ સામે આવતાં મનમાં એનાં દર્શનની આતુરતા, આંખમાં ચમક, જોવામાં મનની તન્મયતા, તથા રાગ અને આનંદના ઉછાળા વગેરે ઝટ ઊભા થઈ જાય છે. હવે જુઓ કે આ બધા વિકારો છે અને તે કોઈ ઢોરનું જીવન હોત તો પણ અસંભવિત નહોતા. ત્યારે મનુષ્યપણાના અવતારે પાછું એનું એ ઢોરના જીવનનું પુનરાવર્તન થાય એમાં કોઈ નવાઈ તો નથી ને ? નવાઈ નથી, ઊલટું નાલેશી વહોરવાનું છે, કલંક છે, અહીં બુદ્ધિ વધારે મળી છે તેથી મોટા જોરદાર વિકારો સેવી સેવીને વિશેષ આત્મનાશ વહોરવાનો ધંધો છે.

હવે એ જ મન, બુદ્ધિ તથા આંખોરૂપી સાધન અને રૂપાળી ચીજના સંયોગને વિકાર દાબવાના માર્ગે લઈ જવા હોય તો લઈ જઈ શકાય છે. એ માટે મનુષ્યપણું અને ઉત્તમોત્તમ દેવ-ગુરુ-ધર્મના મળેલા સંયોગોનું મહત્ત્વ સમજવું જોઈએ. પછી બુદ્ધિને, જડનાં મૂલ્યાંકન, જડનું મહત્ત્વ, ને જડની વિશેષતામાં પરોવવા કરતાં સ્વાત્માના મહત્ત્વ, કિંમત અને વિશેષતા જોવા-વિચારવામાં પરોવો, મનને જડના નિરીક્ષણ તરફ

આતુર બનાવવાને બદલે કોઈ ને કોઈ આત્મગુણ વિકાસાવવા માટે આતુર બનાવો. આંખને રાગ-આસક્તિથી યુક્ત જડદર્શનમાં પરોવવાને બદલે વિરાગ, નફરત, ઉદાસીનતા વગેરે ભાવથી મિશ્રિત દર્શન તરફ વાળો, તો વિકારને ઓછા ખીલવાનો દબાવાનો અવસર છે.

વિચાર આ જોઈએ કે કિંમત મારી છે કે જડની ? શા માટે જડ પર વિહ્વળ થવાની જરૂર છે ? જડ એમનું એમ, અને હું વિકારી બનું ? મારા આત્માને ભૂલીને જડને શું મહત્ત્વ આપવું ? મારે સ્વાત્માના ભોગે બાહ્ય જડ તરફ લહેવાઈ જવાની કોઈ જ જરૂર નથી.'

ઉદાસીન દર્શન :- બુદ્ધિનો આ ઉપયોગ કરવા સાથે મનમાં ઉદાસીન ભાવ ઊભો કરવો જોઈએ છે, એટલે કે એક તટસ્થ ત્રાહિત તરીકે માત્ર જોયું એટલું માફ, બાકી 'બહુ સુંદર,' કે 'કાંઈ નહિ, ધૂળ જેવું આ છે,' એવા કોઈ આંદોલન મનમાં ઊભા કરવાના નહિ. વિચાર આવે તો એટલો જ કે 'કાંઈ નહિ જગતના આ ભાવો છે.' જો મનનો ઉપયોગ આ ઉદાસીનભાવને બરાબર પકડી રાખી ક્યો તો રાગ-દ્વેષનાં બંધનથી બંધાતા અટકી જવાશે.

વીતરાગદર્શન કે સરાગદર્શન ? :- વિચારવા જેવું છે કે રાગદ્વેષના અનંત અનંતકાળના કુસંસ્કારો જીવની ઉપર લદાયેલા છે. એના ભારને લીધે જીવ એવો સત્ત્વહીન બની ગયો છે કે જ્યાં કાંઈ જોવામાં આવ્યું, સાંભળવામાં આવ્યું કે વિચારવામાં આવ્યું ત્યાં લગભગ રાગ યા દ્વેષ સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ ધૂસેલો જ છે, વીતરાગદર્શન-શ્રવણ-ચિંતન તો બની શકતું નથી. પણ સરાગ દર્શનાદિ બને છે. સામાન્ય ઉદાસીન ભાવવાળું દર્શન વગેરે કરતાં ય આવડતું નથી. આ સ્થિતિમાં બહેતર છે કે બને તેટલાં અસત્ દર્શન, શ્રવણ અને ચિંતનથી બચ્યા જ રહેવું જોઈએ. બજારમાં ચાલ્યા ત્યાં આડાઅવળા ડાફરિયાં મારતાં ચાલો એટલે સમજી રાખો કે વસ્તુ જોતાં છેવટે સૂક્ષ્મ પણ રાગ-દ્વેષ ઝળકવાના.

રાગદ્વેષનો આતશ :- આ શું છે ? પેલું શું છે ? પેલા કોણ આવે

છે ? ત્યાં કોણ ઊભું છે ?...' આ જિજ્ઞાસા ઊભી કરી, પછી શું એ જોતાં સારું યા નરસું નહિ લાગે ? અને એ લાગ્યું એટલે શું રાગ કે અરુચિ નહિ ઊભી થાય ? બજારના એક આંટામાં આવા રાગ-દ્વેષ કેટલા ઝળકવાના ? એવું જ ઈશદાપૂર્વક આ સાંભળ્યું, પેલું સાંભળ્યું વગેરેમાં રાગ-દ્વેષ સ્ફુર્યા વિના રહેવાના છે ? એમ, વિચારો પર વિચારો કર્યે જાઓ ત્યાં શું રાગદ્વેષની લોથ આવ્યા વિના રહેવાની છે ? બહારનાં દર્શન-શ્રવણ-ચિંતનમાં રચ્યાપચ્યા રહેવું છે એટલે રાગદ્વેષનો આતશ સતત સળગતો રહેવાનો. પર્વતના અગ્નિનો જેમ સતત સળગતા રહેવાનો સ્વભાવ, એમ જીવનો પણ જાણે રાગદ્વેષની જવાળાઓથી સતત ભભૂકતા રહ્યા કરવાનો સ્વભાવ ! એથી એના સંસ્કારો પડ્યા કરવાના.

કુસંસ્કારોનો રાગ વધે છે :-

હવે પરિણામ વિચારો કે રાગદ્વેષના જુગજૂના કુસંસ્કારોના ઢગ ઉપર વધારો થવાનો કે એમાં ઘટાડો ? પૂર્વના રાગદ્વેષના કુસંસ્કારોથી મરી તો રહ્યા છીએ, એમાં વળી વધારો કર્યે જઈને માનવજીવનને કેવું ખરાબગ્રસ્ત કરવાનું ? એમાં કાંઈ મળે છે ? કશું વળે છે ? ના, ઢગલાબંધ બાહ્ય દર્શન-શ્રવણ-ચિંતન તો આવ્યા ને ગયા, આવ્યા ને ગયા, પણ એના કુસંસ્કારોનો ઢગલો વધતો ગયો ! ત્યારે અશુભ કર્મબંધનોનો ભાર વધ્યે ગયો એ તો વળી જુદું ! એથી આ જગતમાં ત્રાસ-તકલીફની કેવીક હારમાળા આવી પડશે, એનો ખ્યાલ કરો. ત્યાંય પાછા આ કુસંસ્કારો જીવને નવા નવા રાગદ્વેષમાં તાણી તાણી પાપપરંપરા જ લાંબી ચલાવવાના કે શુભની પરંપરા ?

થાક્યાની સાવધાની :-

બજારમાં ફરી આવ્યા, અને સેંકડો દર્શન કરી આવ્યા, પણ તેથી કેવળ મનનો તોષ કે બીજું કાંઈ વળવાનું ? એના બદલે જો આ સાવધાની રાખી કે 'ભાઈ ! હું હવે થાક્યો છું, મારે હવે રાગદ્વેષના ભાર નથી વધારવા માટે ડાફરિયાં મારવાં, રહેવા દે, નીચે જોઈને

સીધા સીધા ચાલી જવા દે, જેથી બિચારા જીવજંતુ જીવતાં પગ નીચે ક્યારાઈ જાય નહિ, અને મફતિયા રાગદ્વેષથી બચી જવાય' તો તો એ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ રહે, અને બચાય. બજારમાં શું કે બીજે શું, બાહ્ય દર્શનાદિમાં ટેવાઈ ગયેલા જીવને ખાસ ચીવટ વિના એનાથી બચવું મુશ્કેલ છે. રાગદ્વેષનો ધમધોકાર ધંધો ચાલુ છે, એના કુસંસ્કારની થપ્પી પર થપ્પી ચઢ્યે જાય છે. આવા વિશિષ્ટ બુદ્ધિ અને સમજવાળા જીવનમાં આ ધંધો કર્યો પછી હલકા ભવમાં કઈ દશા ? એના ભાર અહીં ઓછા ન કર્યા પછી આગળ ક્યાં ઓછા કરવાના ? છે કોઈ ક્લાસ ? નવકારવાળી ગણતાં, સામાયિક કરતાં, પૂજા-ચૈત્યવંદન કે સ્વાધ્યાય કરતાં ખણજ તો ઊઠી, 'લાવ જરા પેલું બહારનું જોઈ લઉં, સાંભળી લઉં' અને ત્યાં આંખ-કાન દોડાવ્યા પણ એ વિચારો કે તો પછી આ સુંદર ધર્મક્રિયાઓ સિવાય બીજે ક્યાં બચી શકવાના ? અહીં ય જો રાગદ્વેષવર્ધક દર્શન-શ્રવણ-ચિંતન ચાલુ રાખવા છે તો સંસારમાં તો પૂછવાનું જ શું ?

બસ, મોટી લોથ પરચિંતાની છે. નકામાં દર્શન-શ્રવણ પરચિંતામાંથી ઊઠે છે, અને પરચિંતાને વધારે છે. બીજમાંથી ઝાડ ઊગે છે, અને એ બીજોને પેદા કરે છે. આ પરચિંતા ટાળવા માટેના પાકા નિર્ધાર જોઈએ, અને એની પ્રવૃત્તિમાં ઘટાડો જોઈએ.

એમાં ય જ્યાં વિશેષ ધોખો છે ત્યાં તો ખાસ કરીને પરચિંતાની પ્રવૃત્તિ પર એકદમ કાપ જ મૂકવો જોઈએ, પ્રવૃત્તિ કરતાં જ અટકવું જોઈએ. ત્યાં જો 'આ તો જરાક...એમાં શું થઈ જવાનું છે ?' એવું જો કર્યું ને, તો સમજી રાખવાનું કે બાર વાગ્યા ! પછી એટલી સહજ તરીકે માનેલી પરચિંતાની પ્રવૃત્તિની વાતમાંથી વતેસર થવાનું ! રજમાંથી ગજ થશે ! યશોમતી આમ જ સપડાણી છે. રસ્તામાં મુનીમ મળ્યો, ફાળ પણ પડી છે, છતાં એના આગ્રહ પર 'લાવને ત્યારે એને ખોટું શા માટે લગાડવું ?...જરા ભાભીને ય મળાશે...' એવી પરચિંતા ઊભી કરી, અને 'ભાભી ઘરે છે પછી જરા જઈ આવું એમાં શું વાંધો

આવવાનો હતો ?' એવું 'એમાં શું' કર્યું તો એની પાછળ કેટલું લંગર ચાલ્યું ? આગળ વધતાં વધતાં એ જ મુનીમ સાથે હસીને બોલવાનું, તથા ખભે હાથ લગાડે છે તો લગાડવા દેવાનું, અને ઠેઠ ભાન ભૂલવાનું ચાલ્યું ! પરચિતાને કેટલી ભયંકર કહેશો ?

ભાભીને ન મળ્યાં હોત તો શું બગડી જવાનું હતું ? મુનીમને ઘેર ન જવાથી એને ખોટું લાગ્યું હોત એમાં કેટલું બગડવાનું હતું ? અને આ કેટલું બગડ્યું ? સામાને જરા ખરાબ લાગે એની ચિંતા એ ય પરચિતા જ છે. એ અહીં અતિ ભૂંડી નીવડી.

માણસને પરચિતા કરતી વખતે ખબર નથી પડતી કે આ ઘોર અનર્થોની માતા છે.

પરચિતામાં સત્ત્વ હણાય છે :- જ્યાં પોતાનું આત્મહિત જોખમમાં હોય ત્યાં 'સામાને ખોટું લાગશે તો ?' આ પરની ચિંતા મનમાં ઘાલવી, એ સત્ત્વહીનતા છે; આત્મહિત જાળવવાનું સત્ત્વ નહિ, માટે એવી પરચિતા ઘરમાં ઘલાય છે. જગતમાં આજ સુધી આવા ઘેલા હિસાબ માંડી માંડીને તો જીવે સત્ત્વને ગૂંચળાવી નાખ્યું છે, અને હજી અહીં પણ એના જુગજૂના કુસંસ્કારને મહાલવા દેવા, સક્રિય થવા દેવા, એટલે પછી સત્ત્વ ક્યારે વિકસવાનું ?

'સામાને ખોટું લાગતું હોય તો લાગવા દો હું મારું આત્મહિત, મારી આત્મચિંતા, ધર્મચિંતા નહિ ગુમાવું,' આ નિર્ધાર સત્ત્વના ઘરનો છે. એ નિર્ધાર જૈનને જોઈએ જ.

મુનિ ગોચરીએ જાય છે, ભગતે મુનિ માટે વસ્તુ કરી રાખી છે, એ મુનિ માટે સદોષ છે; તેમ નિર્દોષ પણ ચીજ વહોરાવતાં કોઈ દોષ લાગી રહ્યો છે તો તે પણ સદોષ છે, એવા અવસરે મુનિ જો પેલાના આગ્રહ પર એમ વિચારે કે 'આ જો નહિ લઉં તો એને ખોટું લાગશે' આવું વિચારે તો એ પરચિતા થઈ, ત્યાં પછી લઈ લેતાં સત્ત્વ ગુમાવ્યું.

સત્ત્વ હોય તો પોતાનો કલ્યાણ માર્ગ, પોતાની પુણ્ય-પ્રતિજ્ઞા, પોતાની કુળવટની રક્ષા કરવાનું પહેલું વિચારી, બીજા ત્રીજા પ્રલોભનમાં

કે માન-હાનિના વિચારમાં ન ઘસડાય, પણ એને કોડીની કિંમતના ગણી માર્ગ, પ્રતિજ્ઞા અને કુળવટને બરાબર જાળવવા મથે, કોઈ પણ ભોગે એની રક્ષા કરે. સામાએ જરા આપણને સારા માન્યા તેથી શું વળ્યું ? ત્યારે માર્ગમાંથી ચલિત થયા એટલે તો રખડ્યા, બહાર ફેંકાયા ! કેટલાય જન્મ-જન્માંતરની જહેમત પછી માંડ અહીં માર્ગ જોવા પામ્યા હોઈશું, કેટલી કર્મલઘુતાએ માર્ગમાં પ્રવેશ મળ્યો હશે, તેને હાથે કરીને જોખમાવવી, જોખમમાં મૂકે એવા સંયોગમાં તણાવું, એ વિચારહીનતાનું કાર્ય છે, દુઃસાહસ છે, માર્ગ કરતાં માનની આકાંક્ષામાં તણાવાનું છે. એ માનાકાંક્ષા આત્મહિત ભુલાવી પરની ચિંતા ઊભી કરે છે.

યશોમતીએ ધર્મસાધના તો ખૂબ કરી છે, આત્માને ઠીક ઠીક કેળવ્યો પણ છે, પરંતુ 'ન જાઉં તો મુનીમને ખોટું લાગે, મુનીમ મારા માટે કેવું માને ?' એ માનાકાંક્ષા અને પરચિતામાં ઘસડાઈ. ત્યાં સત્ત્વ હણાયું; અને સત્ત્વ હણાયા પછી માણસનું શું ગજું કે માર્ગમાં ચુસ્ત ચોંટી રહે ? સારી પવિત્ર પણ કન્યાઓ અને યુવાન સ્ત્રીઓ તેવા મહોબ્બતવાળા, કે પાડોશી, યા દિયરીઆ વગેરેની શેહમાં તણાઈ ઉન્માર્ગે ઘસડાવાના દાખલા બને છે ને ? પ્રારંભમાં કોઈ બદવિચાર નથી, પરંતુ 'વાત નહિ કરું, જવાબ નહિ દઉં, તો સામાને ખોટું લાગશે, એ મારા માટે હલકો અભિપ્રાય બાંધશે' એવી માનાકાંક્ષા અને પરચિતામાં તણાવાનું બને છે, પરપુરુષ સાથે વાત નહિ જ કરવાની એ સત્ત્વ ગુમાવે છે, પછી શરમમાં ને શરમમાં અનિચ્છનીય બને એમાં નવાઈ શી ?

મહાઅનર્થ બન્યા પછી યશોમતી ગભરાઈ ગઈ, મુનીમ તો અંદર જ ભાગી ગયો અને એ ધડબડ ધડબડ હેઠે ઊતરી, ગઈ ઉતારે.

યશોમતીનો બળાપો :- સાથેવાળા પૂછે છે,

'કેમ બેન ! કાંઈ દર્શનમાં વાર વધારે લાગી લાગે છે !'

'હા, જરા મોડું થયું.' એમ કહી તો દે છે, પરંતુ કલેજું ધડક

ધડક થઈ રહ્યું છે, હૈયું જાણે ભાંગીને ટુકડા થઈ રહ્યું છે, ! 'હાય ! આ મેં કેવો ઘોર અનાચાર સેવ્યો ! આ હું ક્યાં મુનીમની શરમમાં તણાઈ ! જોયું કે ઘરમાં ભાભી નથી તો ય ત્યાં ટકી ? ધોળા દહાડાના ભરોસે રહી પણ ધોળામાં આ કેવું કાળું કર્યું ? જીવનભર પાળેલા નિર્મળ બ્રહ્મચર્ય પર આ કાળો કૂચડો મેં ફેરવ્યો ? કોણ હું ? કોની દીકરી ? બાપની કેટલી બધી કાળજી અને અનુકૂળતા ? 'ગુરુ કેવા મહાજ્ઞાની મળ્યા કે એમણે ઠીક જ ચેતાવી દીધી હતી ! ધર્મ કેટલો ઊંચો મળેલો' આમ છતાં મેં દુષ્ટાએ આ શું કર્યું ? આ પાપ કરતાં પહેલાં જીભ કચડીને મરી કેમ ન ગઈ ? હવે જો નથી ને ગર્ભ રહી ગયો તો દુનિયામાં મારે ક્યાં ઊભા રહેવાનું ? હે ભગવાન ! હે નાથ ! મેં આપનો કેટલો ભયંકર દ્રોહ કર્યો ! મારું શું થશે ?'

ઘરે આવી પણ... એને આંતર મનોવ્યથાનો પાર નથી. દિલ અત્યંત ઘવાઈ ગયું છે, હતાશ દિલે બીજાઓ સાથે કમે કરીને ઘરે તો આવી, પરંતુ એને ચેન નથી, શુધ-બુધ નથી, બેબાકળી જેવી દેખાય છે.

મા-બાપ પૂછે છે, 'કેમ યાત્રા સારી રીતે થઈ ગઈ ને ? ઉદાસ જેવી કાં દેખાય ?'

શું કહે ? મન તો થાય છે કે 'મારું પાપ કહી દઉં' પણ પાછું મન વાળી લે છે, 'ના ગર્ભ જેવું ન હોય તો કહેવાની જરૂર નથી. કેમ કે નાહક એમના મનને ભારે ઉદ્વેગ થાય.' એટલે ટૂંકમાં પતાવ્યું, 'હા, આપની શુભેચ્છાથી યાત્રા સારી થઈ.'

યશોમતીને ગર્ભ :- પણ કુદરત ક્યાં છૂપી રહે એવી હતી ? યશોમતીને ગર્ભ રહી ગયો હતો, તે હવે જરા વિકસિત થાય એટલી જ વાર છે. એ વિકસિત થતાં એનાં ચિહ્ન પ્રગટ થવા માંડ્યાં, ઋતુ બંધ થઈ ગઈ. માતાને વહેમ પડ્યો, 'કેમ આમ ?'

વર્તમાન દુરાચાર :- આર્યદેશમાં કન્યાઓ, વિધવા અને દીર્ઘકાળ સુધી પરદેશ રહેલા પતિથી અલગ રહેલી સ્ત્રીઓ માથે આ ગર્ભના ભયનું બંધન હતું. કમમાં કમ એથી પણ સદાચારના માર્ગમાં ટકી

રહેવાતું. આજે સંતતિ-નિયમનનાં સાધનોનો જમાનો આવ્યો, પેટમાં દુઃખવાના બહાને ગર્ભાશયનાં ઓપરેશન આવ્યાં, પરિણામ ? ગર્ભ રહેવાની ચિંતા ગઈ, પછી દુરાચાર અને અતિ કામાવેશને કોઈ અંકુશ રહે ? વર્ષો પહેલાં વાંચવામાં આવ્યું હતું કે સંતતિ-નિયમનનાં સાધનોના વેપારીએ કહેલું કે મોટો ભાગ એને કોલેજિયનો ખરીદી જાય છે ! કન્યાઓને સહશિક્ષણમાં જોડો છો, અને ઠેઠ કોલેજ અને યુવક મિત્રો સુધી પહોંચાડો છો, પરંતુ આનો કોઈ વિચાર કરો છો ખરા ? મોટી મોટી કન્યાઓ ઉઘાડા માથા અને લટકતા વેણીના પૂંછડા રાખી ફરે એની પાછળના પ્રત્યાઘાતોનો વિચાર આવે છે ખરો ? શું કામ આવે ? માવતર ખુશી થાય છે, માટે જ તો એની રોક ટોક નહિ ને ?'

ગણિકા અને શ્રાવિકાના વેશ ફરક ખરો ?

સિનેમા-નટી અને કુળપુત્રી કે કુલાંગના, બેયના પહેરવેશ સરખા ? ઢાંકવા જેવાં અંગને ખુલ્લાં મૂકે એના દિલમાં શું કામની આગ સમજવી ? કે સતીત્વ-સદાચારની પવિત્ર લાગણી ?

તમે કહેશો કે એ તો દેશકાળના રિવાજ થઈ ગયા, પરંતુ જરા ઊંડા ઊતરીને વિચારો તો ખરા કે એવા વેશ કર્યા પછી 'પુરુષવર્ગ મારા તરફ જોવા આકર્ષાય છે કે નહિ' એવી વૃત્તિ શું નથી રહેતી ? આ વૃત્તિ શાના ઘરની છે એ વિચારજો. આર્યદેશની કુળબાળાઓ શૃંગાર જાણતી, સંગીત અને નૃત્ય પણ જાણતી, પરંતુ તે પરપુરુષને બતાવવા જરાય ઈચ્છતી નહિ, યાવત્ પોતાના મોઢા તરફ પરપુરુષ દષ્ટિ નાખે એટલુંય એ ઈચ્છતી નહિ, માટે તો એનાં વેશપરિધાન અને ચાલ બહુ સંયમી રહેતાં.

મનમાં લેશ પણ અપવિત્રતા ઊઠે છે ત્યારે પુરુષને ખાસ કરીને પરસ્ત્રીનું અને સ્ત્રીને ખાસ કરીને પરપુરુષનું આકર્ષણ ઊભું કરવું ગમે છે. અંતરમાં ઊઠતી વાસના પર પાકું નિયંત્રણ ન મૂક્યું તો એ આવા કોઈ ચાળા કરાવે છે. માણસને પહેલાં તો કેટલીકવાર ખબરેય નથી પડતી કે 'આ હું વાસનાના ખેલમાં તણાઈ રહ્યો છું.' પરંતુ સૂક્ષ્મ

નિરીક્ષણ કરે તો ખબર પડે કે 'વિજ્ઞાતીયને કેમ આકર્ષવાનું મન થયું? શું દિલમાં વાસનાનું દર્દ તો ઊભું નથી થયું કે જે મને તેવા વિચાર-વાણી-વર્તાવમાં પ્રેરે છે ?'

વાસનાનું દર્દ જ આશ્વાસન શોધે છે :-

દર્દવાળો આશ્વાસન શોધે છે. શરીરનો દર્દી કોઈ એને દવા, વૈદ અને બીજા ઉપાયો વગેરેની વાત કરનાર મળે, દર્દમાં હમદર્દી બતાવનાર મળે તો એને જરાક હૂંફ વળે છે, અને એ એવાને શોધે છે, ઝંખે છે, તથા તેવી વાત કરનાર મળી આવે તો એને વાત કરતાં સાંભળતાં ટાઢક વળે છે. એમ વાસનાના દર્દીની પણ એવી સ્થિતિ છે. એ વિજ્ઞાતીય પાત્રને શોધે છે, પુરુષ સ્ત્રીને અને સ્ત્રી પુરુષને મળી આવતાં જાણે સ્ફૂર્તિ આવે છે, જોતાં વાત કરતાં ટાઢક અનુભવે છે. એ અંદરનું વાસનાનું દર્દ સૂચવે છે.

એક હોસ્પિટલમાં એક યુવાનનું આંખનું ઓપરેશન થયું. ત્યાં નિમાયેલી નર્સ એની સારવાર કરે છે. બંને ઊગતી યુવાનીમાં છે, એટલે નર્સના કોમળ બોલ અને મુલાયમ સ્પર્શમાં ભાઈ લપટ્યા અને એના મીઠા બોલથી નર્સ ભૂલી પડી. હવે જોયું કે જો પાટો છૂટી જાય તો તો પછી હોસ્પિટલમાંથી રજા મળે ! એટલે નર્સની સાથે સંતલસ કરી રાખી, ને જ્યારે પાટો છોડવાનો દિવસ આવ્યો અને ડોક્ટરે પાટો છોડી પૂછ્યું 'કેમ કેવુંક દેખાય છે ?' ત્યારે આ યુવાન કહે છે, 'ઓહ ! મને પ્રકાશ ખમાતો જ નથી, અને આંખમાં બળે છે એવું લાગે છે.'

ડોક્ટરે પાટો પાછો બાંધી દીધો. પછી વળી ડોક્ટરે બે ચાર દિવસ રહીને એ જ પ્રમાણે પૂછ્યું ત્યારે એનો એ જ જવાબ મળ્યો. ડોક્ટર વિચારમાં પડ્યો કે આમ કેમ ? એણે એને અંધારી રૂમમાં લેવરાવ્યો ત્યાં આંખ બરાબર તપાસી જોઈ તો કાંઈ જ ખામી જણાઈ નહિ. છતાં એણે પાછો પાટો બાંધી એને એના ખાટલા પર મોકલાવી દીધો.

વાસનાના દર્દ પાછળ તારાજ :-

ડોક્ટરને ક્યાં ખબર હતી કે આના દિલમાં મોટું દર્દ વાસનાનું હતું. એ દર્દ જ એવું છે કે જરૂર પડ્યે સાજા સારા પાસે 'મારું માથું દુઃખે છે. પેટ દુઃખે છે,' એવા એવા દર્દના ઢોંગ કરાવે, અથવા માંદા પાસે 'હવે મને સારું છે,' એવા ઢોંગ કરાવે. ત્યાં ડોક્ટર-વૈદ્યને શું ખબર પડે કે પેટમાં કે માથામાં નથી દુઃખતું.

વાસનાના દર્દમાં તો માણસો લક્ષ્મી તારાજ કરે છે, શરીર કૂચા કરે છે, આબરૂનું લિલામ કરે છે, અને આધ્યાત્મિક દષ્ટિએ જોઈએ તો કરોડો જન્મોની માનવભવ સુધી ઊંચે આવવાની કમાઈ જોતજોતામાં બરબાદ કરી નાખી દુઃખદ દુર્ગતિઓના પલ્લે પડી જાય છે. ત્યાં પણ અહીં બહુ અભ્યાસ કરેલી વાસનાના દર્દની કારમી પીડા રહે છે, એની પાછળ અઢળક માર ખાય છે, પાપની પરંપરા લંબાવે છે, અને દુર્ગતિના ભવોની પરંપરા ચાલે છે.

બ્રહ્મચર્ય કેમ ? :-

આ બધી પરિસ્થિતિનો વિચાર કરો તો જ્ઞાનીઓએ શ્રેષ્ઠ જીવન તરીકે બતાવેલ માનસિક-વાચિક-કાચિક બ્રહ્મચર્યનો ઝટ ખપ કરવાનું મન થાય. વિચાર આવે કે આ કૂતરા-કૂતરી કે ગદ્દા-ગદ્દીના ખેલ ક્યાં સુધી ? આવા ઊંચા મનુષ્ય અવતારે આ ? વાસનાના દર્દને પોષી પોષીને ક્યાં જવું છે ? એના કેટલા કુસંસ્કારોનો ભાર માથે લાગશે ? જીવન તો જોતજોતામાં પૂરું થઈ જશે, પરંતુ વાસનાનાં દર્દ જો મિટાવ્યાં નહિ અને દર્દ લઈને મર્યા તો પરભવે મિટ્ટી ખરાબ થઈ જશે, નિકંદનનો પાર નહિ રહે ! પછી ત્યાં કોઈ ઔષધ નહિ મળે. એ તો અહીં બધી સગવડ છે, ગુરુઓ છે, શાસ્ત્રોની ઉત્તમ વાતો છે, મહાપુરુષોના ચરિત્રનાં સુંદર આલંબન છે, વિચાર કરી શકવા જોગું ભેજું છે, તેથી વાસના કચડવી સહેલી છે. પણ આ બધું પરભવે હલકા અવતારમાં ક્યાંથી લાવીશ ! અરે એમાંનું એક પણ ઔષધ ક્યાં મળવાનું હતું ? અને વાતમાં માલ શો છે ? જરા, ઈન્દ્રિયોને કહી દેવાનું

છે કે 'હવે હું તારી ગુલામી કરું ? તારી ખણજો પોષું ? ના, હવે તો જરાય તારો હુકમ માનવાનો મારે મોખ નથી, ખપ નથી.' આવો જો વિચાર કર્યા કરાય, તો વાસનાના દર્દને મિટાવવું સહેલું થઈ પડે એવું છે. માટે હૃદયસ્પર્શી વિચાર જોઈએ.

પેલા ડોક્ટરને આમ તો ખબર નહોતી કે શું ચાલી રહ્યું છે, પરંતુ હવે એણે તપાસ કરી કે એના રૂમમાં કઈ નર્સની duty-ફરજ છે. પછી ડોક્ટરે અનુમાન કર્યું કે કદાચ બંનેનો પ્રેમ બંધાઈ ગયો હોય એ સંભવિત છે. એટલે અખતરા ખાતર એણે નર્સની ફેરબદલી કરી નાખી, પેલીના બદલે એક આધેડ ઉંમરની નર્સ ત્યાં ગોઠવી દીધી.

હવે પેલા યુવાને જોયું કે નર્સ બદલાઈ ગઈ લાગે છે, એટલે જ્યાં ડોક્ટર પાટો છોડી પૂછ્યું, 'કેમ, હવે કેમ લાગે છે ?'

આ કહે છે, "બસ હવે બરાબર દેખાય છે."

દર્દ આંખનું કે દિલનું ? :- ડોક્ટર તરત સમજી ગયો, દર્દને કહે છે, 'તમને આંખનું દર્દ નહોતું રહ્યું પણ દિલનું દર્દ ઊભું થયું હતું તે હવે મટી ગયું છે. જાઓ પધારો, હવે ઘેર પધારો.'

ખુવારીના તત્ત્વવાળો કાળ :-

વાસનાનાં દર્દ ભૂંડાં છે. એને પાછા પોષનારાં તત્ત્વ આજે ખૂબ વધી ગયાં. એવા કાળે જાતને અને નાની પ્રજાને નહિ બચાવી લો તો ખુવારીનો પાર નહિ રહે. કુલાચારથી દેવદર્શનાદિ ધર્મ તો થતો રહેશે પણ વાસનાના જાલિમ દર્દ હૃદયને કોચી ખાશે. મંદિર-ઉપાશ્રમમાં પણ દૃષ્ટિને જપવા નહિ દે, મનને ઉન્માદે ચઢાવશે.

યશોમતીને ગર્ભ રહી ગયો છે. એ વધતો ચાલ્યો, ચિહ્નો દેખાયાં, માતાને વહેમ પડ્યો, પૂછે છે, 'આમ કેમ ?'

હવે તો યશોમતી ય સમજી ગઈ છે કે આ ક્યાં અને કેટલું ઇનાં છૂપું રહેવાનું છે ? પરંતુ દિલમાં ભારે આઘાત છે, કહેતાં ખચકાય છે, શું કહેવું ?

જેને સુધરવું છે એને ભૂલોથી ડામ્યે શું વળે ? :-

એના મૌન પરથી માતાનો વહેમ પાકો થાય છે. પરંતુ બાઈ બહુ શાણી અને ધર્મિજ છે એટલે હિંમત નથી હારતી, તેમ છોકરીને ઊધડી લેવાની ઉતાવળ નથી કરતી, કેમ કે ભય છે રબેને એમાં એ કૂવો-હવાડો પૂરે તો ? બે જીવનો ઘાત થાય. માણસ છે ભૂલ થઈ જાય, 'પણ આવી ભૂલ ?' હા, મોહના ઉદય વિચિત્ર છે, કારમી ભૂલો કરાવે. જોવાનું એટલું છે કે હવે એ કેવું વર્તવા ઈચ્છે છે ? હજીય જો લક્ષણ નથી સુધારવાં તો તો કાંઈ કહેવાનું રહેતું નથી. સુધરવું છે તો એને જૂની ભૂલોથી ડામ્યે રાખ્યે કાંઈ નહિ વળે.

માતાનું વાત્સલ્ય :- મા શાણી છે, વાત્સલ્યભર્યા શબ્દે પૂછે છે, 'બેન સંકોચાય છે કેમ ? જે વાત હોય તે ડર્યા વિના કહે. આજ સુધી તું જાણે છે ને કે તને કેવી રાખી છે ? તો તારા પર આટલા બધા સ્નેહવાળી તારી માતાથી છુપાવીશ ? બોલ, હિંમત રાખીને કહે. સૌ સારાંવાનાં થશે. મૂંઝા મા, તારું દુઃખ એ અમારું દુઃખ છે...' કહેતાં કહેતાં મા ગળગળી થઈ ગઈ ! આંખમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં !

યશોમતી પણ ગળગળી થઈ ગઈ, 'વહાલસોચી માતા હજી પણ મારા જેવી કુલાંગાર પુત્રી તરફ આટલો ભાવ રાખે છે ! અહાહાહા માતા તે માતા ! જગતમાં એની જોડ ક્યાં મળે ?'

માનું દિલ તે એનું જ :- વાત સાચી છે માતાનું દિલ એની પાસે જ છે. બાપ, ભાઈ, બેન, સગી પત્ની, પુત્ર-પુત્રી, બધા ખરા, પણ માતાના દિલ જેવા દિલવાળા નહિ. એ તો મા જ દીકરાની સત્તર ભૂલો છતાં એને બહાર ફજેત ન કરે. દીકરાની લાતો ખાધી હોય છતાં એના દિલમાં તો હોય ગમે તેમ તો ય દીકરો છે. નાદાન છે તે એમ કરે છે,- એ રમતું હોય છે, જરૂર પડ્યે જાતે લુખ્ખું કે સાદું ખાઈ દીકરાને એ ચોપડ્યું અને સારું ખવરાવે છે, પોતાના મંદવાડમાં દીકરાએ સેવા ન કરી હોય છતાં દીકરાના મંદવાડ વખતે એ બરાબર કાળજી રાખે છે, આવી આવી તો કેઈ વિશેષતાઓ માતાને વરેલી હોય છે. માતા એટલે વાત્સલ્યનો મેઘ ! દીકરો ગર્ભમાં આવે ત્યારથી

માંડીને એના પર વાત્સલ્યની વૃષ્ટિ કર્યા જ કરે, કર્યા જ કરે !

દીકરા કે દિ ફર્યા ? :-

આમ છતાં જે દીકરા માતા પ્રત્યે ઉદ્દત બને છે, ક્લેશકારી બને છે, અને પત્ની કે મિત્ર વગેરેના મોહમાં ફસીને માતા પ્રત્યે નીતરતી ભક્તિ-બહુમાન ભૂલી ઊલટું દ્રોહ કરે છે, દુશ્મનની ગરજ સારે છે, એ દીકરા છે કે દિ ફર્યા છે ? તપાસો જેને તમે આજે કેળવણી, શિક્ષણ અને વિદ્યા તરીકે માની એના પર ઓવારી જાઓ છો એ શું માતૃભક્તિ શીખવે છે ? માતાના જીવનભર સેવક બન્યા રહેવાનું શીખવે છે ? માતાની ઓળખ કરાવે છે ? જો ના, તો એ શિક્ષણ છે ? કેળવણી છે ? માતાના અસંખ્ય ઉપકાર સામે કૃતજ્ઞતા ન શીખવે, એથી છોકરા કૃતઘ્ન થાય, એ છોકરા શિક્ષિત કે અશિક્ષિત કહેવાય ?

કૃતજ્ઞતા તો ગુણોનો પાયો છે, ઉત્તમ જીવનનો આધાર છે, માણસાઈનું પહેલું લક્ષણ છે. આવી જનમથી મહાઉપકારી માતા પ્રત્યે જે કૃતજ્ઞ નહીં તે બીજાઓ પ્રત્યે કેટલો કૃતજ્ઞ રહેવાનો ? એ જ્યાં સુધી જેની પાસેથી સ્વાર્થ સધાયો રહેતો હશે ત્યાં સુધી એને ચાટુ કરવાનો, પણ સ્વાર્થ સધાઈ ગયા પછી કેમ ?, તો કે ગરજ સરી વૈદ વૈરી કૃતઘ્ન બનતાં કેટલીવાર ? આવાનું ટોળું સાચી કુટુંબ સેવા, જ્ઞાતિસેવા, ગ્રામસેવા, રાષ્ટ્રસેવા, અને દેવગુરુસેવા ય શું કરવાનું ?

માતાપિતા પ્રત્યે કૃતઘ્ન બને એ દેવગુરુની ય વફાદારી ટકાવી શકતો નથી. ત્યારે એ વફાદારી વિના ધર્મની સ્પર્શના થવી મુશ્કેલ છે એ સમજી રાખજો. તપ થઈ જાય, કોઈ બાધા લઈ લેવાય. ભગવાનના દર્શન-પૂજા ય થઈ જાય, પરંતુ ધર્મનો સાચો રંગ દેવગુરુની વફાદારી વિના શાનો ચઢે ? તો ઉપકારી પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતાનું દેવાળું હોય ત્યાં વીતરાગ દેવ-નિર્ગન્થ ગુરુ પ્રત્યે વફાદારી આવવી રસ્તામાં નથી પડી ! માતા મહાઉપકારી છે, એની પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા પહેલા નંબરમાં જોઈએ; અને માતાના વર્ષો સુધી અનેક ઉપકાર તથા એનું સહજ અથાગ વાત્સલ્ય ધ્યાનમાં રખાય તો આ કાંઈ કઠિન નથી.

પરમાત્મા પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા

એથી ય પાછા આગળ વિચારજો કે પરમાત્માનો વળી માતા કરતાં ય કેટલા ગુણો ઉપકાર આપણા ઉપર છે ? તો પરમાત્મા પ્રત્યે કેટલી બધી કૃતજ્ઞતા હૈયે વસાવવી જોઈએ અને સેવાથી દાખવવી જોઈએ ? પરમાત્મા પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા ઊભી કરો તો પણ વફાદારી ઊભી થાય. ત્યારે પૂછો કે પરમાત્મા પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા હોય ખરી ? આનો ઉત્તર એ છે કે હા, પરમાત્મા પ્રત્યે તો મોટામાં મોટી કૃતજ્ઞતા હોવી જોઈએ; કેમ કે સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપકાર પરમાત્માનો છે.

પરમાત્માનો ઉપકાર છે ? :-

માતાના ઉપકાર, પિતાના ઉપકાર, વિદ્યાગુરુના અને ધર્મગુરુના પણ ઉપકાર તો પછી પણ પહેલો અને શ્રેષ્ઠ ઉપકાર પરમાત્માનો છે. એનું કારણ એ છે કે આ મનુષ્યભવ જેવી સદ્ગતિ અને આરોગ્ય વગેરે બીજી પુણ્યાઈ તથા ધર્મ, ધર્મભાવનાઓ અને કલ્યાણ પ્રવૃત્તિઓ બધું જ એમના ઉપકારના પ્રભાવે મળ્યું છે. અહીં આપણને લાવવા માટે માતાપિતા કાંઈ પસંદગી કરીને બજારમાંથી ભેંસ ખરીદી લાવે એમ આપણી પસંદગી કરી શોધી કાઢવા નહોતા ગયા. એ તો પરમાત્માના અચિંત્ય અનુપમ ઉપકારથી આવો ઊંચો ભવ આપણે પામ્યા છીએ, પૂર્વે આપણે એમને ભજેલા, યા એમણે જગતને બતાવેલ ધર્મમાર્ગને સેવેલો, તેથી પુણ્ય દ્વારા આપણે અહીં આવી ગયા.

પૂછો કે તો તો પછી ધર્મમાર્ગ અને પુણ્યાઈ ઉપકારક ગણાય ને ?

પણ આ પૂછતાં પહેલાં એટલું વિચારજો કે પરમાત્મા વિના ધર્મમાર્ગ જગતને મળત જ ક્યાંથી ? અને પુણ્યાઈ ઊભી થાત જ શી રીતે ? માટે મૂળ ઉપકાર પરમાત્માનો છે.

પરમાત્માનો ઉપકાર કેટલો ? :-

હવે એ જુઓ કે ઉપકાર કેટલો ઊંચો છે ! જાઓ જો જગતમાં, તપાસ કરો મનુષ્ય કોણ બનાવી શકે છે ? અરે ! આખો મનુષ્યભવ

નહિ, મનુષ્યપણાના આયુષ્યમાં એક દિવસનો પણ વધારો કોણ કરી આપી શકે છે ? કરોડો રૂપિયા શું, પણ માનો કે ચક્રવર્તીની સમૃદ્ધિ તમારી પાસે હોય અને તે બધી આપી દેવા તૈયાર થઈ જાઓ છતાં તૂટતાં આયુષ્યમાં એક દિવસ વધારી દે એવો કોઈ છે ? મંત્રવિદ્યાથી મોટો દેવ પ્રસન્ન કરો તો ય તે વધારી આપી શકે ? ના, ત્યારે એ વિચારો કે

(૧) માત્ર એક નહિ, પણ હજારો દિવસનું આ આયુષ્ય આપણને મેળવી અપાવવામાં જે પરમાત્માનો અજોડ ઉપકાર છે એ ઉપકારી કેવા ? અને એમનો આ ઉપકાર કેટલો ગજબનો ? એમ

(૨) આરોગ્યાદિની બીજી પુણ્યાઈ કમાવી અપાવવામાં કેટલો મહાન ઉપકાર ? ત્યારે

(૩) ધર્મ-ધર્મભાવના-ધર્મપ્રવૃત્તિ મળવામાં પરમાત્માનો ઉપકાર કેટલો ભવ્યાતિભવ્ય ? એક નવકારનો ધર્મ પણ દેવલોક દેખાડે છે, તો એનું મૂલ્ય કેટલું આંકવું ? એ નવકાર આપનાર પરમાત્માએ આપણા પર કેટલો બધો ઉપકાર કર્યો ગણાય, એનું માપ વિચારશો ?

(૪) એક વખત કરેલી સારી ધર્મભાવના પણ અઢળક પુણ્ય વૈભવ આપે છે, તો એવી અનેક ધર્મભાવના અનેકવાર જે આપણે કરી શકીએ છીએ એમાં મુખ્ય ઉપકાર જે પરમાત્માનો છે, એમના એ ઉપકારનાં મૂલ્ય કેટલાં મૂકવાં ? એમ,

(૫) ધર્મ અને ધર્મપ્રવૃત્તિઓ વગેરેમાં પ્રભુના ઉપકારનાં માપ કાઢી શકશો ?

આ બધાનો જવાબ પરમાત્માનો અનંત ઉપકાર છે. એવા ઉપકારી પ્રત્યે આપણી કૃતજ્ઞતા કેટલી બધી જોઈએ ? એટલો ઊંચો કૃતજ્ઞભાવ હોય તો એ ઉપકાર અને ઉપકારી દિવસમાં કેટકેટલીવાર યાદ આવે ? તો પછી કૃતજ્ઞભાવ અદા કરવા કેટકેટલો ભોગ આપીએ છીએ ? એ વિચારો.

જીવનના કયા મુદ્દામાં પ્રભુનો ઉપકાર યાદ ? :-

યાદ કરવો હોય તો ઉપકાર ડગલે ને પગલે યાદ આવે. પરંતુ જ્યાં અહંત્વ જ આગળ આવતું હોય, અથવા બહુ તો પુણ્યાઈ યાદ કરાતી હોય ત્યાં પરમાત્માનો ઉપકાર શેં યાદ આવે ? નિશાળની પરીક્ષા પાસ કરી તો ‘મારી મહેનતે કરી,’ પૈસા કમાયા તો ‘બુદ્ધિના કે પુણ્યાઈના જોરે કમાયો,’ નીરોગી રહ્યા તો ‘મારી નિયમિતતા અને વ્યાયામથી રહ્યો,’ રોગ મટ્યો તો ‘સારા ડોક્ટરની દવાથી મટ્યો,’ આમાં ક્યાં ય પ્રભુના ઉપકારની યાદ છે ?

મૂળ એ ઉપકાર જ યાદ ન આવે પછી કૃતજ્ઞભાવ વિચારવાનો શો ? અને અદા કરવાનો શો ? વિચાર હોય તો સમજાય કે મૂળ પરમાત્માએ જે ધર્મમાર્ગની સડક બનાવી આપી, એ સડકે કંઈક ચાલવાનું બનેલું, તેમજ આલંબન એમનું લીધેલું તેથી જ અહીં બધું મનમાન્યું બની આવે છે. આપણી મહેનત તો માત્ર નિમિત્તભૂત છે.

દહીંમાંથી માખણ કે પાણીમાંથી ? :-

દહીંમાંથી માખણ કાઢવા પાણી ઉમેરાય અને પછી વલોણું થઈ માખણ નીકળી આવે ત્યાં કોઈ એમ નથી કહેતું કે આ માખણ પાણીમાંથી નીકળ્યું. ‘પણ પાણી ન નાખ્યું હોત તો માખણ નીકળત ખરું ?’ ના, પાણી વિના ન ચાલત, છતાં માખણ અને પાણી વચ્ચે એટલું બધું અંતર છે, તેમજ દહીં અને માખણ વચ્ચે એટલી બધી સમાનતા છે, કે એ જોઈ માખણ દહીંના ઘરનું કહેવાય છે, પાણીના ઘરનું નહિ. માટે તો કહો છો કે પાણી વલોવ્યે માખણ ન નીકળે.

બસ, આ પાણીના સ્થાને તમારી મહેનત સમજો. અને દહીંના સ્થાને પરમાત્માનો ઉપકાર સમજો. પછી મનગમતું મળ્યું એ શેમાંથી મળ્યું એ સમજી શકાશે.

પ્ર.- આપણે ત્યાં તો એવી વાત છે કે વીતરાગ પરમાત્મા કશું કરતા નથી, ભક્ત પર રાજી નહિ, કે નિંદક પર દ્વેષી નહિ, તેમ કોઈને હાથ પકડીને મોક્ષમાં લઈ જતા નથી, પછી આ ઉપકારની વાત ક્યાંથી કાઢી ?

ઉ.- પરંતુ રોજ ચૈત્યવંદનમાં ‘નમુત્યુણં’ બોલો છો એમાં પરમાત્માનો ઉપકાર લખ્યો છે, એ કોણ વિચારશે ? એના વિવેચનશાસ્ત્રમાં સદ્ગતિ વગેરે મળવામાં પરમાત્માનો ઉપકાર કહ્યો છે તે કોણ જાણે ? બુદ્ધિથી જુઓ તો પણ દેખાશે કે પરમાત્માનો અપરંપાર ઉપકાર છે. દુનિયામાં જુઓ પ્રો. આઈન્ટસ્ટીને એક મૂળ શોધ કરી જગત આગળ મૂકી, હવે એના પર આગળ સંશોધન થાય કે યોજનાઓ થાય ત્યાં બધે પ્રો. આઈન્ટસ્ટીનેનો ઉપકાર મનાય છે. તો અહીં પરમાત્માએ અજ્ઞાનના અંધકારમાં અથડાતા જગતની આગળ સાચો ધર્મમાર્ગ મૂક્યો અને એના આધારે આપણે ઊંચે આવ્યા, ને મનગમતું પામતા હોઈએ તો એમાં પરમાત્માનો ઉપકાર જે મૂળ કારણભૂત કે બીજી-ત્રીજી વસ્તુ ?

વીતરાગ પરમાત્મા કાંઈ કરતા નથી એ ગોખી રાખ્યું છે, તેથી પરમાત્માનો અનુપમ ઉપકાર મન પર લવાતો નથી, એટલે પછી કૃતજ્ઞભાવ દિલમાં વારે વારે ક્યાંથી ઝળકે ? બાકી તો ગણધર ભગવાને તો આ સ્તુતિ કરી કે ‘અભયદયાણં, ચક્ષુદયાણં, ...ભગવાન અભય એટલે કે ચિત્તસ્વાસ્થ્ય આપનારા છે, ચક્ષુ એટલે કે ધર્મની રુચિ આપનારા છે...’ આમ કહીને ભલેને આપણે મહેનત કરીને ચિત્તને સ્વસ્થ બનાવ્યું, ખાસ ચાહીને ધર્મરુચિ ઊભી કરી, પરંતુ એમાં મુખ્ય કારણભૂત તો પરમાત્માનો ઉપકાર જ કહ્યો. ‘લોગનાહાણં’ પદમાં પ્રભુને જ ધર્મની ખરેખર પ્રાપ્તિ અને સંરક્ષણ કરનારા ન માનીએ તો ડાહ્યા ને સમજદાર આપણે કે ગણધર ભગવાન ?

ધર્મ-ઉપકારની જેમ આલંબન-ઉપકાર :-

અરિહંત ભગવાનનો અપરંપાર ઉપકાર માન્યા વિના એમના પ્રત્યે કૃતજ્ઞભાવ નહિ જાગે. ‘અહાહા પ્રભુ ! તમારો મારા જેવા રંક ઉપર કેટલો બધો ઉપકાર ! નાથ ! એ ઉપકારના મેરુભાર નીચે હું દબાયેલો છું. જાણું છું તમારા ધર્મઉપકાર અને આલંબન-ઉપકાર વિના મારું કશું ઊપજતું નથી. મારું કાંઈ જ મને મળતું નથી. જે કોઈ મારું મળ્યું છે એ,

હે તાત !, તમારું જ છે.’ આવો ઉપકારનો ખ્યાલ અને કૃતજ્ઞભાવ વારંવાર યાદ કરવો પડશે. ઉપકારમાં ભૂલતા નહિ, એક ધર્મ આપ્યાનો ઉપકાર છે, બીજો આલંબન આપ્યાનો છે; દર્શન-સ્મરણ-પૂજન-ધ્યાન-સ્તુતિ બધું અરિહંતનું થાય તો અનુપમ લાભ મળે. એ દર્શનાદિમાં આલંબન અરિહંતનું કર્યું કહેવાય. ત્યાં અરિહંતનો આલંબન આપવાનો ઉપકાર છે. આ બંને ઉપકાર પ્રત્યે કૃતજ્ઞ બનવાનું છે.

ત્યારે જો કૃતજ્ઞભાવ ખરેખર સ્ફુર્યા કરે તો એનો બદલો તો શું વાળી શકીએ, પણ પરમાત્માની સેવા, એમની આજ્ઞાની આરાધના માટે દિલ તલપાપડ રહ્યા કરે. એ થાય પછી તો કેમ, તો કે

કૃતજ્ઞતા અદા કરવા પૈસા મળતાં ઝટ પહેલી પરમાત્માની ભક્તિ અને એમની આજ્ઞારૂપી ધર્મની સાધના કરી લેવા તરફ લક્ષ જાય. એમ બીજી-ત્રીજી અનેક વાતની અનુકૂળતા મળી કે, ત્યાં ત્યાં પરમાત્માનો ઉપકાર યાદ આવે, હૈયું કૃતજ્ઞભાવથી ઊભરાય, અને પરમાત્મા તથા એમની આજ્ઞાની આરાધના કરી લેવા કોઈ ને કોઈ માર્ગ શોધી કઢાય.

પરમાત્માના આપણા પર અનહદ ઉપકાર હૈયે કોતરાઈ ગયા હશે પછી,

પૈસા હાથ આવ્યા તો પહેલી કબાટ, તિજોરી કે બેંક નહિ, યા કોઈ ઘરખર્ચ નહિ, પણ પહેલું ધર્મખાતું યાદ આવશે, એમાં કાંઈક જમા કરાશે, ભગવાનની પૂજાની સુંદર સામગ્રી ખરીદી લવાશે.

મારું ખાવાનું સામે આવ્યું ત્યાં પહેલું પેટમાં કે છોકરાને નહિ, પણ પરમાત્મભક્તિ, સુપાત્રદાન, સાધર્મિક ભક્તિમાં દેવાશે.

કપડાનો તાકો લઈ આવ્યા, તો પહેલાં જાતનાં કે કુટુંબનાં કપડાં નહિ, પણ ‘આ તો મારા પરમાત્માના ઉપકારની બલિહારી છે’ એમ માની પહેલાં ભગવાનને સુંદર અંગલૂહણાં, સુપાત્રદાન કે સાધર્મિકભક્તિ કરાશે.

મારું કમાઈ પડ્યા તો પહેલાં ઘરવાળાની ડોકમાં કંઠી નહિ પણ

પરમાત્માનું આભૂષણ યા પહેલાં તો કોઈ જિનમંદિર કે ઉપાશ્રયના જીર્ણોદ્ધાર અથવા સાધારણ ખાતામાં ભરણું ભરાશે.

નાક માટે કે નાથ માટે ? :-

આ કહેવાનો એ ભાવ નથી કે ધર્મકાર્યમાં તમે ખરચતા નથી, પરંતુ

કૃતજ્ઞતાની રૂએ ખરચવાનું યાદ નથી, તેથી

(૧) તમે ખરચવા માટે ધર્મક્ષેત્રને શોધતા જાઓ એના બદલે ધર્મક્ષેત્ર તમને શોધતું આવે છે ! અને તમારી આગળ કેટલાય કાલાવાલા કરે છે ત્યારે તમે દો છો. અથવા,

(૨) ક્યારેક તમારી ઈચ્છાથી ખરચો છો ત્યાં નાક માટે ! નાથ માટે નહિ ! નાથે મારા પર અપરંપાર ઉપકાર કર્યો છે તેથી મારે એમની સેવા કરવી જ જોઈએ, એ વિચારને બદલે આટલું ધર્મકાર્ય કરું તો લોકમાં મારું સારું દેખાય એ વિચાર આગળ આવે છે. માટે તો બે હજાર ખરચીને સ્વામી વાત્સલ્ય જમાડવા તૈયાર, પરંતુ ગામમાં દુઃખી સાધર્મીને થોડી પણ રાહત આપવા તૈયાર નહિ. મોટી પૂજા શાંતિસ્નાત્ર ભણાવવા હોંશ, મોટો ગવૈયો, શ્રીફળની પ્રભાવના એ બધાની તૈયારી, પરંતુ આ નિમિત્તે જૈનેતરો જૈન ધર્મની 'અહો કેવો સુંદર ધર્મ !' એવી અનુમોદના લઈ જાય એવું કરાવનાર ઉચિત દાન, પ્રભાવના વગેરેની તૈયારી નહિ. આ બધું શું સૂચવે છે ? નાક અમારું ઊંચું આવે એ લક્ષ છે, પણ નહિ કે 'નાથ પ્રત્યે કંઈક કૃતજ્ઞતા અદા કરું, મૂળ અરિહંત નાથનો ઉપકાર, તો અહીં બધું સારું મળ્યું અને મળતું આવે છે એવા ઉપકારીને કેમ જ ભુલાય ?'

નાક માટે ખર્ચ્યા ત્યાં ઝેરના લાડુનું નાટક :-

પૈસા એના એ જ ખરચાય છે, પરંતુ આશયના ફરકથી લાભમાં મોટો ફરક પડી જાય છે. નાકના માટે ખરચ્યા, ત્યાં લાભ મામૂલી, ને નાથ માટે ખરચવામાં લાભ ઘણો મોટો. પાછું નાકના સારું ખરચ્યા એમ ક્રિયા વિષરૂપ બની મોહના સંસ્કાર ગાઢ નાખે અને તેથી

ભવાંતરે એનું ઝેરના લાડુ જેવું નાટક ભજવાય, ત્યાં દુર્ગતિ યોગ્ય કરણી થાય એ વધારામાં. નાકના માટે ધર્મક્રિયા કરી એ આ લોકના પ્રતિષ્ઠારૂપ ફળના ઉદ્દેશથી ક્રિયા થઈ એ અશુભ છે, વિષક્રિયા છે, અને પાપાનુબંધી પુણ્ય કમાવી આપે છે.

પાપાનુબંધી પુણ્ય કમાયા એટલે ભલે પુણ્ય મળ્યું ખરું પરંતુ એ ઉદયમાં આવશે ત્યારે મોહના સંસ્કારથી બુદ્ધિ બગડશે ! અને થોકબંધ પાપનું ઉપાર્જન કરાવશે !

પુણ્ય છતાં દુર્બુદ્ધિ કેમ ? :-

પુણ્ય પાપાનુબંધી એટલે ? એ જ કે એના ઉદયથી મળેલ લક્ષ્મી વગેરેના લાભમાં બુદ્ધિ પાપની જાગે, અભિમાન થાય, લોભ વધે, પ્રપંચ સૂઝે, મહાહિંસા આરંભ-સમારંભ-જૂઠ વગેરે ખેલાય કે ગાઢ વિષયાસક્તિ જાગે; જેમ વાસુદેવોને જાગે છે. કેમ આમ ? પૂર્વે જે ધર્મ કર્યો એ વખતે એનો ઉદ્દેશ દુન્યવી લાભનો કર્યો તેથી તરણતારણ ધર્મના ઘરમાં મોહ કરવાને લીધે મોહના ગાઢ સંસ્કાર પડ્યા. ધર્મના ઘરમાં તો તરવાનું હતું, મોહને નબળો પાડવાનો હતો, કેમ કે ધર્મની એ તાકાત છે કે મોહને નિર્બળ કરે, પરંતુ કહો કે જાણે એ શક્તિનો સામનો કરી એને ગૂંગળાવી નાખી અને મોહને મહલાવ્યો; તેથી અહીં સંસારક્રિયા કરતાં ધર્મક્રિયામાં મોહના સંસ્કાર ગાઢ પડી જાય એ નવાઈ નથી. એ સંસ્કાર હવે પેલા પુણ્યના ઉદય સાથે જાગ્રત થઈ બુદ્ધિને ભ્રષ્ટ કરે એ સહજ છે.

ધર્મના દવાખાને :- ધ્યાન રાખજો, દુનિયામાં તો જીવનો મોહ ભારોભાર પોષાઈ રહ્યો છે, પરંતુ ધર્મ જે મોહરોગ કાઢવાનું દવાખાનું કહેવાય ત્યાંય પાછો એને પોષવા-વધારવાનું કરતા નહિ; નહિતર એ વિશેષ પાવરધો બની જશે. એના ઉદયમાં જીવ આંધળો થશે, જરાય સાર-અસાર નહિ જુએ, પોતાનું જ હિત શું, અહિત શું એની પરવા નહિ કરે, અને તીવ્ર મોહમાં ઝંપલાવશે. માટે ધર્મના ઘરને દવાખાનું જ રહેવા દો, જ્યારે ત્યાં આવો જ છો તો પછી મોહના રાગ ઓછા

થાય એવું કરો. છાશમાં માખણ જાય ને વહુ ફૂવડ કહેવાય, એવો ધંધો શા માટે ? તન-ધનનો ભોગ આપીને તો ધર્મ કર્યો, હવે ત્યાં જ પાછા મોહ કષાય અને વિષયાસક્તિ મજબૂત કરવી એ મહામૂર્ખાઈનો ધંધો છે. નાક માટે ખરચવામાં આવું થાય છે.

‘નાથ માટે’ની ભાવના : શુભની પેટીમાં ટેક્ષ :-

હવે જુઓ, નાથ માટે ધર્મ-ખર્ચ કરો ત્યાં જેમ પેલામાં નાક સાચવવા-રાખવાની બુદ્ધિ છે, એમ અહીં નાથને સાચવવાની લગની છે.

‘મારા નાથે મારા પર અપરંપાર ઉપકાર કર્યા છે તો મારા કોઈ પણ સ્વાર્થ-ઉપભોગ પહેલાં એમને ન ભૂલું; કાંઈ ને કાંઈ એમને અર્પણ કર્યા વિના સ્વાર્થ ભોગવવા ન બેસું. સ્વામીના ઉપકારથી મળેલું બધું જો જાત અને જાતના માનેલાને માટે રિઝર્વ (Reserved) કરી દઉં, સર્વ હક્ક સ્વાધીન કરી લઉં અને પરમોપકારી નાથને ભૂલું તો હું કેટલો નીચ-નિમકહરામી ગણાઉં ?’

આ ભાવના હૈયે નિરંતર રમતી રહે. એનું ફળ વાતવાતમાં ધર્મ ખર્ચ છે. ઘરમાં શુભની પેટી રાખેલી જ હોય એમાં દરેક નાનેથી મોટા સુધીના ઘરખર્ચ પર જાણે નાથનો ટેક્ષ પડ્યો જ છે ! બાર આનાનું દૂધ લેવા જવું છે, તો પહેલાં બે આના શુભની પેટીમાં નાખ્યા જ હોય. આઠ આનાનું શાક લાવવું છે, તો પહેલાં ૧-૧૧ આનો શુભની પેટીમાં પધરાવ્યો જ હોય. મહેમાન આવ્યા છે, એમની પાછળ ૨-૪ રૂપિયાનો ખર્ચ સંભવિત છે, તો ૪-૮ આના પેટીમાં પહેલા જ નખાઈ જાય; અગર અમુક પ્રમાણમાં ઘી-સાકર વપરાવાના છે, તો દેરાસરમાં દીવામાં ઘી, નૈવેદ્ય મોકલી જ દીધું હોય...આમ ઠામઠામ નાથ પહેલાં, બીજું પછી. બધું સાચવતાં પહેલાં નાથને સાચવવાના, કેમ કે એમના અતુલ ઉપકારે જ અહીં ઉત્તમ જન્મ પામ્યા, જીવીએ છીએ અને પુણ્યાઈ ભોગવીએ છીએ, તો કૃતજ્ઞતા કેમ ભુલાય ?

અરિહંત નાથને પહેલાં સાચવવાની આ તાલાવેલી હોય, સ્વાર્થમાં બધે જ એમને અર્પણ મોખરે રાખ્યું હોય, પછી એની ઉપરનું કોઈ પણ

સુકૃતે ય શાનું નાક માટે થાય ?

નાકનો વિચાર રોકવા :-

નાકનો વિચાર આવે ત્યાં મનને એમ થાય કે ‘છટ્ટ !’ નાકની શી બહુ કિંમત છે ? કિંમત તો નાથની છે. નાથના આધારે જ આપણું આ અસ્તિત્વ છે. એમની આ જીવનમાં જે કાંઈ સેવા-ઉપાસના થઈ તે અમારાં અહોભાગ્ય છે ! એ કરીએ એમાં કોઈ નવાઈ નથી, કેમ કે લીધા પછી દેવાની વાત છે, કૃતજ્ઞતા અદા કરવાની છે. એમ છતાં ય પાછું ભવાંતરમાં સારો જવાબ એ આપનાર છે. પણ એના લોભ કરતાં કૃતજ્ઞતા અદા કરવાનું લક્ષ રાખીએ તો દિલ બહુ નમ્ર બને છે, વીતરાગનું સાચું સેવક બને છે, ફોરું અને માણસાઈવાળું બને છે.

જાતને ભોગ, ને નાથને માટે ભોગ, બેમાં મહાન અંતર :-

આનો આનંદ પણ ઓર આવે છે. મનને થાય છે કે ‘ઉપકારીને હું નથી ભૂલ્યો, નાથ ને વીસર્યા નથી, વારે વારે ભોગ આપીને એમના ઉપકારની સાચી સ્મૃતિ કરી છે.’ જાતને ભોગ ખિલાવ્યાના આનંદ તુચ્છ છે, ક્ષણજીવી છે, ત્યારે નાથને માટે ભોગ આપ્યાના આનંદ અનેરા ઊંચા છે, અમર છે.

નાથની સેવાના આનંદ ‘અમર’ એટલા માટે, કે પછી ગમે તેવાં દુઃખ આવે તો પણ મનને અનુમોદના રહે છે કે ‘ખેર ! દુઃખ તો મારાં પૂર્વ પાપનાં ઉત્તર- પરિણામ છે, પણ સારી સ્થિતિમાં પૂર્વે નાથની જે કાંઈ સેવા થઈ, નાથને ચરણે ધર્યું એ કેટલું સુંદર થઈ ગયું !!’ આમ જે આનંદ અનુભવાય છે, એ જ આનંદની અમરતા, જીવનની છેલ્લી ઘડી સુધી આ આનંદ અનુભવી શકાય છે.

સ્વાર્થભોગના આનંદ-નાશવંત :-

ત્યારે જુઓ કે જાતને ભોગ ખિલાવ્યાના આનંદની આ સ્થિતિ નથી, એમાં તો કાં જો નવા ભોગવામાં અધિક આનંદ આવ્યો તો ય જૂનો આનંદ વિસાર્યે પડ્યો, અને કાં જો દુઃખ આવ્યું તો ય જાણે સુખ કોઈ દેખ્યું જ નહોતું ! અને જીવન દુઃખ-દુઃખથી ભરેલું છે. એવું લાગે

છે ! આઘે ક્યાં જવું, જાતનો જ વિચાર કરી જુઓને; આ જીવનમાં પાંચે ઈન્દ્રિયોથી કેટલાય વિષય-આનંદ અનુભવ્યા ! શું એ અત્યારે હર્ષ કરાવે છે ? કેટલીય વાર પૈસા કમાયાના આનંદ અનુભવ્યા, પણ એ ખર્ચાઈ ગયા પછી એની કમાણીના આનંદ દિલને સુખદ સંવેદન કરાવે છે ? ના, વર્તમાનમાં વધુ કમાયા તો આનો જ આનંદ છે, પેલા તો જાણે ખા ગયા ખો ગયા ! અને જો વર્તમાનમાં ખોટ છે, તો પોક છે, પેલા આનંદ કશું ય આશ્વાસન આપી શકતા નથી. એથી ઊલટું છે અરિહંતનાથને માટે ભોગ આપ્યામાં, ખર્ચ કર્યામાં, કપરા દુઃખમાં પણ એના પૂર્વ આનંદ તાજા થઈ આશ્વાસન આપે છે, 'સારું થયું સારી સ્થિતિમાં કંઈક પણ નાથની સેવા કરી લીધી ! કેમ કે એ લેખે લાગી ! એ કૃતજ્ઞતા-નિમકહલાલીનું પાલન કરાવી ગઈ ! નાથની પ્રત્યે હરામીવેડા કરવાના પાપથી બચાયું. નહિતર ધન ગુમાવ્યા પછી શું કરી શકત ?'

જાતના ભોગવટા કરી લેવામાં અને નાથને માટે આર્થિક વગેરે ભોગ આપવામાં થતા આનંદ વચ્ચે આટલું મોટું આકાશ-પાતાલનું અંતર જોયા પછી હવે કયો આનંદ લૂંટવાનું પસંદ કરશો ? બે આના પાસે છે તો ચાલો ચા પી લઈએ જરા આનંદ થાય, એ ? કે 'ચાલો દેરાસરના ભંડારમાં નાખી દઈએ, યા પ્રભુને ધૂપ કરવા અગરબત્તી લાવીએ, યા છોકરા સામાયિક કરે, ધાર્મિક ગાથા ગોખે, બેસણું કરે, યા કોઈ દુઃખી મળે તો એને આપી દઈએ, મજા આપે !' એ ?

વીતરાગ નાથ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા બજાવ્યામાં અમર આનંદ છે એ મનમાં બરાબર ઘૂંટશો તો એ બજાવવું કાંઈ કઠિન નથી; જાતના ભોગવટાને તુચ્છકારવાનું કશું મોઘું નથી. જરા ગંભીર વિચારની જરૂર છે.

આનંદ ઈચ્છવા છતાં કેમ નહિ ? :-

આનંદ તો જીવનમાં ઈચ્છો જ છો; એના માટે ધખો છો, લોહીનાં પાણી કરો છો. પરંતુ સાર શું ? અસાર શું ? એનો વિવેક નથી, તેથી અસાર આનંદ પાછળ કુટાઓ છો, અને અંતે મધમાખીના

જેવા બેહાલ ભોગવો છો.

એથી એમ નથી કહેવું કે 'હમણાં ને હમણાં એ બધા જડ-ભોગવટાના અસાર આનંદ મૂકી દો' પરંતુ એટલું જરૂર શિખવાડવું છે કે એ દરેક આનંદ લૂંટવા પહેલાં, મહાલવા પહેલાં અરિહંત નાથ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા બજાવો, ભોગ આપીને બજાવ્યાના આનંદને ગોઠવી દો.

એટલે શું ? સમજી ગયા ? દુન્યવી દરેક રંગરાગ ને મોજમજાહમાં આપ્યા પેલા નાકા પર નાથ પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતાનો કાંઈ ને કાંઈ અમલ મૂકી દો. દિલમાં વારંવાર આ લાવો કે 'પ્રભુ ! આ રાંક સેવક પર કેટલો બધો તારા ઉપકારનો ધોધ ! તને તન-મન-ધન બધું જ સોંપી દઉં તો ય ઓછું છે. પણ નબળો મૂઓ છું, નિર્લજ્જ-નહોર છું તે મોહમાયા અને દુષ્ટ ઈન્દ્રિયોને જઈ જઈને સમર્પું છું. છતાં નાથ ! હંમેશાં વારંવાર તારે ચરણે ધરવાની સ્ફુરણા કરાવ્યા કરજે...' વારંવારની આવી પ્રાર્થના જાગૃતિ આપશે, બળ આપશે, પ્રવૃત્તિ કરાવશે.

પ્રાર્થનાની અતિ જરૂર :-

પ્રાર્થનામાં અદ્ભુત તાકાત છે. શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ કહે છે 'પ્રાર્થનાત એવ ફલસિદ્ધિઃ' પ્રાર્થનાથી અવશ્ય ફળ સિદ્ધ થાય છે. ગણધર ભગવાનોએ 'નમોત્યુષાં અરિહંતાણાં ભગવંતાણાં'-અરિહંત ભગવંતોને નમસ્કાર થાઓ; 'તિત્થયરા મે પસીયંતુ'-તીર્થકરો મારા પર પ્રસાદ કરો. 'સમાહિવરમુત્તમં દિંતુ'-ઉત્તમ ભાવસમાધિ આપો આ બધી પ્રાર્થના અમસ્તી નથી કરી; પ્રાર્થનાની ગજબ શક્તિ જાણીને કરી છે. સાચા દિલની અને ગદ્ગદ હૈયાની પ્રાર્થના આંતરવૃત્તિઓનું વલોણું કરે છે, અસાર મલિન વૃત્તિઓના કૂચા દૂર ફેંકતી જાય છે, અને સારભૂત પવિત્ર વૃત્તિઓનાં માખણ હાથમાં આપે છે. બસ પ્રાર્થના સાચા અને ગદ્ગદ દિલે કર્યે જાઓ.

પ્રાર્થના ધર્મબીજ : અમલ વરસાદ :-

પ્રાર્થના વારંવાર કરો. જેની પ્રાર્થના કરો છો એની આંતરિક રુચિ સતેજ બને છે, અને રુચિ એ બીજ છે, એમાંથી અંકુર ફૂટે છે,

ડાળ-પાંખળાં અને ફળ તૈયાર થાય છે. અહિંસાની પ્રાર્થના કરો તો તે, સત્ય કે ક્ષમાની કરો તો તે, કૃતજ્ઞતાના અમલની કરો તો તે, બીજ અવસ્થામાં આવશે. સાથે શક્ય થોડો પણ અમલ કરવાનું ભૂલશો નહિ. છતી શક્તિનો અમલ નહિ કરો તો નવી મોટી શક્તિ ક્યાંથી મળવાની હતી ? પ્રાર્થના બીજારોપણ કરે છે વાત સાચી, પરંતુ એના પર શક્ય પ્રવૃત્તિનો વરસાદ વરસતો રહેવો જોઈએ. તો ય પ્રાર્થનારૂપી બીજ તો જોઈશે જ.

નાથને હૈયું વીનવ્યા કરે 'પ્રભુ ! કૃતજ્ઞતા વારંવાર અદા કરવા પ્રેરણા દેજે સ્ફૂર્તિ દેજે;' અને સાથે સાથે પહેલાં કહ્યું તેમ ઠામ ઠામ કૃતજ્ઞતા શક્ય પ્રમાણમાં બજાવતા રહેવાય, જુઓ પછી એનો આનંદ કેવો અદ્ભુત આવે છે !

તો કૃતજ્ઞતાની પ્રાર્થનામાં શું આવ્યું ?

સુકૃત નાકને માટે નહિ, પણ નાથને માટે કરવાનું માગ્યું. એમ કરશો તો જ આ મહાઆનંદ-અમર આનંદના ભાગી થવાશે.

સુકૃત નાકને માટે કરવામાં નુકસાન કેટલાં ? :-

(૧) એક તો અભિમાન પોષાશે, નાથ પ્રત્યે નમ્રતા નહિ ! વળી,

(૨) હૈયું કડક થશે, પ્રભુ પ્રત્યે ગદ્ગદ નહિ !

(૩) દષ્ટિ લોક તરફ રહેશે, તારણહાર અને આ ભયંકર ભવસાગરમાં એકમાત્ર શરણભૂત પરમાત્મા તરફ નહિ !

(૪) મમત્વ વિનશ્ચર ઠગારા અને મૂર્ખ બનાવનારા જડ શંભુમેળા ઉપર કેળવાશે, મજબૂત બનશે, પણ અવિનાશી, મહાવિશ્વાસપાત્ર નાથ, સુજ્ઞ બનાવનાર નાથ અરિહંતદેવ ઉપર નહિ !

વિચારશોને આ બધું ?

વિચાર વિનાના આંધળિયાથી કઈ કઈ દુર્દશા ? :-

વિચાર્યા વિના ઠેકાણું નહિ પડે. વિચાર વિનાના આંધળિયા તો અનંતકાળ આપણે કર્યા, પરંતુ એનાં ફળરૂપે આજે આપણી કઈ દશા

છે તે જુઓ ?

(૧) કર્મના કંગાળ ગુલામ ! (૨) દેહની અધમ કેદમાં પુરાયેલા !

(૩) અનેકાનેક ઈચ્છાઓના જાલિમ ખરજવાના દર્દી !

(૪) ધાર્યું-ઘણું ઓછું અને નહિ ધાર્યું તથા અણગમતું ઘણું ઘણું પામનારા !

(૫) સત્તાએ અનંતજ્ઞાનના માલિક છતાં પ્રગટરૂપે માથા પાછળ પણ નહિ દેખી શકનારા

(૬) સત્તાએ અનંતા સુખના સ્વામી છતાં પ્રગટરૂપે મધુબિન્દુ જેવા અતિ અલ્પ અને અતિ અસારસુખ ખાતર વિષયોને ચાટનારા !

(૭) મૃત્યુની લટકતી તલવાર નીચે ઊભા રહેલા !...

બોલો બોલો શું શું ?...આવી આવી દુર્દશા-કંગાલિયતતા અને રાંકડાગીરીવાળા જ આપણે કે બીજું કાંઈ ? આ બધું શાનું પરિણામ છે ? કહો, વિચાર વિનાના આંધળિયા અનંતકાળથી ચલાવતા આવ્યા છીએ એનું ! તો હજીય વિચાર નથી કરવો ?

મનની અજોડ પ્રાપ્તિ :-

એટલું તો જુઓ કે વિચારણા કરવા માટે અહીં તમને મનનું કેટલું ઊંચું સાધન મળ્યું છે ! ચોખ્ખું દેખાય છે કે કરોડો પશુ-પંખી એ પંચેન્દ્રિય જીવો છતાં એમને એવું તમારા જેવું મન નથી મળ્યું. ત્યારે તમારી પાસે એ જબરી મૂડી છે.

(૧) એને જો ઉત્તમ શુભ વ્યાપારમાં જોડો તો એથી પહેલાં કહી તેવી અમર પ્રકૃતિલતા-અમર આનંદ મળે એમ છે. ઉપરાંત,

(૨) અદ્ભુત પુણ્યના ખજાના ભરાય અને કેઈ પાપના થોક નાશ પામે એ પણ મહાન કમાણી છે. ત્યારે,

(૩) વારંવાર સારી ભાવના, સારી વિચારણા, સારું ચિંતન-મનન-મંથન વગેરે કર્યા કરવાથી કેઈ કુસંસ્કારોના નાશ થતા આવે અને સુસંસ્કારોનો વારસો લઈ જવા મળે, કે જે ભવોભવ મહાઉપયોગી થાય, એના લાભની તો અવધિ નથી અવધિ ! મનની અણમોલ

મૂડીથી આ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. માત્ર એની સાચી કદર જોઈએ. દિલમાં એ કદર લાવો તો એ મળવામાં નાથ અરિહંત પ્રભુનો જે અવર્ણનીય ઉપકાર છે એ યાદ કરી કરીને હૈયું કૃતજ્ઞ ભાવથી ભીનું થાય !, પ્રભુને વીનવ્યા કરે,

‘નાથ ! શો આ તારો ગજબ ઉપકાર ! આ રાંક સેવક પર કેટકેટલી તેં કરુણા વરસાવી ! પ્રભુ ! બદલામાં હું શું કરું ? તારા ઉપકારનો ભાર શેં ઊતરે ? ધન્ય મારા તાત ! ધન્ય દીનદયાળ ! ઈશ્વર હું કે આ મનને કેવળ શુભ વિચારમાં, પવિત્ર વિચારમાં, તારા ઉપકાર અને ગુણો યાદ કરવામાં તથા તારી તત્ત્વવાણીથી રંગી દેવામાં જ લીન બનું.’

મનનો કૃતજ્ઞતામાં ઉપયોગ :-

બસ, આ વાત છે કે વિચારક બનો. વિચારમાં પહેલા નંબરે, નાકને માટે કરેલ સુકૃત અને નાથને સારું કરેલ અર્થાત્ નાથ પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા અદા કરવા માટેના કરેલ સુકૃતની વચ્ચે રહેલા આકાશ-પાતાળના અંતર વિચારો પછી નાથ પ્રત્યે કેવી કેવી રીતે અને ક્યાં ક્યાં કૃતજ્ઞતા અદા કરવી, એ માટે ક્યો ક્યો ભોગ આપવો, એ વિચારી વિચારી નક્કી કરો. દિલથી કરેલ આ વિચાર પ્રવૃત્તિને સુલભ બનાવશે. પછી માત્ર પૈસાથી જ નહિ, બીજી પણ અનેક રીતે નાથ પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા અમલી બનશે.

દા.ત. દુન્યવી વિચારણા-વિચારણાએ પહેલાં એમ થશે કે ‘દુનિયાનો વિચાર કરતાં પહેલાં નાથનો વિચાર કરી લેવા દે. એમના ઉપકારથી તો મૂળ ભેજું મળેલું છે જેથી અનેક વિચારણા કરી શકાય છે, તો પછી નાથને કેમ જ ભુલાય ? તેમજ એનાથી અધમ વિચારો કેમ જ કરાય ?’

આવી વિચારણાથી પછી અપવિત્ર ગલીય અધમ વિચારો ઓછા થવા માંડશે. આગળ વધતાં એ બિલકુલ અટકી જશે.

નાથના ઉપકારની ચીજનો ગેરઉપયોગ ન કરાય :- પરમાત્માના

ઉપકાર અને એમની પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતાનો વિચાર એટલો બધો સમર્થ છે કે એનાથી ઠેઠ મૂળમાં માતાપિતાની મહાન સેવા આમન્યાથી માંડીને છેક અનાસક્ત યોગી બનવા સુધીના ઉત્તમ જીવન બનાવી શકાય છે, માનવ જન્મનાં વિશિષ્ટ ફળ મેળવી શકાય છે,

ચીજ ચીજ ઉપર, અનુકૂળતા અનુકૂળતા ઉપર પ્રભુના ઉપકારનું મનથી લેબલ લગાડો, મનથી લેબલ વાંચો. સાથે વિચારો કે

‘પ્રભુના આટલા બધા ઉપકારની ચીજ કે અનુકૂળતાનો જરા પણ ગેરઉપયોગ મારાથી કરાય જ કેમ ? તેમ,

એમાંથી કૃતજ્ઞતારૂપે પ્રભુની સેવામાં અને પ્રભુની આજ્ઞાની આરાધનામાં અર્ધ્યા વિના પણ એનો ઉપયોગ મારાથી કરાય જ કેમ ?’

આ વિચારીને અમલી બનાવતાં બનાવતાં આગળ આગળ ધપવા માંડો પછી જોજો કે એ જીવનમાં કેવાં સુંદર પરિવર્તન લાવે છે !

હું-પદ વગેરે ટાળવા માટે :-

કૃતજ્ઞતાનો હૃદયવેધી વિચાર નથી એટલે તો જીવ ખોટા હું-પદમાં તણાઈ રહ્યો છે, અનેક પ્રકારના પ્રપંચ ખેલી રહ્યો છે, ઈર્ષ્યા અને અસહિષ્ણુતામાં મરી રહ્યો છે, પ્રભુના અમાપ ઉપકારથી તો બધું પામ્યો, હોશિયારી મળી, હવે હુંપદ શાના ઉપર આવે છે ? તપાસશો તો દેખાશે કે જે કોઈ બાબત ઉપર હુંપદ આવે છે તે મળવામાં પ્રભુનો ઉપકાર જ મુખ્ય છે. પ્રભુએ ધર્મ આપ્યો તે આરાધીને મેળવ્યું છે.

સડકનો ઉપકાર કે સડક બનાવનારનો ? :-

જેમ કોઈ ભૂલ-ભૂલામણા જંગલમાં કોઈ રાજાએ ધોરી સડક બનાવી અને લોકો એ સડકે ચાલીને જંગલ પાર કરી મોટા શહેરમાં જઈને સારી કમાણી કરી શકે છે, તો લોક ત્યાં ઉપકાર કોનો માનશે ? જાતની હોશિયારીનો ?, કે સડકનો ? ના, સડક યોજનાર રાજાનો. બસ એવી રીતે જુઓ કે પરમાત્માએ સંસાર-અટવીમાં ધર્મની સડક યોજી આપી, તમે એ સડકે ચાલીને ઠેઠ આટલી સ્થિતિએ આવી ગયા. ઘણી ઘણી વાતની સગવડ પામ્યા. હવે એમાં ઉપકાર કોનો માનશો ?

મૂળમાં ધર્મસડક યોજનાર પરમાત્મા નાથનો જ માનવો પડશે. પછી સારું બોલી શકો છો, સારા પૈસા છે, સારી પ્રતિષ્ઠા છે, સારી હોશિયારી છે, સારાં કામ કરી શકો છો, પણ બધે મુખ્ય પ્રભાવ નાથ અરિહંતના ઉપકારનો છે. આ લક્ષમાં લો તો હું-પદ શાનું ઊઠી જ શકે ?

ઈર્ષ્યા ટાળવા ઉપકાર સ્મરણ :-

ત્યારે ઈર્ષ્યા કેમ થાય છે ? બીજો કોઈ જરા આગળ આવે, એ ખમાતું નથી, ઉકળાટ થાય છે, બહાર બફારા નીકળે છે, સામાને હલકો પાડવાની નીચ વૃત્તિ જાગે છે ને કોશિશ થાય છે, બધું શા માટે ભાઈ ? પ્રભુનો ઉપકાર યાદ કરો, એ ઉપકારે તમને મળ્યું એમ બીજાને મળ્યું, ઈર્ષ્યા શા માટે ? જો ઈર્ષ્યા બળતરા થાય છે તો તે એના પર થયેલા પ્રભુના ઉપકાર પર જ બળતરા થઈ ને ? કરવી છે એ ? ઠંડા પડો ઠંડા, ધૈર્ય ધરો, ઈર્ષ્યા માંડી વાળો.

તમે કદાચ કહેશો ‘પણ એ માળો બહુ પૈસાથી હરામીવેડા કરે છે, નાલાયકતા કરે છે, તેથી બળતરા કેમ ન થાય ?’

પરંતુ એમાં સમજવા જેવું છે કે તો પછી એના પૈસા પર ઈર્ષ્યા કરવા જેવી નથી; અને એના હરામીવેડા તથા નાલાયકી જોઈને ય બળવા જેવું નથી, કેમ કે એમાં એની એટલી પાત્રતા નથી કે ઉપકારને પચાવી શકે. એ પર તો દિલની દયા જ વરસાવવી જોઈએ. પ્રભુના ઉપકારે આપણને મળેલ મન દયા રાખવાથી કૃતાર્થ થઈ શકે. પ્રભુ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા અદા કરવા માટે પણ મનમાં પ્રભુની આજ્ઞાને ય જગા આપો. એ આજ્ઞા, ઈર્ષ્યા ન કરતાં મૈત્રી રાખવાનું કહે છે.

વિવિધ અસહિષ્ણુતા ટાળવા ઉપકાર સ્મરણ

ત્યારે અસહિષ્ણુતા શા સારું થાય છે ? બીજાના દોષ, બીજાની ભૂલ કે જાતના સ્વાર્થ ભંગ પર ઊંચા-નીચા શું કામ થાઓ ? ત્યાં ય પ્રભુના પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા સ્ફુરાયમાન રહેવા દો. કૃતજ્ઞતા આ, કે ‘પ્રભુના મને સુંદર મન મળવા સુધીના મારા પર અનેકાનેક ઉપકાર

છે, તો એના બદલામાં કૃતજ્ઞતારૂપે ભૂલતા જીવો પર નીતરતી ભાવ દયા કરવાની પ્રભુની આજ્ઞાને મારું મન આપું; સામાને ભાવ દયાથી નવરાવી દેવાય, ‘બિચારો કર્મવશ જીવ છે, ભૂલ થઈ જાય, એમ તો મેં ય આ જીવનમાં ક્યાં ભૂલો નથી કરી ? પ્રભુ ! એને સદ્બુદ્ધિ મળો’ આ વિચારાય, તો પછી અસહિષ્ણુતા ક્યાં ઊભી રહી શકે ? એમ સ્વાર્થ ભંગ થાય, જાતને પ્રતિકૂળતા આવે ત્યાં પણ અસહિષ્ણુ બનવાનું શું કામ છે ? કૃતજ્ઞતા યાદ કરો, પ્રભુના ઉપકારે બીજી કેટલીય અનુકૂળતા મળી છે, તો કૃતજ્ઞતાની રૂએ આ પ્રતિકૂળતામાં ઊંચો-નીચો ન થવાય એમ મનમાં લાવો. પ્રભુનો ઉપકાર એટલે ધર્મની સડક એ સડકે ચાલવામાં કસર રાખી હશે અંતરાય વગેરે કર્મ બાંધ્યાં હશે તેથી સ્વાર્થભંગ થયો, પ્રતિકૂળતા આવી તો હવે પ્રભુને વધારે ભજું, પ્રભુનાં શરણે વધું ઝૂકું.

પંચસૂત્ર શાસ્ત્રમાં આ વાત કરી છે કે

ચિત્તમાં રાગદ્વેષાદિના સંકલેશ થતા હોય, તો વારંવાર અરિહંતાદિનું શરણ યાદ કરો. સ્વાર્થભંગ થયો, કે પ્રતિકૂળતા આવી, એટલે ધૈર્ય ખૂટી જાય છે, જીવ અસહિષ્ણુ-આકળો-ઉતાવળો બને છે, એ સંકલેશ છે. એના પ્રતિકાર રૂપે અરિહંતાદિનું શરણ વારંવાર યાદ કરવાનું છે. આ અરિહંત પ્રભુનું શરણ વધુ તેજસ્વી બને એ માટે ગદ્ગદ દિલે અરિહંત નાથનો આપણા પર અપરંપાર ઉપકાર યાદ કરવો જોઈએ અને વિચારવું કે ‘પ્રભુ ! તારા અથાગ ઉપકારે બીજું ઘણું ઘણું સારું મળ્યું છે તો હવે મારા પાપે જરા આટલું બગડ્યું એની શી બહુ કિંમત છે ? તારા ઉપકારની કૃતજ્ઞતા રૂપે આવા અવસરે કમમાં કમ તારું સ્મરણ કેમ ભૂલું ? તને કેમ વીસરું ? નાથ ! મારે તું જ એક શરણ છે, એક આધાર છે.’

પ્રભુના સ્મરણથી સત્ત્વવિકાસ :-

આમ કૃતજ્ઞતા જો સ્મરણ રૂપે ઝળહળે તો અસહિષ્ણુતા ઘણી ઓછી થઈ જાય; કેમ કે પરમાત્માનું સ્મરણ બળ આપે છે. સત્ત્વ

ખીલવે છે. મનને એમ થાય કે,

‘મારા પ્રભુએ પોતાના સાધનાકાળમાં કેટકેટલું સહ્યું છે ! અને એમણે સર્વજ્ઞતાથી જીવોનું હિત પણ સહન કરવામાં જોઈને, ઉપદેશ પણ એ જ સહન કરવાનો આપ્યો છે. તો પછી મારે પણ એમ જ કરવું રહ્યું, સહિષ્ણુ જ બનવું રહ્યું, મારા તાત પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતારૂપે એમના અને એમના ઉપદેશના પગલે જ ચાલવું જોઈએ,’ આ વિચારથી બળ કેમ ન મળે ? સત્ત્વ ઓજસ કેમ ન ખીલે ? સહન કરવાનું આવ્યું ત્યાં છે શું ?’ એમ કરીને જ ઊભા રહીએ ને ?

તમે પૂછો કે આ તો ખરું, પણ એમાં કૃતજ્ઞતા બજાવવાની ક્યાં આવી ?

મરતા બાપની ભલામણનું દેષ્ટાન્ત :-

ત્યારે એ સમજવા જગતમાં જુઓ કે ડાહ્યો બાપ મરતાં પહેલાં કેટલીક વાર દીકરાને કહેતો જાય છે ‘જો ભાઈ ! આ તને વારસો સોંપ્યો છે એ તો ઠીક, પરંતુ આટલું ખાસ કરજે કે તારી માને બરાબર રાખજે એના મનને જરાય ઓછું આવવા દેતો નહિ. એમાં તારે થોડું ખમવું પડતું હોય તો ખમી લેજે.’ હવે બાપ તો ગુજરી ગયો, દીકરો ઘર નભાવે છે પણ પત્ની તરફથી એવું કાંઈક બને છે કે માને ઓછું આવે એ વખતે શાણો દીકરો એમ વિચારે છે કે મારે તો એક બાજુ પત્ની છે, બીજી બાજુ માતા છે. પરંતુ પિતાજીનું છેલ્લું વચન છે કે ‘તારી માને બરાબર સાચવજે.’ પિતાજીનો મારા પર અથાગ ઉપકાર છે, તો કૃતજ્ઞતાની રૂએ પણ એ વચન મારે પાળવું જ જોઈએ, ભલે પછી પત્ની તરફથી સહન કરવું પડે ! આમ પિતાનું વચન પાળે એમાં, બોલો કૃતજ્ઞતા બજાવવાનું આવ્યું કે નહિ ?

બસ, એ રીતે પરમાત્માના વચન ખાતર પણ સહિષ્ણુ બનીએ, ત્યાં એમ વિચારીએ કે ‘પ્રભુનો મારા પર અસીમ ઉપકાર છે, અને એમનો આદેશ છે, કે ‘સહન કરવું.’ તો એ ઉપકારની કૃતજ્ઞતાની રૂએ પણ મારે એમનો આદેશ પાળવો જ જોઈએ.’ આમ કરીએ ત્યાં

કૃતજ્ઞતા બતાવ્યાનો તોષ માની શકાય.

પવિત્ર, અવિકારી વગેરે બનવા આલંબનો

ધ્યાન રાખજો કે ગમે તેમ પણ આપણે (૧) અપવિત્રતામાંથી પવિત્ર બનવાનું છે, (૨) વિકારીમાંથી અવિકારી થવાનું છે. (૩) દોષ ભર્યાને બદલે હવે ગુણભર્યા બનવાનું છે; (૪) બહાર ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં ભટકતારામ રહેવાને બદલે અંદરમાં ગુણો અને જ્ઞાનરૂપી આત્મ સંપત્તિમાં વિહરતા રહેવાનું છે. આ વસ્તુ બનાવવા અનેક ઉપાય અને અનેક આલંબન છે,

(૧) પરલોકના ભયથી, કે

(૨) ભવવૃદ્ધિના ભયથી પણ એમાં લાગી જવાય,

(૩) જિનવચનના રાગથી પણ લાગી જવાય;

(૪) આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિચાર કરીને પણ એમ બની શકે;

(૫) જીવો પરની અનહદ દયા આવવાથી ય એમાં મંડી પડાય.

અનેક આલંબન છે. એમાં પ્રસ્તુતમાં આપણે આ,

(૬) પરમાત્મા પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતાનું આલંબન લઈને સત્ પુરુષાર્થી બનવાની વિચારણા કરી રહ્યા છીએ.

અને આ અનુભવ કરી જુઓ તો સમજાશે કે એક જબરદસ્ત આલંબન છે. એના આલંબને ઘણું ઘણું સાધી શકીએ, હુંપદ-ઈર્ષ્યા-અસહિષ્ણુતા વગેરે કેટલાય જડ ઘાલી બેઠેલા દોષોને ધક્કે ચઢાવી શકીએ, નામશેષ દૂર કરી શકીએ.

વારંવાર ગદ્ગદ અને પ્રાર્થના :-

વાત એટલી છે કે પહેલા નંબરમાં નાથ અરિહંત પ્રભુના અસીમ-અમાપ ઉપકાર યાદ લાવી લાવી વારંવાર હૈયું ગદ્ગદ અને આંખ ભીની કરવી જોઈએ, અને કાકલૂદીભરી પ્રાર્થના કરવી ઘટે કે,

નાથ ! આટલા તારા અનહદ ઉપકારોના ભાર નીચે દબાયેલો હું શું શું કરું કે જેથી હું કૃતજ્ઞ બન્યો રહું ? તે અમારા જેવો પામર

જીવો માટે આટઆટલું કર્યું તો હું કાંઈ ન કરું એ મારી કેવી કૃતજ્ઞતા ? કેવા હરામીવેડા ? નાથ ! તારા નિઃસ્વાર્થ ઉપકારોને, તારી અકારણ વત્સલતા, તારી સાગર સમી દયાને કોણ પહોંચી શકે ? આખા જગતભરમાં શોધું તો ય તારા સમો ઉપકારી, વત્સલ અને દયાળુ બીજો કોણ મળે ? તાત ! તેં મારા માટે કરવામાં કાંઈ બાકી રાખી નથી, પાછું વાળીને જોયું નથી, અ હા હા હા ! તને 'હૈયે જડું કે મનમાં મહું ? માથે ધરું કે દિલમાં વણું ? ઝંખું છું પ્રભુ ! કે તારા ઉપકારની સ્મૃતિ રગેરગમાં વહેતી અને રોમેરોમમાં સ્ફુરતી થઈ જાઓ; જેથી તારા પ્રત્યે વાતે વાતે કૃતજ્ઞતા બજાવવાનું થાય.'

આમ પરમાત્માના ઉપકારનું સ્મરણ અને પ્રાર્થના વારંવાર ગદ્ગદ દિલે કર્યા કરશો ત્યારે હૈયું કૂણું બનશે, દિલ પ્રભુ તરફ ઢળશે, એકલા જાતના સુખભોગ ખૂંચશે, મનને થશે 'હાય ! નાથને વિસારી નાથનું મેં હોઈયા કર્યું ?' એ પસ્તાવામાંથી હવે નાથની સેવા, નાથના વચનની સાધના પહેલી જનમશે. પણ આ બધું ય પૂર્વે કહ્યું તેમ પહેલાં પરમાત્મા પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતાથી હૈયું વારંવાર ગદ્ગદ ને ભાવિત કરશો ત્યારે બનવું સુલભ થશે. દિવસમાં અનેકવાર પ્રભુના ઉપકાર યાદ આવે, ને હૈયું હર્ષથી રડું રડું થાય. કવિ કહે છે,

'નિશદિન સૂતાં જાગતાં રે, રહો ન હૈડા દૂર રે,
જબ ઉપકાર સંભારીએ, તબ ઊપજે આણંદ પૂર...

જગતગુરુ જાગતો સુખકંદ.,

આ સ્તુતિ કરનાર ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજી મહારાજને કેવાંક આંતર સંવેદન થતાં હશે ? પણ એ સંવેદન કાંઈ એકદમ ઉપરથી ટપકી પડેલાં નહિ ! વર્ષો સુધી રોજ ને રોજ દિવસમાં કેટલીયવાર પ્રભુના ઉપકાર યાદ કરેલા, યાદ કરી કરી એ ગદ્ગદ બનેલા, અને એથી જ મનને, મતિને ખૂબ ખૂબ ભાવિત કરતા રહેલા ! ત્યારે દિવ્ય સંવેદનો જાગે છે; એમ ને એમ નહિ.

દર્શન કરી ગયા પછી પ્રભુ યાદ આવે ?

બોલો તો ખરા કે એક વાર પ્રભુનાં દર્શન કરી આવ્યા પછી ચોવીસ કલાકમાં ક્યારે ક્યારે એ પ્રભુ યાદ આવે છે ? દર્શન કરતાં તો ભાવ્યું 'અહો ! કેવી સુંદર મૂર્તિ !' પણ પછી બહાર નીકળીને જાઓ, તે વખતે એ મૂર્તિ, એ ભગવાન જ યાદ આવ્યા કરે છે ને ? ઘરે પણ ? કે પછી યાદ જરાય નથી આવતા ? માત્ર બીજે દિવસે પાછા દહેરે જઈ પ્રભુ સામા ઊભા રહો ત્યારે જ મનમાં એ પ્રભુ ઉપસ્થિત થાય છે ? માટે

પ્રથમ નંબરે જરૂરી આ છે કે પ્રભુના ઉપકારના રોજ વારંવાર ગદ્ગદ સ્મરણથી, પ્રાર્થનાથી અને કૃતજ્ઞભાવથી દિલને ભાવિત કરો, મતિને ભાવિત કરતા રહો, અને,

બીજા નંબરે કરવાનું આ, કે કૃતજ્ઞતા અમલમાં મૂકતા રહેવાની.

એ કૃતજ્ઞતારૂપે એક તો સુકૃત કરતા રહેવાનું અને બીજું આત્માના દોષો દબાવતા જવાનું. આ બે કાર્ય ધમધોકાર ચાલુ રાખો, અને સાથે પેલું ઉપકારોનું ગદ્ગદ સ્મરણ ચાલુ હોય પછી જુઓ જીવન કેટલું હળવું-ફોરું બને છે ! અને આત્મામાં કેવું મહાન પરિવર્તન અનુભવમાં આવે છે !

કૃતજ્ઞતા પર નિરાશંસભાવ :- નાથ પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતાના પાયા ઉપર સુકૃતો આચરવાથી, નિરાશંસભાવ સિદ્ધ થતો આવશે, આ લોક પરલોકના સુખની આશંસા નહિ ઊઠે. ધર્મખર્ચ કરીને કે કોઈ તપ, શાસ્ત્રાધ્યયન, કે ગમે તે ધર્મકાર્ય કરવા ઉપર લોક વાહવાહ, કીર્તિ યા દુન્યવી સુખ મેળવવા તરફ દૃષ્ટિ નહિ જાય; કેમ કે મનને એક જ વાત મુખ્ય બની ગઈ છે કે 'તીર્થંકર નાથે મારા પર અનહદ ઉપકારો કર્યા તો હું કમમાં કમ કાંઈક ને કાંઈક એમની સેવા અને એમના કલ્યાણ આદેશનું પાલન બજાવતો રહું. તો જ કંઈકે કૃતાર્થ બનીશ. નહિતર તો મફતિયું ઝાપટનારો, બેશરમ, નઠોરમાં ગણાઉં.' વાત સાચી છે, કે મળેલું બધું સારું સારું ચાઉં કરવું છે, અને પરમ ઉપકારીનો કંઈ ભાગ એમાં રાખવો નથી, તો નિર્લજ્જ અને નઠોર બનવાનું થાય છે.

જેમ જેમ સારું મનમાન્યું મળતું જાય તેમ તેમ બધું જ જાત ખાતે જ જમે ? ઉપકારી ખાતે કશું જ નહિ ?

બાપે છોકરાને ઉછેર્યો, મોટો કર્યો, રૂપિયા પચીસ હજાર ખર્ચીને ઊંચી ડિગ્રી સુધી ભણાવ્યો, હવે ભાઈ મહિને રૂા. ૨-૩ હજારનો પગાર લાવતા થયા પણ બાપને દોઢિયું દેખાડે નહિ, પોતાને મોટર, ને બાપ ગામડે ટાંટિયા ઘસતાં ચાલે, પોતાને સરબતી મલમલનાં મુલાયમ કપડાં, ને બાપ જાડા ખરબચડાં પહેરે, પોતે માલ-મેવા-મીઠાઈ ઉડાવે ને બાપ રોટલો ને દાળ ખાય, તો તમને એ છોકરો નિર્લજજ અને નફફટ-નઠોર લાગે કે નહિ ?

અરિહંત પ્રત્યે નફફટ છોકરાની જેમ :-

એમ, અહીં વિચારો કે પ્રભુના અતુલ ઉપકારે આપણે સમસ્ત જીવરાશિની વચ્ચે આટલે બધે ઊંચે આવ્યા અને સારું સારું કેટલુંય પામ્યા, હવે કેમ ? તો કે આપણા માટે મોટર, પ્રભુ માટે રથ-સારી પાલખીય નહિ, આપણને રેશમી મુલાયમ કપડાં પ્રભુને જાડાં-ખરબચડાં અંગલૂંછણાં ! આપણા પેટને ઊંચા માલ-મેવાના નૈવેદ્ય, પ્રભુને કાંઈ નહિ, આ બધું કેવુંક લાગે છે ? નફટાઈ-નિર્લજજતા નહિ ?

સારાં કપડાંના ઠઠારા કરી મંદિરે જાઓ અને ત્યાં પ્રભુના નમૂનેદાર કાળાં પડી ગયેલાં જાડાં કર્કશ અંગલૂંછણાં જોઈ શરમ ન આવે ? પ્રક્ષાલ માટે દૂધમાં પાણી નહિ પણ પાણીમાં દૂધ જોઈ શરમ ન આવે ? મનને એમ ન થાય કે ‘હાય ! ત્યારે આ પ્રભુના ઉપકારથી જ મને મળેલી લક્ષ્મી વગેરે સામગ્રી શું મને અંતે બાળવા કામ લાગશે ?

જિનના અનહદ ઉપકાર નીચે દબાયેલા જૈનોનાં મંદિર-ઉપાશ્રય, જો કૃતજ્ઞતા બજાવાય, તો ઊંચી સુંદર સામગ્રીથી કેવાં દીપતાં હોય ! સાધર્મિકને કેટલી બધી રાહત હોય ! સાધારણ ખાતામાં તોટો ? કે ભરચક ભરેલું હોય ?

‘જે ધર્મ કાર્યો મને અથાગ પુણ્ય આપે છે એ ધર્મને સાધવાના

સ્થાનભૂત મંદિર-ઉપાશ્રય પાછળ એ પુણ્યનો થોડા પણ અંશ જેટલું ય ન ખરચું ?’ આ વિચાર સદૃઢ્યને આવ્યા વિના રહે ખરો ? હા, હૃદય જ ન હોય તો જુદી વાત.

આજની સાધારણના તોટાની ભૂમ પાછળ મોટું કારણ કૃતજ્ઞતાની ખામી એટલે મૂળના ગુણની ખામી !

લહેરી માણસો સિદ્ધગિરિ કે બીજા તીર્થની યાત્રાએ જાય છે, એમને પૂછો કે સહેલ-સવારી પાછળ કેટલું ખર્ચ્યું અને નાથના સ્થાનને સાચવનારા સાધારણ ખાતામાં કેટલું દઈ આવ્યા ? હજીય દેવદ્રવ્યની ઉછામણી મોટી બોલી આવશે. આંગી સારી રચાવશે કેમ કે એમાં નાક ઊંચું આવે છે, યા ધન-માલ આપનારું પુણ્ય મળે છે, પણ એ ભગવાનના સ્થાનમાં સગવડ સાચવનાર સાધારણ ખાતામાં ભરવા ગલ્લાં-તલ્લાં કે નહિ જેવું !

આ વિચારો કે ‘નાક માટે ને નાણાં માટે તો આપણા જીવે ઊંચા દાન અને ચારિત્ર પણ વેચી નાખ્યા, ઉપકારી નાથ માટે ક્યારે કાંઈ કરવાના ? બીજા ગુણોના પાયાભૂત કૃતજ્ઞતાને દિલમાં ક્યારે સ્થાપિત-સ્થિર કરવાના ? અને ક્યારે અદા કરવાના ?’

દોષો ટાળવા કૃતજ્ઞતા ઉપયોગી :-

જેવું સુકૃત માટે, એવું આત્માના દોષો ટાળવા માટે, પણ કૃતજ્ઞતાને આગળ કરો. પરમાત્મા પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતાનું આલંબન જબરું છે. એના આલંબને દોષો રવાના કરી શકાય એમ છે, ઊઠતાં દાબી શકાય એમ છે. દા.ત. જૂઠું બોલવાનું મન થયું ત્યાં જ જો યાદ આવે કે હું કોણ ? પ્રભુનો ઉપકૃત, નાથના લખલૂટ ઉપકારથી દબાયેલો. એવો મહા ઉપકારી પ્રભુનો સેવક ગણાઉં, જૈન કહેવાઉં અને જૂઠું બોલું તો એમના શાસનને કેવું લાંછન લાગે ? કેવો હું કૃતજ્ઞ ગણાઉં ! માટે કૃતજ્ઞતાની રૂએ મારે જૂઠું ન જ બોલાય. ખોટ આવશે તે ખમી લઈશ પણ ઉપકારી પ્રત્યે કૃતજ્ઞ બન્યો રહેવા માટે જૂઠું હરગિજ નહિ બોલું.’ આમ કરીને જૂઠું અટકાવાય.

પ્ર.- પણ આપણા જૂઠની બીજાને ખબર જ ન પડવાની હોય તો શાસનને કલંક ક્યાં લાગવાનું હતું ? પછી કૃતજ્ઞતાનો વિચાર એવા જૂઠથી કેવી રીતે બચાવે ?

ઉ.- મૂંઝાશો નહિ, એનો ય રસ્તો છે, હવે બીજી રીતે વિચારો. અનંતાનંત જીવો જગતમાં છે. એમાંથી બહુ થોડા પૈકી આપણે પણ એક ઊંચે આવ્યા છીએ. એમાં મૂળ ઉપકાર નાથ અરિહંતદેવનો છે.

સ્કોલર માટે ચૂંટાયેલાનું દૃષ્ટાન્ત :-

હવે જુઓ કે કોલેજના પહેલા વર્ષમાં પાંચસો વિદ્યાર્થીઓમાંથી પાંચ સારા વિદ્યાર્થી પ્રિન્સિપાલે ચૂંટી કાઢ્યા અને એમાં ધારો કે તમારો છોકરો પણ ચૂંટાયો છે. પ્રિન્સિપાલ કહે છે 'કે તમે સારી મહેનત કરો, આગળ સ્કોલર બનો તમે ય ઊંચા આવશો અને બીજાને પણ ઉપયોગી થશો' એમ કહીને સ્પેશિયલ સ્કોલરશીપ વગેરે સગવડ આપે છે. હવે તમારા છોકરાએ કેવું વર્તવું જોઈએ ? કેવી મહેનત, કાળજી અને ખંત રાખવાં પડે ? જરાક કાંક ગફલતમાં પડે તો તમે એને શું કહો ? 'અલ્યા ! તને આ શોભે ? પ્રિન્સિપાલે તને ખાસ ચૂંટીને અને ખાસ સગવડ આપીને કેટલો ઉપકાર કર્યો છે ! એ હવે તારી પાસે આ અપેક્ષા રાખે છે કે તું જરાય ગફલતમાં ન પડ, ખૂબ કાળજી અને મહેનત રાખ, એક કૃતજ્ઞતાની રૂએ પણ ગફલત ન કરાય.' આમ કહો ને ? અને છોકરો લાયક હોય તો કૃતજ્ઞતાની રૂએ પણ ગફલત દૂર કરે ને ? ભૂલચૂક સુધારી નાખે કે નહિ ?

અનંતાનંતમાંથી ચૂંટ્યાની કૃતજ્ઞતા :-

બસ, એ રીતે હવે અહીં સમજો. વિશ્વના અનંતાનંત જીવોમાંથી થોડા જ ચૂંટાયેલા પૈકીના આપણે અરિહંત નાથના ઉપકારે આટલા ઊંચે આવ્યા. એ ઉપકાર આપણી પાસેથી શી અપેક્ષા રાખે ? એ જ કે આપણે કાંઈ જ ગફલત કર્યા વિના સારી કાળજી, મહેનત અને ખંત-ઉત્સાહ રાખી આગળ વધીએ. અને યોગ્ય સમર્થ બની બીજાને ઉપદેશાદિ દ્વારા ઉપયોગમાં આવીએ.' તો પછી એ ઉપકારની કૃતજ્ઞતાની

રૂએ આપણાથી ગફલત કરાય ? ના, પેલા સારા વિદ્યાર્થીને ગફલત કરતાં આંચકો આવે, 'અરે ! પ્રિન્સિપાલ સાહેબનો મારા પર કેટલો બધો ઉપકાર છે કે હું આટલે ઊંચે આવ્યો છું ! તો હવે મારાથી કેમ જ ગફલત કરાય ?'

ચૂંટાયેલાથી જૂઠ વગેરે ગફલત ન થાય :-

તેમ આપણને જૂઠ બોલવાનો વિચાર આવે ત્યાં એમ થવું જોઈએ કે

'અરે ! નાથ તીર્થંકર ભગવાનનો કેટલો બધો ઉપકાર છે કે હું અનંતામાંથી આટલે બધે ઊંચે આવ્યો, તો હવે મારાથી જૂઠ બોલવાની ગફલત કેમ કરાય ? એ નાથ પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતાની રૂએ પણ મારાથી અસત્ય બોલાય જ નહિ. આ કે બીજી કોઈ ગફલત ન કરતાં મારે સાધનાના માર્ગે આગળ ધપવાનું જેથી પેલા કોલેજ વિદ્યાર્થીની જેમ હું ય ઊંચે પહોંચું, ને બીજાને ય ઊંચે લાવવામાં મદદગાર થાઉં. પ્રભુ ! તારો આભારી હું, આટલું ય ન સાચવી શકું ? તેં મારા પર પાર વિનાના ઉપકાર કર્યા અને હું જરા ભોગ આપીને જૂઠ જતું ન કરું ? અસત્ય રોકું નહિ ?'

કૃતજ્ઞતાનો વિચાર આમ જૂઠ બોલવાથી બચાવી શકે. એમ બીજા પણ દોષોથી બચી શકાય જો એ પ્રમાણે કૃતજ્ઞતાનો વિચાર કરાય.

જૂઠ એ મોટું પાપ કેમ ? :-

ત્યારે જૂઠને સામાન્ય ગફલત સમજતા નહિ એ મોટી ગફલત છે, કેમ કે મોક્ષમાર્ગની, ધર્મની સાધના કરવા માટે પહેલા પગથિયે પાપનો ભય જોઈએ, ત્યારે જૂઠ બોલવામાં પાપનો ભય ઊડી જાય છે. હજી ચોરી કે દુરાચાર કરનાર કદાચ પાપના ભયવાળો હોય, કે 'અરે ! સંયોગવશ બની આ ચોરી કરું છું યા કામાવેશમાં આવી દુરાચાર સેવું છું, પરંતુ કેવું આ પાપનું કાર્ય ? મારું ભવાંતરે શું થશે !!' પરંતુ જૂઠ બોલવાની આદતવાળાને તો પાપનો ભય શાનો ?

એને તો જૂઠું બોલવું એટલે રમત વાત ! ‘જીભનો લોચો જરા આમને બદલે આમ ફેરવ્યો એમાં શું બગડી ગયું ? અને એ તો સંસારમાં એમ જ ચાલે,’ આવાં એનાં ધોરણ બંધાયેલાં હોય છે, આમ પાપનો ભય ઊડ્યો પછી ધર્મની પ્રાથમિક ભૂમિકા જે અપુનર્બંધક અવસ્થા છે, એ ક્યાંથી આવે ? કેમ કે એમાં તો પહેલું લક્ષણ આ જોઈએ છે કે ‘તીવ્રભાવે પાપ ન કરે.’ કહ્યું છે,

‘પાપ નવિ તીવ્ર ભાવે કરે, જેહને નવિ ભવરાગ રે;
ઉચિત સ્થિતિ જેહ સેવે સદા, તેહ અનુમોદવા લાગ રે;
ચેતન ! જ્ઞાન અજવાળીએ.’

તીવ્ર ભાવે પાપ ન કરે, ક્યારે બને ? પાપનો ખૂબ ડર હોય.

જૂઠું બોલવાની આદતમાં પ્રાયઃ પાપનો ભય નહિ. તેથી આ પ્રાથમિક ધર્મભૂમિકાથી ભ્રષ્ટ થવાની કે રહિત હોવાની પરિસ્થિતિમાં આવી જાય છે.

ત્યારે બીજી બાજુ પાપના ભય વિના સેવેલું પાપ ચીકણાં કર્મ બંધાવી જઈ દુઃખદ દુર્ગતિની પરંપરા સર્જે છે.

માટે એથી બચવા આ કૃતજ્ઞતાનો વિચાર જરૂરી છે.

કોઈપણ બદચાલથી બચવા કૃતજ્ઞતા :-

પ્રભુ પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતાનો વિચાર કેટલો સુંદર છે ! પ્રભુના ઉપકારથી આટલી માનવજન્મ અને બીજી પુરુષાર્થ-શક્તિ સાથે ધર્મ માનવાની ઊંચી સ્થિતિ ઊભી થઈ, એ અનંતાનંત જીવોમાંથી બહુ થોડા પૈકી આપણી થઈ, પેલા પ્રિન્સિપાલની માફક એ હવે અપેક્ષા રાખે છે કે ‘આગળ વધો, સાથે બીજા નીચા જીવોને ઊંચે આવવામાં સહાયભૂત થાઓ, અને આ બધા માટે કોઈ બદચાલ આચરો નહિ.’ તો આટલા બધા ઉપકાર પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાની રૂએ શું પેલા ૫૦૦ માંથી પાંચ ચૂંટાયેલ વિદ્યાર્થીની માફક જૂઠ વગેરે બદચાલ સદંતર અટકાવવાનું અતિ આવશ્યક નથી ? છે જ. કૃતજ્ઞતાના વિચાર ઉપર એ અટકાવવી સરળ છે. જૂઠની જેમ બીજી પણ બદચાલ આ રીતે અટકાવી શકાય.

‘નાથ ! તમારો અનંત ઉપકાર પામ્યો છું; એ હવે મારી પાસે ઉચ્ચ પુરુષાર્થની અપેક્ષા રાખે છે, તો હવે બદચાલ આદરું તો કૃતજ્ઞ થાઉં ! એવું મારાથી કેમ કરાય ?’

આ વિચાર બદચાલને અટકાવવા બળ આપે છે, પછી ચાહ્ય તે બદચાલ બીજી ય હોય અર્થાત્ અનીતિની હોય, ખાવાની બહુ લોલુપતાની હોય, કે ઈન્દ્રિય વિષયોના સુખની લંપટતાની હોય; યા લક્ષ્મીના વધારે પડતા લોભની હોય.

દોષથી બચવાની સુંદર ચાવી કૃતજ્ઞતા :-

કોઈપણ દોષ, સ્વાર્થાધતા, ઈર્ષ્યા, અભિમાન, પ્રપંચ, જૂઠ, ઈન્દ્રિયોના દુરાચાર વગેરે કોઈ પણ મનમાં ઊઠે ત્યાં આ ચાવી લગાડવાની કે,

‘પરમાત્માનો મારા ઉપર ઉપકાર કેટકેટલો ? અનંત, અનંત, અનંત ! એની કૃતજ્ઞતા જો મારે સાચવવી હોય, તો મારાથી આ દોષ સેવાય ખરો ? એ સેવીને શું મારે કૃતજ્ઞ બનવું છે ? ના, ના, ના, હરગિજ નહીં. દોષનું સેવન મને કયો કાયમી અને નક્કર લાભ પરખાવવાનું હતું ? ત્યારે પ્રભુ પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતાનું પાલન તો મને એવા ઊંચા લાભ દેખાડશે. મારા આત્માનું એથી ઉત્થાન ઉન્નતિ, ઉત્ક્રાન્તિ થશે. આ જીવનની મળેલી મોંઘેરી ઘડી સફળ થશે.’

આવા હૃદયસ્પર્શી વિચારપૂર્વક દોષ ન સેવ્યો, તો દિલને સ્ફૂર્તિ, તોષ અને અનુમોદના ઊભી થશે. પછી કદાચ જૂઠ ન બોલ્યા, પ્રપંચ ન ખેલ્યો અને દેખીતું કંઈક નુકસાન થયું અગર દેખીતો લાભ ગુમાવ્યો તો પણ દિલને ખુમારી રહેશે, ‘ફિકર નહિ, આવા કપરા સંયોગમાં દોષથી બચ્યો એ મારી કસોટી પસાર થઈ તેથી મારા આત્માનું નૂર વધ્યું, પ્રભુ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાનું પાલન થયું તેથી પ્રભુની પ્રત્યેનો સેવકભાવ ખીલ્યો. મારા મોહ પર એક જબ્બર પ્રહાર પડ્યો.’

કૃતજ્ઞતાના જાગતા ખ્યાલમાંથી સેવકભાવ અને અનેક ઉન્નતિ :-
આપણા રાગ-દ્વેષ-મોહને પ્રહાર એમ ને એમ નથી લાગતો; એ

માટે ઘસાવું પડે છે, કસાવું પડે છે, ભોગ આપવો પડે છે. જેટલા જેટલા અંશે એ કર્યું, એટલા અંશે એ રાગ-દ્વેષાદિના સંસ્કાર જર્જરિત થયા સમજો. એ સરળ તો બને કે જો પ્રભુ પ્રત્યે સેવકભાવ ખીલતો આવે.

‘પ્રભુના ખરા સેવક છીએ’ એ ભાવ હૈયાને હૂંફ આપતો જાય છે. અધિકાધિક સત્ત્વ અને પરમાત્માની સાચી માયા વિકસતી જાય છે. કૃતજ્ઞતાના જાગતા ખ્યાલમાંથી આ બને છે. દયાદાનાદિ સુકૃતને પણ એ ખીલવે છે, અને એમાંય નિઃસ્વાર્થભાવ, નિરાશંસભાવ, નિસ્પૃહભાવ સરસ ઊભો થાય છે.

કૃતજ્ઞતા ઉન્નતિનો અમરકંદ છે ? :- મન કહે છે, ‘પુણ્યનો લાભ થવાની બહુ લાલચનો મારે સવાલ નથી, પ્રભુ પ્રત્યે કૃતજ્ઞ બનાય એ જ મહાન કર્તવ્ય સંધાય છે, એ વિચાર દઢ થાય છે, એ મારે સુંદર આત્મસંતોષ છે.’

આપણે જરા દૂર નીકળી ગયા છીએ. વાત ચાલતી હતી યશોમતીની માતાના પ્રસંગ પરથી માતાના ઉપકારની. એના પર પરમાત્માના આપણા પર ઉપકાર કેટલા અને એની સામે કૃતજ્ઞતા કેવી પાળવી જોઈએ, અને એ દોષત્યાગ અને સુકૃત આસેવનમાં કેવી ઉપયોગી છે એ વિચારમાં ઊતરી પડ્યા. પરંતુ આ બહુ જરૂરી વિચાર છે એ ભૂલશો નહિ.

પુણ્યના લોભમાં જે ઓજસ નથી ખીલતું એ કૃતજ્ઞતાના વિચારમાં ખીલે છે આનો અભ્યાસ કરો એટલે અનુભવ થશે.

માતાના વાત્સલ્યે યશોમતી ગળગળી :-

યશોમતીની માતાનું વાત્સલ્ય બોલાવી રહ્યું છે કે ‘બેન ! તું મને નહિ કહે તો કોને કહીશ ? મારાથી તારે છુપાવવાનું હોય ? તારું દુઃખ એ અમારું દુઃખ છે.’ બોલવા સાથે આંખમાં ઝળઝળિયાં આવે છે. એ વસ્તુએ યશોમતીને પણ ગળગળી કરી નાખી. ‘અહાહાહા, હું ભયંકર અપરાધી છતાં મા આટલી બધી પુત્રીવત્સલ !’

યશોમતીનો ખુલાસો :- એ કહે છે ‘ના રે ના બા ! તારાથી શું છુપાવું ? હું તો યાત્રાથી આવી ત્યારે જ કહેવાની હતી, પરંતુ તમને દુઃખ ન કરાવવું એથી જરા મન પાછું વાળ્યું. છતાં આ પાપ હવે પ્રગટ થયું છે તો ગુપ્ત રાખવાનો કોઈ અર્થ નથી.’ આમ કહીને ઠેઠ આચાર્ય મહારાજે કરેલી સૂચનાથી માંડીને મુનીમના પ્રસંગ સુધીનો બધો અહેવાલ કહી બતાવ્યો, પછી કહે છે, ‘આનાથી હવે છૂટું એટલે સંસાર છોડી દેવો છે, ચારિત્ર લેવું છે એ નિર્ધાર છે. હવે ફરી જિંદગીમાં આવું પાપ થવાની શંકા પણ રાખશો નહિ.’

માતા-પિતાને ખાતરી :- માતાએ એના પિતાને બોલાવ્યા, બધી વાત કરી. પિતા પણ કેવા દિલના ધાર્મિક છે એ એમણે મુનીમને રજા આપતાં આપણે જોયું છે. એટલે હવે માતા-પિતા બંને જણ એ શોધે છે કે ‘થયું તે થયું, હવે કેમ શોભા રહે એ ગોઠવો’ બંનેના મનમાં કાંક સંદેહ હશે તે પણ ત્યાં ફરી પધારેલા આચાર્ય મહારાજ પાસેથી ખુલાસો મેળવ્યો એટલે સંદેહ નીકળી ગયો, ઈરાદાપૂર્વક ખોટે રસ્તે જવાની પ્રવૃત્તિ નહોતી એની ખાતરી થઈ. બાકી સંયોગ ભલભલાને કેવા ભુલાવે છે એ વિચારતાં હવે અહીં બહુ નવાઈ ન લાગી.

પિતાનો ભવ્ય ઉપદેશ :- હવે પિતા પુત્રીને કહે છે,

‘કાંઈ નહિ, બન્યું તે બન્યું. હવે એનો રસ્તો કાઢીશું જેથી તારી અને અમારી આબરૂ સચવાય. બાકી તને સંયોગોએ ભુલાવી છે, અને સંયોગ ભલભલાને ભુલાવે છે. માટે તો જ્ઞાની ભગવંતો હલકા સંયોગ અને સારા દેખાતા પણ અનર્થના પડછાયારૂપ સંયોગથી દૂર જ રહેવાનું કહે છે. જો નંદિષેષ સંયોગથી ભૂલ્યા; અરણિકને સંયોગે ભુલાવ્યા; આર્દ્રકુમાર મુનિને સંયોગ મળતાં ભૂલા પડવાનું થયું. ભલભલા મહર્ષિને પણ નરસા સંયોગ ભૂલા પાડી દે ત્યાં બીજાના શા ગજા ? તારી શું વિસાત ? માટે જ એવા સંયોગથી દૂર રહેવું. હવે મૂંઝાઈશ ના, આ તો તને જીવનમાં એક જબરદસ્ત બોધપાઠ અનુભવવા મળ્યો. માટે હવે ભવિષ્યને માટે બરાબર સાવધાન થઈ જજે. નરસા સંયોગથી

ખૂબ ચોક્કસાઈપૂર્વક માણસ દૂર રહે અને સારા સંયોગમાં સાધનાના માર્ગે ચાલ્યો જાય તો આગળ ને આગળ ધ્યે જ જાય છે, ધ્યે જ જાય છે.

‘એમાં શું ?’ માંથી મહાઅનર્થ :-

‘ત્યારે હે દીકરી ! ધ્યાન રાખજે કે શું સંયોગ આપણને વળગી પડે છે ? ના, આપણે જ મનના સહેજ પણ ઢીલા બની સંયોગને વધાવીએ છીએ. ત્યાં જો ભાવી સંભવિત અનર્થનો ખ્યાલ કરી લઈએ તો ચેતી જવાય. આ બાબતમાં ‘એમાં શું ? એટલામાં શું થઈ જવાનું હતું ?’ એવું જરાય વિચારવા જેવું નથી. નહિતર એ સહેજમાંથી પણ મહાભયંકર અનર્થ સુધીય પહોંચી જવાય છે. માટે એવા સંયોગમાં તો ‘એમાં શું ?’ નહિ, પણ એમાં તો ભયંકર અનર્થ સંભવિત છે એ હાઉં મનમાં ઊભો થવો જોઈએ, જેથી ઝટ ત્યાંથી ખસી જવાય. નહિતર કેવો ભારી અનર્થ થાય અને પછી પસ્તાવાનો કેવો પાર ન રહે એ તારા અનુભવથી તું હવે સમજી શકે છે. હલકાં વાંચન, હલકાં દર્શન, પ્રલોભક પરિસ્થિતિ, આકર્ષક સંયોગ...ઈત્યાદિથી હંમેશાં દૂર રહેવું જોઈએ. નહિતર ‘એટલામાં શું ?’ માંથી મન વાસનાવશ-વિકારી બનતાં એટલામાં ભયંકર પરિણામ તરફ ઘસડાયા સમજો.

મૂળ પરચિંતા :- ‘બાકી હે ભાગ્યવતી ! એથીય જરા ઊંડાણમાં ઊતરીને જો તો તને દેખાશે કે આ બધાની પાછળ પણ મૂળમાં પરચિંતા કામ કરી રહી છે. માણસ વિલાસી વાંચન કરે છે ત્યાં પહેલાં કાંઈ વાસનાના આવેગથી કે વિષયચિંતાથી કરે છે એવું નથી હોતું પરંતુ પરચિંતા જરૂર હોય છે. ‘લાવ જરા જોઉં, શું છે ? શું બન્યું, પછી શું થાય છે ?’ આવી આતુરતા, પરચિંતા ઊભી કરી, એટલે એમાં ફસાય છે. પછી વાંચન પૂરું થતાં થતાં સજ્જડ વાસના વિવશ બની જાય છે. પરચિંતા અધમાધમ છે. એ અર્થચિંતા અને વિષયચિંતારૂપી સૂતેલી સાપણને જગાડે છે !

હે પુત્રી ! પરચિંતાની બહુ ઘેરી અસર છે. માણસ એમાં પહેલાં

પોતાના સત્ત્વને હણે છે. જીવને હણાયેલું સત્ત્વ મુડદાલ બનાવી દે છે. એની બીજા ક્ષેત્ર પર પણ અસર પડે છે. તું જો, કે યાત્રાએ જતાં રસ્તામાં બીજું કાંઈ કામ નહિ એટલે વાતોચીતોમાં પડી હોઈશ, ત્યારે તને ખબરેય નહિ હોય કે આની અસર ક્યાં ક્યાં પડી રહી છે. પરંતુ એ ચોક્કસ છે કે એ વાતોચીતો ને ગપ્પાંસપ્પાંની પરચિંતા તારું સત્ત્વ હણીને કેટલાય આત્મહિત પર ખરાબ અસર કરે છે, કેટલીય બાબતો પર અસર કરે છે. અને તે જોયું કે ‘મુનીમને ખોટું લાગશે’ એ વિચારમાં તું તણાઈ. પછી તો આ પરચિંતા તને ઠેક ક્યાં સુધી તાણી ગઈ ?

પુત્રી પૂછે છે, ‘શું પરચિંતામાં તણાવાથી આટલું ભયંકર પરિણામ આવે ?’

બાપ કહે છે-‘હા, એનું કારણ એક તો એ કે પરચિંતાથી જીવનું સત્ત્વ હણાય છે, પછી એવા નરસા સંયોગ કે નરસી પરિસ્થિતિ ઊભી થતાં એમાંથી બચવાનું સત્ત્વ નહિ એટલે ભયંકર પણ પરિણામ આવે એમાં શી નવાઈ ?

બીજું કારણ એ છે કે પરચિંતામાં જીવમાં અંતરાત્મભાવ વિલોપ થઈ બાહ્યભાવનું ઉત્થાન થાય છે. ચિત્ત સ્તંભને અંતરાત્મભાવની ભૂમિમાં સ્થિર રાખવો હોય તો ત્યાં બાહ્યભાવનાં પાણી ન રેલાવાય, એથી તો એ ભૂમિ ગાર જેવી ઢીલી બની જવાથી ચિત્ત સ્તંભને શી રીતે મજબૂત સ્થિર પકડી રાખી શકે ? ત્યારે તું પૂછ કે તો પછી બાહ્યભાવમાં પણ શી રીતે સ્થિર રહી શકવાનું હતું ? એનો ખુલાસો એ છે કે બાહ્યભાવની રેલમાં તો ચિત્ત ડૂબાડૂબ રહે છે, અને અહીંથી તહીં ને તહીંથી અહીં અથડાય છે.

હે વત્સ ! ધ્યાન રાખજે બાહ્યભાવનો રસ ખતરનાક છે, કેમ કે બાહ્યભાવનો રસ એટલે પોતાના આત્માને છોડી જડ કાયાથી માંડી આખા જગતનો રસ ! જડના ગુણ જડની વિશેષતાઓ, જડમાંના ગમતા-અણગમતા ભાવો, જડનો ઈતિહાસ આ બધાની ચિંતા-ભાંજગડ,

તન્મયતા, એ બાહ્યભાવના રૂપકો છે, કાર્ય છે. જીવને અનાદિનો એનો જ અભ્યાસ છે. હવે એ જો અહીં તાજાં રાખો એટલે એમાં જીવની તલાલીનતા કેટલી જામે ? પછી ત્યાં અંતરાત્મભાવના ગુણો શેં ટકે ? એનો એટલો અથાગ રસ ક્યાંથી હોય ? પરચિંતાથી પોષણ કરાયેલો આ બહુ રસવાળો બાહ્યભાવ જીવને જોરદાર પકડે છે, તન્મય અંજાયેલો કરી દે છે. તેથી જ આત્મગુણોના સ્કૂ ઢીલા પડી જાય છે. પરિણામ ? કટોકટી ઊભી થતાં એ જમીનદોસ્ત, અને બાહ્યભાવનું નાટક નિર્વિઘ્ન ખેલાતું થઈ જાય છે.

માટે જ હે ભાગ્યવતી દરેકે દરેક આત્માર્થીએ આ સાવધાની રાખવા જેવી છે કે પરચિંતામાં ફસાઈ ન જવાય. બાહ્યભાવના સીમાડામાં ય પગ ન મુકાય.

જો અંતર્મુખ થવું છે તો બહિર્મુખ બને કેમ ચાલે ? મોઢું પશ્ચિમ બાજુ રાખો તો એ પૂર્વ બાજુ ક્યાંથી હોઈ શકે ? આંતર અને બાહ્યના પૂર્વ-પશ્ચિમ જેવા અંતર છે. બહિર્મુખ રહો એટલે જડની ગડમથલ રહેવાની અને તે પણ, ભૂલવા જેવું નથી કે અનંતાનંત કાળની અભ્યાસ કરેલી ! એક વાર ભલે આન્તરભાવમાં ગયા'તા, પરંતુ પાછા જો બાહ્યભાવમાં આવી એને તાજો કર્યો એટલે પેલા અનંતકાળના અભ્યાસના જોરદાર સંસ્કારને જાગ્રત થતાં કેટલી વાર ? સાંભળવા મળે છે કે બાર મહિના પહેલાં સાપ કરડ્યો હતો પણ ખ્યાલ નહોતો એટલે એનું ઝેર છૂપું એમ જ પડ્યું હતું, પરંતુ એ પછી ઠેઠ બાર મહિને પણ કોકે યાદ દેવડાવ્યું કે 'તમને આ જગાએ સાપ કરડ્યો હતો' અને એ મન પર લીધું એટલે તરત તાજું થઈ આખા શરીરમાં ફરી વળ્યું અને માણસ ત્યાં જ મૃત્યુ શય્યામાં પોઢી ગયો ! આવો દાખલો સાંભળવા મળે છે. તો પછી આ તો અનંતાનંતકાળના બાહ્યભાવનાં ઝેર, એ તાજાં થતાં જીવને કેમ સુવાડી ન દે ? કેમ મૂર્ચ્છિત ન કરી દે ? માટે એને તાજું કરવું ભૂંડું !

અંતર્મુખ બનવું ગમે છે તો પછી સતત અંતર્મુખ બન્યા રહેવા માટે

બાહ્યભાવની સામે ઝગડતા રહેવાનું. એ આકર્ષવા માગે, પણ આપણે સાવધાન રહી એનો સામનો જ કર્યો જવાનો.

હે દીકરી ! અફસોસી તો એ છે કે પરચિંતામાં પડ્યા ત્યાં બાહ્યભાવ સાથે ઝગડવાની વાત તો ક્યાં, પણ સાવધાની સરખી રહેતી નથી કે 'આ કઈ જાત છે ?' એટલે જ પરચિંતા કરતી વખતે અને કર્યા બાદ પણ એમાં કશું ખોટું કર્યું લાગતું નથી. પરચિંતાની વાત ભલેને મામૂલી હોય 'આજે ભીંડા ઘરડા આવ્યા હતા, ને દાળ દુણાઈ ગઈ હતી,' આવી આવી જ વાત હોય પરંતુ એ બાહ્યભાવની વાત છે એટલે એ અંતર્મુખતાના જીવન પ્રત્યે ઝેર છે. ઝેર જીવન નષ્ટ કરી નાખે ! પછી અંતર્મુખતાના ઘરની સળગતી આત્મચિંતા ગુણોની ધગશ, માથા ફરેલાના જેવી આત્મહિતની તમન્ના, એ બધું ઢીલું પડી જાય. તેથી એક યા બીજા ખૂણામાં દોષ-દુષ્ટ્યનું અંધકારનૃત્ય ઊભું થાય એમાં શી નવાઈ ?

એટલે જ હે વત્સ ! બન્યું તે બન્યું, પરંતુ હવેથી આ રાક્ષસી પરચિંતામાં ક્યારેય ઘસડાઈશ મા. બાકી વર્તમાન પરિસ્થિતિનો સારો ઉકેલ લાવીશું, ચિંતા કરીશ ના.'

યશોમતી પિતા કુશળચંદની આ ગંભીર તત્ત્વવાણી સાંભળી દિંગ થઈ ગઈ ! એને એમ થયું કે 'અહો ! આ બધું પહેલા મળ્યું હોત તો તો હું ન્યાલ થઈ જાત ! આ દહાડા શાના જોવાના આવે ? ત્યારે પિતાજીએ આ અમૂલ્ય વાત પહેલાં કેમ કોઈ વાર નહિ સમજાવેલી ?' પણ પાછું મન વાળ્યું કે મારું એટલું સદ્ભાગ્ય જોઈએ ને ? વળી અનુભવી જાણકાર તો ઘણું ય જાણતા હોય, પણ તેવા તેવા મોકા પર તેવા તેવા અનુભવની વાત કહે. ખેર ! પિતાજીનો અનહદ ઉપકાર છે.' એમ વિચારી ભારી ઉપકારના ખ્યાલથી ઝટ ઊભી થઈ અને પિતાના પગમાં પડી, કહે છે,

'તાત ! દિવ્ય અનુભવ આપ્યો, કેટલો બધો ગજબ ઉપકાર કર્યો ! ભવિષ્યમાં હવે આપની શિખામણ મુજબ જ હું વર્તવાની. આપ

નિશ્ચિન્ત રહેશો. પરંતુ વર્તમાનની મને મોટી ચિંતા છે.’

કુશળચંદ કહે છે ‘તને કહ્યું નહિ ? ચિંતા ન કરીશ, રસ્તો કાઢીશું; એવો કે જરાય તારું, અમારું કે ધર્મનું ખોટું ન દેખાય.’

યશોમતી રાજી થઈ ગઈ. કુશળચંદે કુશળ રસ્તો કાઢ્યો. પોતે, પત્ની અને પુત્રીને લઈ વેપાર અર્થે પરદેશ ચાલ્યો ગયો. ત્યાં પુત્રીને પુત્ર જન્મ્યો. તે પછી દોઢેક વરસ ત્યાં રહી દેશમાં બધા પાછા આવ્યા. પોતરાને પોતાના પુત્ર તરીકે જ ઉછેરી લાવ્યા. અહીં લોકોને કોઈ બીજી કલ્પના જ ન થઈ.

યશોમતીને હવે વૈરાગ્ય તો જોરમાં ખીલી ઊઠ્યો હતો, તે એણે સંસાર ત્યાગ કરી ચારિત્ર લીધું અને જીવનમાં સજ્જડ પછાડ ખાધેલી તેથી જાગૃતિ ગજબની હતી, એટલે કેવળ અંતર્મુખ બની ગુરુ સેવા, સંયમ, ત્યાગ, તપસ્યા અને જ્ઞાનધ્યાનમાં જ લયલીન બની ગઈ. બીજી બાજુ ગામેગામ બાઈઓને એનું આકર્ષણ ભારે થઈ જાય છે, છતાં આને કોઈ કૂચલી, કે બાહ્યભાવની લેશ પણ વાત કરતાં જાણે આવડતી જ નથી. તેમ જગતમાં કોઈ વિચિત્ર બનાવો જોવા-સાંભળવામાં આવી જાય છે પરંતુ એ તરફ કોઈ જ એને લક્ષ જ નથી. પરચિંતાનું તો એણે કાસળ જ કાઢી નાખ્યું છે. એને હવે એની એક ક્ષણની પણ કુરસદ નથી, એટલી બધી ક્રિયામાં ઓતપ્રોતતા, પરમેષી ધ્યાન અને શ્રુતનું-શાસ્ત્રનું ધોધમાર ચિંતન રાખ્યું છે.

પરચિંતા, અર્થચિંતા અને વિષયચિંતા ટાળવાના આ જ ઉપાય છે, આત્મચિંતામાં, ધર્મક્રિયામાં ઓતપ્રોત રહો, અર્હદ્ભક્તિ અને ગુરુભક્તિ તથા એમની પ્રત્યે કૃતજ્ઞભાવમાં જાણે ગાંડાતુર બની જાઓ અને શ્રુત-શાસ્ત્રતત્ત્વોનું ચિંતન, લોભીને પૈસાની ચિંતા અને કામાંધને કામની ચિંતાની જેમ રાતદિવસ ધીખતું રાખો. આ વસ્તુ બરાબર ચાલી શકે એ માટે ઈન્દ્રિયોના ઉન્માદને વિગઈત્યાગ-રસત્યાગ વગેરેથી તોડી નાંખો.

યશોમતીએ એ રીતે સાધના કરી અંતે ઊંચા દેવલોકમાં પ્રયાણ કર્યું.

ચાર ચિંતા,-ઉત્તમ આત્મચિંતા, મધ્યમ વિષયચિંતા (કામચિંતા), અધમ અર્થચિંતા, અને અધમાધમ પરચિંતાની વિસ્તારથી વિચારણા કરી છે. એમાંથી પાછલી ત્રણેય ચિંતાઓના ભયંકર નતીજા ખૂબ ધ્યાનમાં રાખી એ ચિંતાઓને દૂર કરવા જેવી છે અને એકમાત્ર ઉત્તમ આત્મચિંતામાં લયલીન બનવા જેવું છે. આત્મચિંતા એવી સિદ્ધ કરી દેવી જોઈએ કે એ સહજ બની જાય. એ માટે ચાર ચિંતાની અત્યાર સુધી કરેલી વિચારણા વારંવાર યાદ કરવી જોઈએ. બીજી વાત,

આત્મચિંતા સિદ્ધ કરવા માટે લક્ષમાં લેવા જેવી એક વસ્તુ એ છે કે મનને લૌકિક ભાવોમાંથી હટાવી લોકોત્તર ભાવોમાં રમતું કરવું. ચિત્ત લૌકિક ભાવોમાં ડૂબ્યું રહે છે એટલે અર્થચિંતા, કામચિંતા અને પરચિંતાથી પીડાયા કરે છે. જો લોકોત્તર ભાવમાં રમતું રહે તો અર્થચિંતા વગેરેના આક્રમણથી ઘણો બચાવ મળે.

પ્ર.- લોકોત્તર ભાવ કોને કહે છે ?

ઉ.- ષોડશક શાસ્ત્રમાં પાંચ લોકોત્તર ભાવ બતાવ્યા છે,-ઉદારતા, દાક્ષિણ્ય, પાપ જુગુપ્સા, નિર્મળ બોધ અને જનપ્રિયતા. ચાર ચિંતાનો વિષય ઘણો લંબાઈ ગયો છે, તેથી અહીં આનો માત્ર શબ્દાર્થ જોઈ લઈએ.

પહેલી ઉદારતા એટલે ક્ષુદ્ર-તુચ્છ વૃત્તિ, નીચ-અધમ વૃત્તિનો ત્યાગ કરી વિશાળ દિલ રાખવું, ઉદાર ધોરણ રાખવું, અને વડીલજન પ્રત્યે તેવી તેવી અને દીન-અનાથ-નિરાધાર પ્રત્યે તેવી તેવી ઉચિત વૃત્તિ રાખવી.

(૨) દાક્ષિણ્ય એટલે બીજાનું કાર્ય કરવાનો ઉત્સાહ, સાથે ગંભીર પેટ અને સ્થિરતા, તથા ઈર્ષ્યા-અસૂયાનો ત્યાગ.

(૩) પાપજુગુપ્સા એટલે અતીત પાપનો ખેદ, વર્તમાનમાં પાપ ત્યાગ, ભાવી પાપનો વિચાર નહિ.

(૪) નિર્મળ બોધ એટલે સાચી તત્ત્વ જિજ્ઞાસાપૂર્વક ઉપશમને મુખ્ય કરનારા શાસ્ત્ર સાંભળી શ્રુતજ્ઞાન, ચિન્તાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાન,

મેળવવાં, અર્થાત્ બરાબર ગ્રહણ, ચિંતન-મનન અને ઠેઠ તાત્પર્યાર્થના નિર્ણય સુધી પહોંચવું.

(૫) જનપ્રિયત્વ એટલે જીવન લોકલાગણી અને સદાચાર-સત્કૃત્યોથી એવું ભર્યું ભર્યું રાખવું કે જેથી બીજાઓમાં ધર્મબીજ પડે અને સ્વ-પરને ધર્મસિદ્ધિ તરફ પ્રેરક બને.

આ પાંચેય ભાવ આત્મચિંતાના ખપીને બહુ જરૂરી છે. જુઓ એમાં ઉદારતામાં બીજાઓ પ્રત્યે તેવો તેવો ઉચિત ભાવ, અને દાક્ષિણ્યમાં પર કાર્ય કરવાનો જાગતો ઉત્સાહ આવે છે, પરંતુ એ 'પરચિંતા નથી, આત્મચિંતા જ છે. ઊલટું એની પરવા ન કરે ને હું તો મારે મારું સંભાળું' આમ કરવા જાય તો આત્મચિંતા એટલે આત્મહિતની ચિંતા ગુમાવે.

લોકોત્તર ભાવ પરથી લૌકિક ભાવ સમજી શકાય છે. ક્ષુદ્રતા, સ્વાર્થાધતા, પાપરતિ, મૂઢતા-અજ્ઞાનતા, એ લૌકિક ભાવ છે. એમ જનદ્વેષ ઊભો થાય એવા અધમ કૃત્ય અધમ જીવન-એ લૌકિકભાવ છે.

પાપ વિકારો :- આત્મચિંતા માટે આ લૌકિક ભાવ ત્યજી દેવા જ જોઈએ. એ તો જ ખસે કે જો પાપ વિકારો શમાવવામાં આવે. જેમ રોગિષ્ટ શરીરમાં વાત- પિત્ત-કફના અનેક વિકાર હોય છે, એમ રોગિષ્ટ આત્મામાં પણ અનેક પાપ વિકારો હોય છે. ષોડશકમાં તે પણ કહ્યું છે કે અતિ વિષય તૃષ્ણા, દષ્ટિસંમોહ, ધર્મપથ્યની અરુચિ અને ક્રોધની ચળ એ પાપ વિકારો છે, ત્યાજ્ય છે. આ આત્મચિંતાના બાધક છે, એનું જોર હોય તો અર્થચિંતા વગેરે ચાલ્યા કરવાની, આત્મચિંતા નહિ. માટે એને શમાવવાના.

(૧) અતિ વિષયતૃષ્ણા એનું નામ કે જ્યાં જીવ ભોગ્ય-અભોગ્યનો વિચાર કર્યા વિના શબ્દ-રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શમાં સદા અણધરાયેલો જ રહે.

(૨) દષ્ટિસંમોહ એટલે પાપક્રિયાને પણ ધર્મનું નામ આપી એમાં કર્તવ્યદષ્ટિ-હિતકારી તરીકેની દષ્ટિ રાખે. દા.ત. યજ્ઞ, હિંસા, ગૃહસ્થ

સ્ત્રી સંબધ વગેરેને ધર્મ તરીકે દેખે.

(૩) ધર્મપથ્યમાં અરુચિ એટલે દુનિયાદારીની માયા-મમતા એવી કે ધર્મશ્રવણનો અનાદર, અજ્ઞાન રાખે તથા ધર્મજનનો સંપર્ક ન ગમે.

(૪) ક્રોધની ચળ એનું નામ કે સાચો ખોટો પોતાનો દોષ સાંભળતાં વેંત વસ્તુ રહસ્ય કાંઈ જ વિચાર્યા વિના આંતર અને બાહ્યથી ઉકળાટ ઊછળી આવે.

આ પાપવિકારો છે; આત્મા કિલષ્ટ કર્મના રોગોથી એવો ઘેરાયો છે કે એમાંથી આ વિકારો એને પીડ્યા કરે છે. આત્મચિંતાના અર્થાંએ આ પણ શાંત કરવાની જરૂર છે.

પ્ર.- કર્મ બેઠાં હોય ત્યાં સુધી એ શાંત શી રીતે થાય ?

ઉ.- કર્મો બધાં જ એવાં નથી હોતાં કે દાબ્યાં દબાય જ નહિ. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ અર્થાત્ સંયોગ-પરિસ્થિતિ ફરી જાય તો ઉદયમાં આવતા અટકી જાય. ને ઊલટું એનો ક્ષયોપશમ થવા લાગે. રેડિયો-એક્ટ્રેસનું ગીત સાંભળતાં મોહ ઉદય પામે છે, અને મુનિની વૈરાગ્યવાણી સાંભળતાં મોહનો ઉદય અટકી ક્ષય થવા લાગે છે. માટે પાપ વિકારોને સારા સંયોગથી દાબી શકાય, દાબવા જ જોઈએ.

મૈત્રી આદિ ગુણોની જરૂર :-

ઉદારતા વગેરે લોકોત્તર ભાવો પ્રગટ થાય, ક્ષુદ્રતા આદિ લૌકિક ભાવો અને અતિ વિષયાસક્તિ વગેરે પાપ વિકારો શમી જાય, નાબૂદ થઈ જાય, એટલે આત્મામાં મૈત્રી આદિ ગુણ પ્રગટ થાય છે. આ પણ આત્મચિંતાની વસ્તુ છે, એનાથી પણ અર્થચિંતા, કામચિંતા અને પરચિંતાના પાપથી બચાય છે.

પરચિંતા એ પરચિંતા નથી, આત્મચિંતા છે :-

અહીં એક ખૂબી જોવાની છે કે મૈત્રી, કરુણા, પ્રમોદ અને માધ્યસ્થ્ય એ પરને અનુલક્ષીને છે, છતાં એ ચોથી અધમાધમ કોટિની જે પરચિંતા કહીએ એ નથી, ત્યાજ્ય પરચિંતા તો પરની ખોટી 'તથા' છે, જ્યારે મૈત્રી આદિ ગુણોમાં તો પર સાથે આત્માનો સાચો સંબંધ છે, એટલે

આત્મચિંતા છે. દા.ત. વિચાર્યું કે બીજાનું હિત થાઓ યા દુઃખીને જોઈને દિલ દ્રવિત થયું, અથવા ગુણીને જોઈને આનંદ થયો, કે બીજાના દોષ પર દષ્ટિ જતી હતી તેને બદલે ઉપેક્ષા કરી, આ બધું પરને લક્ષીને છે છતાં એ પરચિંતા નથી, પણ પરની સાથે આત્માનો ગુણ સંબંધ છે, તેવી સુંદર આત્મચિંતા છે. પરહિત ચિંતા, પરદુઃખસમવેદન, પરગુણદર્શન, અને પરદોષ ઉપેક્ષણ એ બધાં આત્મચિંતાનાં રૂપક છે, આત્મચિંતામાં સહાયક-પ્રેરક છે, અર્થ-કામ-પરચિંતાથી બચાવનાર છે.

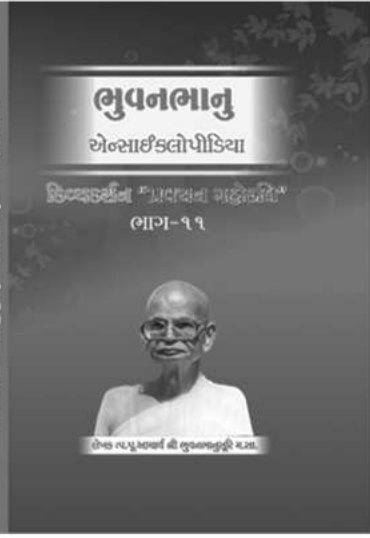
આનું કારણ એ છે કે આત્મા અનાદિકાળના મોહવશ પૌદ્ગલિક સુખોનો એવો લંપટ બનેલો છે કે એમાં બીજાના ગુણ જોવા તરફ અંધ જેવો છે, તેમજ બીજાનાં હિત ઘવાય, સુખ લોપાઈ દુઃખ ઊભાં થાય, એના તરફ એ બેપરવા છે, ધિક્ક છે, કઠોર છે. આ મહાદુર્ગુણ છે. આ મલિનતા છે. એ કાઢવા માટે પરહિતચિંતા, પરકરુણા, પરપ્રમોદ ઉપયોગી બને છે. ગમે તેટલાં પોતાને કષ્ટ પડે પણ કોઈનું ય અહિત ન થાય બીજાનાં દુઃખ પ્રત્યે કઠોર ન બનાય, કે બીજાના દોષ તરફ દષ્ટિ ન જાય એ કાળજી, એ કોમળતા પહેલી રાખે તો બેપરવાઈ, ધિક્કાઈ વગેરે દોષથી બચાય. પરહિતચિંતાથી એ કાળજી-કોમળતા આવે છે. એટલે એમાં આત્મચિંતા મુખ્ય બને છે, અને ત્યારે અર્થચિંતા-વિષયચિંતા-પરચિંતા અતિ ગૌણ બની જાય છે. એને બહુ જગા મળતી નથી; ધીમે ધીમે એ નીકળી જાય છે.

ચારચિંતાની વિસ્તારથી વિચારણા કરી છે. એ દર્શાવનાર વીતરાગ પરમાત્માની વાણી અનંત કલ્યાણ-કારિણી છે. એને જે ભવ્યાત્મા પોતાના જીવનમાં ઉતારશે એનું અનંત કલ્યાણ થશે. એવી વાણીનું પ્રકાશન કરતાં કોઈ અન્યથાભાવ થયો હોય તેનો મિચ્છા મિ દુક્કડમ્.

❀ ❀ ❀

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા ભાગ-૧૧

ભુવનભાનુ

એન્સાઈક્લોપીડિયા

દિવ્યદર્શન "પ્રવચન મહોત્સવ"
ભાગ-૧૧

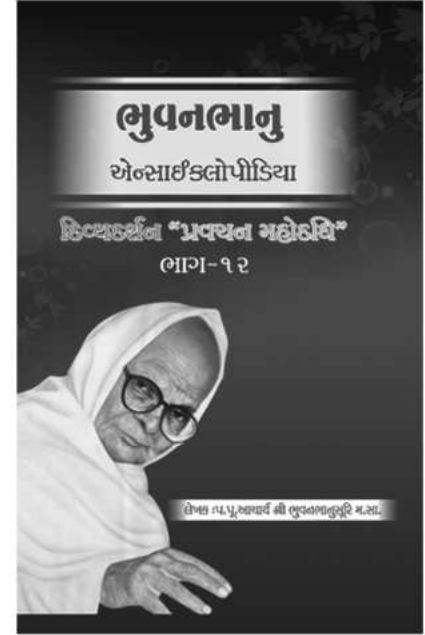
લેખક વા.પુ.જાવારે ની ભુવનભાનુભૂમિ મ.સા.

ભુવનભાનુ સૂરિ

એન્સાઈક્લોપીડિયા

લેખક વા.પુ.જાવારે ની ભુવનભાનુભૂમિ મ.સા.

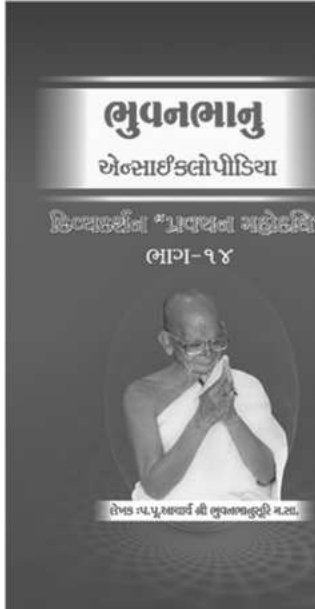
ભુવનભાનુ

એન્સાઈક્લોપીડિયા

દિવ્યદર્શન "પ્રવચન મહોત્સવ"
ભાગ-૧૨

લેખક વા.પુ.જાવારે ની ભુવનભાનુભૂમિ મ.સા.

ભુવનભાનુ

એન્સાઈક્લોપીડિયા

દિવ્યદર્શન "પ્રવચન મહોત્સવ"
ભાગ-૧૪

લેખક વા.પુ.જાવારે ની ભુવનભાનુભૂમિ મ.સા.

ભુવનભાનુ

એન્સાઈક્લોપીડિયા

દિવ્યદર્શન "પ્રવચન મહોત્સવ"
ભાગ-૧૩

લેખક વા.પુ.જાવારે ની ભુવનભાનુભૂમિ મ.સા.

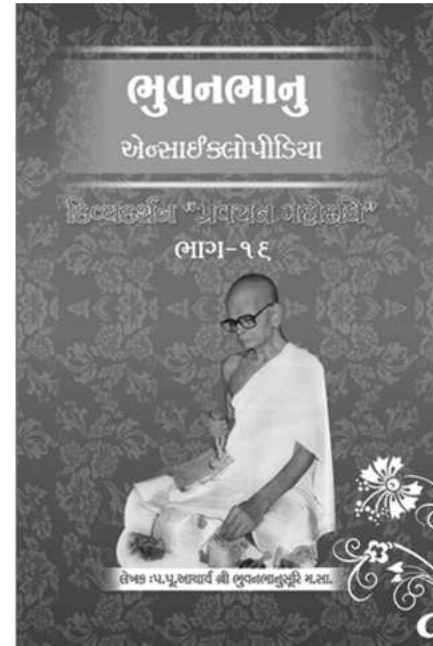
ભુવનભાનુ

એન્સાઈક્લોપીડિયા

દિવ્યદર્શન "પ્રવચન મહોત્સવ"
ભાગ-૧૫

લેખક વા.પુ.જાવારે ની ભુવનભાનુભૂમિ મ.સા.

ભુવનભાનુ

એન્સાઈક્લોપીડિયા

દિવ્યદર્શન "પ્રવચન મહોત્સવ"
ભાગ-૧૬

લેખક વા.પુ.જાવારે ની ભુવનભાનુભૂમિ મ.સા.

ભુપનભાનુ
એન્સાઈક્લોપીડિયા

કિશોરકર્ણી "પ્રવચન મહેલોશિ"
ભાગ-૧૭

લેખક વા.પૂ.ભવાઈ ની ઉપન્યાસલેખી મ.સા.

ભુપનભાનુ
એન્સાઈક્લોપીડિયા

કિશોરકર્ણી "પ્રવચન મહેલોશિ"
દ્યાન અને અપન

લેખક વા.પૂ.ભવાઈ ની ઉપન્યાસલેખી મ.સા.

ભુપનભાનુ
એન્સાઈક્લોપીડિયા

કિશોરકર્ણી "પ્રવચન મહેલોશિ"
ભાગ-૧૮

લેખક વા.પૂ.ભવાઈ ની ઉપન્યાસલેખી મ.સા.

ભુપનભાનુ
એન્સાઈક્લોપીડિયા

કિશોરકર્ણી "પ્રવચન મહેલોશિ"
દ્યાન અને અપન
ચિંતા ચાર પ્રકારની

લેખક વા.પૂ.ભવાઈ ની ઉપન્યાસલેખી મ.સા.

ભુપનભાનુ
એન્સાઈક્લોપીડિયા

કિશોરકર્ણી "પ્રવચન મહેલોશિ"
ભાગ-૨૩

લેખક વા.પૂ.ભવાઈ ની ઉપન્યાસલેખી મ.સા.

ભુપનભાનુ
એન્સાઈક્લોપીડિયા

કિશોરકર્ણી "પ્રવચન મહેલોશિ"
ભાગ-૨૪

લેખક વા.પૂ.ભવાઈ ની ઉપન્યાસલેખી મ.સા.

ભુપનભાનુ
એન્સાઈક્લોપીડિયા

કિશોરકર્ણી "પ્રવચન મહેલોશિ"
ભાગ-૨૫

લેખક વા.પૂ.ભવાઈ ની ઉપન્યાસલેખી મ.સા.

ભુપનભાનુ
એન્સાઈક્લોપીડિયા

કિશોરકર્ણી "પ્રવચન મહેલોશિ"
ભાગ-૨૬

લેખક વા.પૂ.ભવાઈ ની ઉપન્યાસલેખી મ.સા.

